

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

İNCELEME ARAŞTIRMA

rofil

DİLLERİN KATLİ

BİR DİLİN ÖLÜMÜ BİR MİLLETİN ÖLÜMÜDÜR

DAVID CRYSTAL

3.
BASKI

DİLLERİN KATLI

David Crystal

Profesör David Crystal dil alanında dünyanın önde gelen uzmanlarından. 1995 yılında İngilizceye yaptığı katkılardan ötürü “The Order of the British Empire” (İngiliz İmparatorluğu Düzeni) ödülüne layık görüldü.

Dile olan ilgisinin yanı sıra Crystal Referansı ve Crystal Semantics adlı iki birimi olan Crystal Referans Sistemleri’nin yönetim kurulu başkanlığını yürütüyor. Ayrıca doğum yeri olan Holyhead’deki Ucheldre Merkezi’nin başkanıdır.

Eserlerinden Bazı ları

- Rediscover Grammar* (Longman, 2004)
- The Cambridge Encyclopedia of English Language* (Cambridge University Press, 2003)
- English as a Global Language* (Cambridge University Press, 2003)
- Words Words Words* (Oxford, 2007)
- A Dictionary of Linguistics and Phonetics* (Blackwell Publishers, 2002)
- Language and the Internet* (Cambridge University Press, 2006)
- The Penguin Dictionary of Language* (Penguin Boks, 1999)

...

Gökhan Cansız:

1995 yılında Marmara Üniversitesi İngilizce Öğretmenliği Bölümünden mezun oldu. 2000 yılında Fatih Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünde yüksek lisans yaptı. Fatih Üniversitesi ve Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsünde okutman olarak çalıştı. Halen Fatih Üniversitesinde görev yapmaktadır.

DİLLERİN KATLI

David Crsyta

Çeviri: **Gökhan Cansız**

PROFİL

© David Crystal, 2005
© Cambridge University Press
© Profil Yayıncılık

Yazarı / David Crysall
Orijinal Adı / Language Death
Kitabın Adı / Dillerin Katli

Genel Koordinatör / Münir Üstün
Genel Yayın Yönetmeni / Cem Küçük
İngilizce'den Çeviri / Gökhan Cansız
Redaksiyon / T. Mutlu Dinçer
Kapak Tasarım / Yunus Karaaslan
İç Tasarım / Adem Şenel
Baskı-Cilt / Kayhan Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Merkez Efendi Mah. Fazılpaşa Cad. No:8/2
Topkapı/İSTANBUL
Tel: 0 212 612 31 85 - 576 00 66
Sertifika No: 12156

1. BASKI EKİM 2007
2. BASKI KASIM 2010
3. BASKI EYLÜL 2015

978-975-996-114-5

Kültür Bakanlığı Yayıncılık Sertifika No: 12391

PROFİL: 63
İNCELEME-ARAŞTIRMA : 06

PROFİL YAYINCILIK

Çatalçeşme Sk. No: 52 Meriçli Apt. K.3
Cağaloğlu - İSTANBUL
www.profilkitap.com / bilgi@profilkitap.com
Tel. 0212. 514 45 11 Faks. 0212. 514 45 12

Profil Yayıncılık Maviyağaç Kültür Sanat Yayıncılık Tic.Ltd.Şti markasıdır.

© Bu kitabın Türkçe yayın hakları Cambridge University Press aracılığıyla Profil Yayıncılık'a aittir. Yayıncının izni olmadan herhangi bir formda yayınlanamaz, kopyalanamaz ve çoğaltılamaz. Ancak kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

TÜRKÇE BASKIYA ÖNSÖZ

Kitabımın 2000 yılında basılmasından bu yana, dünyada bir kısım gerçekçi ilerlemeler katedildi. Tehlike Altındaki Diller Vakfı'nın Fas, Guatemala, Avustralya, Güney Afrika ve Hindistan'da yapılan yıllık konferanslarında, dünya çapındaki dinleyicilere lisan ölümünün tehlikeleri ve gerçekleri aktarıldı.

Hans Rausing Vakfı'nın, Londra'daki Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu'na 2002 yılında yapmış olduğu yüksek miktardaki bağış, risk altındaki dillerin belgelenmesi için Tehlike Altındaki Diller Programı'nın kurulmasına olanak sağladı. Diğer büyük araştırma projeleri Almanya, Hollanda, ABD ve diğer ülkelerde başlatıldı. Yazarların ve sanatçıların ortaya çıkardıkları oyunlar, şiirler, heykeller ve diğer sanat yapıtları halkın ilgisini, aynen yıllar önce 'yeşil' hareketinde olduğu gibi bu probleme çekmiştir. 1996 yılında neler oluyordu ya da daha doğrusu neler olmuyordu diye baktığımda, 10 yıldan kısa bir sürede katedilen yol gerçekten nefes kesiciydi.

Araştırmacıların tehlike altındaki dilleri konuşanlarla yapmış oldukları çalışmalarını, sanatçıların sıradan insanların dikkatini küresel dil krizine çekmelerini aşağıdan-yukarıya bir hareket olarak tanımlayabiliriz. Ayrıca yukarıdan-aşağıya harekette de ilerleme olmaktadır. Burada altını çizmek gerekirse, Mart 2003'te UNESCO tarafından Paris'te yapılan Uluslararası Uzman Toplantısı'nda dünyanın her yanından gelen uzmanlar, Tehlike Altındaki Dilleri belgelemek ve yeniden canlandırmak için izlenecek politikaya son şeklini verdiler. Zaten dil-

ler UNESCO'nun Soyut Miras bölümünde büyük bir öneme sahiptiler. Geçen yılın sonuna kadar, soyut miras üzerine olan 2003 konvansiyonu Türkiye dahil 60 devlet tarafından onaylandı. Uluslararası bir girişim geliştirildi ve Mayıs 2007'de Birleşmiş Milletler gelecek yılın uluslararası diller yılı olacağını ilan etti.

2008'de Barcelona'da bir başka önemli girişim gerçekleşecek: dünyanın ilk 'Diller Evi'. Dilbilimsel çeşitliliğe ve dilin bütün büyüleyici konularına adanan bir galeri veya mekan fikri, 1990'ların sonlarına doğru ilk olarak İngiltere'de önerildi, fakat bu fikir hiçbir zaman hayata geçirilemedi. Birçok ülke benzer şeyler yapmayı düşündü, ben ilk olarak birçok projenin olacağını umuyordum ve sonunda ilk yeşil ışık 2006 yılında Katalunya başkanı tarafından verildi. Aynı projenin Londra, İstanbul veya Ankara'da gerçekleştirilememesi için hiçbir sebep yok. Her ana şehir kendi ulusal müzesine, sanat galerisine, bilim merkezine sahipken, neden bir de dil merkezine sahip olmasın?

Bir dil merkezine sahip olmak, özellikle dilleri tehlike altında olan ya da buna yakın ülkeler için çok önemlidir. Türkiye, dünyada ciddi bir şekilde tehlike altında olan dillere (Kafkasya) komşu bir ülkedir. Asya'ya yayılmış olan, etkileyici Türk dil ailesinin geri kalan üyelerinin çoğu ya tehlikede ya da ciddi bir şekilde tehlike altındadır. Ben kitabımda, herkesin bu dillere ne olduğu konusunda kaygılanmasını gerektiren sebepleri verdim. Fakat insanlar kaygılanabilmek için önce bu tehlikenin farkına varmalılar. Umut ediyorum ki, kitabımın Türkçe çevirisi, Türkiye'deki insanların dünyadaki dilleri etkileyen krizlerden haberdar olmalarına ve bir şeyler yapabilmek için motive olmalarına yardımcı olur. Geçen on yıl bireysel toplulukların nasıl ilerleyebileceği konusundaki fikirlerin çoğaldığı bir on yıl oldu. Niçin Türkçe oyunlar, şiirler ve romanlar dillerdeki tehlike hakkında olmasın? Ve niçin Türkiye bir Diller Evine sahip olmasın?

David Crystal, 2007 / Eylül

Önsöz

Quebec'te 1992 yılında yapılan Uluslararası Dilbilim Kongresi'nde dilbilimciler şu beyanatta bulundular:

Herhangi bir dilin yok oluşu insanoğlu için telafisiz bir kayıp olduğundan, şu ana dek çalışılmamış veya belgelere yeterince dökülememiş tehlikedeki veya ölmekte olan dillerin, sözlü edebiyatlarının kaydedilmesi dahil olmak üzere, dilbilgisi kurallarının, sözlüklerinin ve metinlerinin tanımlanması için dilbilim kuruluşlarının programlarını teşvik ederek ve mümkünse destekleyerek bu duruma karşılık vermek UNESCO'nun acil görevidir.

UNESCO beklenen karşılığı verdi. Kasım 1993'teki bir konferansta Genel Meclis – 'Tehlikedeki Dillerin Kırmızı Kitabı' dahil – Tehlikedeki Diller Projesi'ni kabul etti. Birkaç ay sonra verilen ilerleme raporu şöyle diyordu:

Tam boyutları bilinmese de dünyanın pek çok bölgesinde dillerin hızla yok olduğu kesindir ve dilbilim mesleğinin tanımlama çabalarını hızlandırması en yüksek öneme sahiptir.

Bunun ardından birkaç önemli gelişme oldu. 1995 yılında Tokyo Üniversitesi'nde Tehlikedeki Diller için Uluslararası İşlem Odası göreve başladı. Aynı yıl ABD'de Tehlikedeki Diller Fonu kuruldu. Fonun komitesi, açılış cümlesinde her şeyi tüm çıplaklığıyla ortaya döküyordu:

Diller tarih boyunca öldü ama şu andaki kadar toplu bir yok oluşla hiç karşı karşıya kalmadık. Dil uzmanları olarak, yalın bir gerçekle yüz yüzeyiz: Çalışmalarımızın çoğu gelecek nesiller tarafından kullanılamayacak. Pek çok toplumun kültürel mirası gözlerimizin önünde yok olup gitmekte. Öylesine bekleyip hiçbir şey yapmamış olmanın suçunu omuzlayabilecek miyiz?

Yine 1995'te İngiltere'de Tehlikedeki Diller Vakfı kuruldu. Vakıf ikinci haber bülteninde gelecekteki olasılıkları özetlerken sorunun gayri resmi bir tahminini vermektedir:

Durum üzerine kafa yoran dilbilimciler arasında dünyadaki dillerin yarıdan fazlasının ölümle burun buruna olduğu, yani bir nesilden sonrakine etkin şekilde aktarılmadığı üzerinde fikir birliği vardır. Demek ki biz ve çocuklarımız insanlık tarihinde öyle bir noktada duruyoruz ki, belki de iki nesil içinde dünya dillerinin çoğu ölmüş olacak.

Gerçekten önemli şeylerin olduğu aşikârdır. Benim bildiğim kadarıyla profesyonel dilbilim çevrelerinde bunun evrensel yankısı hiç duyulmadı. Ancak gerçekler ve gerçeklerin ardındaki nedenler şu anda oldukça açık olmasına rağmen –dil ve ekoloji konusuyla genelde ilgili olup sesini yükselten– eğitilmiş insanların çoğu, dünyanın eşi görülmemiş boyutlarda bir dil kriziyle karşı karşıya olduğunun hâlâ farkında değiller.

Bazı insanlar buna inanamıyor veya inanmak istemiyor. 1997'nin başlarında o zamanlar çıkacak bir kitabım hakkında (*Dünya Dili Olarak İngilizce*) *Guardian* için bir yazı yazdığımı hatırlıyorum. İngilizcenin dünya çapında büyümesini sağlayan faktörlerin tarihsel bir anlatımını içeriyordu. 2000 kelimelik yazının sonuna esprili bir tahmin ekledim. İngilizcenin şu andaki gibi büyüdüğünü bir hayal edin, dedim. Belki de bir gün öğreni-

lecek dil olarak sadece İngilizce kalır. Şu sonuca vardım: Eğer bu gerçekleşirse, bu gezegenin yaşadığı en büyük entelektüel felaket olur.

Öylesine eklediğim bir noktaydı ama okuyucularım için makalenin gerisini sanki hiç yazmamış gibiydim. Yazının editörü bunu özetinin can alıcı noktası yaptı ve bu özetin ardından yayınlanan mektupların çoğu dilin ölümüne odaklanmıştı. Bu kadar çok insanın dikkatli ve ilgili olması güzeldi. Ancak, bir gazeteci tarafından bir sonraki hafta cevap niteliğinde kaleme alınan ana reaksiyon o kadar güzel değildi. Daha baştan dillerin dünya çapında tehlikede olabileceği düşüncesini kestirip atmıştı. Bir Afrika gezisinden henüz gelmişti ve orada karşılaştığı çok kültürlülüğün hoş anılarıyla doluydu; bu yüzden, dünyadaki dillerin güvende olduğu ve ‘tekdiilli bir milenyumun asla gelmeyeceği’ sonucuna varmıştı.

İşte o noktada bazı yönlerden *Dünya Dili Olarak İngilizce* için tamamlayıcı olabilecek bu kitabı yazmanın şart olduğuna karar verdim. Dil kaybı konusundaki bilgi ihtiyacı acildir. Değişik profesyonel gruplardan yaptığım alıntıların gösterdiği gibi, dil tarihinin kritik bir noktasında duruyoruz ve çoğu insan bunu bilmiyor.

Dillerin ölümü gerçektir. Önemli mi? Önemsemeli miyiz? Bu kitap önemli olduğunu ve önemsememiz gerektiğini savunmakta, bilindiği kadarıyla gerçeklerin belirlenmesini ve sonra açıklanmasını amaçlamaktadır: Dilin ölümü tam olarak nedir? Hangi diller ölüyor? Diller neden ölüyor? – ve neden özellikle şimdi? Üç tane zor soruyla karşı karşıyayız. Bir dilin ölümü neden bu kadar önemli? Bir şeyler yapılabilir mi? Bir şeyler yapılmalı mı? Son iki soruyu cevaplamak özellikle zordur; dikkatli ve hassas tartışmalar gerektirir ama bu yazarın fikrine göre nihai cevapların güçlü bir EVET olması gerekir. Dünyanın tehlikedeki dillerinin kötü durumu çevresel dil gündeminin zirvesinde ol-

malıdır. Rengârenk ve gözleri fal taşı gibi açılmış yeşil fikirlerle dolu eski bir deyişi hatırlarsak – yeni ekodilbilimi getirmenin zamanıdır şimdi. Acilen ve şiddetle tanıtılmalıdır çünkü ben şu an yazarken diller ölmektedir. Herkes endişe duymalıdır çünkü bu herkesin kaybıdır. Ve bu kitap bilinçliliğin gelişmesine yardımcı olmak için yazılmıştır. Bu bilinç hali olmadan evrensel ilgi gelişemez.

Farklı ama ilgili bir proje araya girmeseydi bu kitap 1997’de yazılmış olacaktı. Bu proje edebi hayata bir tiyatro oyunu (*Living on*¹) şeklinde adım attı ve hem dilbilimciler hem de son konuşmacılar için dilin ölümü konusunu çevreleyen duygusal meselelerden bazılarını hayal dünyasında yakalamaya çalıştı. Bu konuyla dramatik mi yoksa bilimsel bir yüzleşme mi daha etkili olur, bir şey diyemeyeceğim. Eğer halkın (vicdanı bir yana) bilinci, yararlı bir şeyler yapılabilmesi için yeterince artırılacaksa, tek bildiğim bu mesele dehşet büyüklüğüyle öyle zor bir hal almıştır ki herkesin –bilimadamlarının, gazetecilerin, politikacıların, sermaye sahiplerinin, sanatçıların, aktörlerin, yönetmenlerin...– yardımına ihtiyacımız vardır.

Bu kitaptaki alıntıların ve referansların sıklığından, sırtımı büyük ölçüde dünyanın dört bir yanında dillerin korunması için uğraşan saha çalışanlarından oluşan küçük bir orduya dayadığım görülecektir. Bugün, genel ifadeleri ete ve kemiğe büründürecek kadar çok örnek ve açıklama yayınlanmış durumda. Dahası, son gezilerimde hep ‘orada’ olan bazı araştırmacılarla konuyu tartışma fırsatı buldum. Peter Trudgill, Carl James ve Jean Aitchison tarafından bu kitabın müsveddesi üzerinde sağlanan yorumlardan çok istifade ettim. Onların desteği olmasaydı bu tür bir genel tanıtım yapmayı aklımdan bile geçiremezdim ve bu yüzden gerçek işi yapanların hakkını teslim etmek için çok miktarda dipnot kullandım. Hiçbir zaman dilleri tehlikede-

1 İng. Yaşamaya devam et.

ki yurtdışındaki topluluklarla tek seferinde bir kaç saatten daha fazla zaman geçirmemiş olmama rağmen, hayatımın oldukça büyük bir kısmını Galce'nin korunması için çalışarak harcadım ve hem zihinsel hem de duygusal olarak bu konuları anlama kabiliyetimin geliştiğine inanmak istiyorum.

Bu konulardan biri sömürü meselesidir: (5. bölümde göreceğimiz üzere) yerli dil topluluklarına ait bireylerin çok zaman sordukları soru, yabancı araştırmacıların onların kötü durumundan parasal olarak ne kadar faydalandıklarıdır. Bana öyle geliyor ki bu konu sadece tehlikedeki dillerle ilgili projelerde çalışanları değil aynı derecede özel olarak bu tür genel kitaplar yazan kişileri de endişeye sevk etmelidir. Bu kitap böyle bir kitap değildir. Bu kitabın telif hakkı ücreti Tehlikedeki Diller Vakfı'na bağışlanacaktır (bkz. Ek). Bu yüzden, bu kitabı yazma işinin hem pratik hem de entelektüel getirisinin olmasını ümit ediyorum.

David Crystal

1 Dilin ölümü nedir?

“Dilin ölümü” tabiri, içinde ölüm kelimesi geçen başka herhangi bir tabir kadar güçlü ve mutlak gelir kulağa. Anlamı ve çağrışımları da benzerdir. Bir dilin öldüğünü söylemek bir insanın öldüğünü söylemek gibidir. Başka türlü olamazdı zira insan olmadan dillerin varlığından bahsedilemez.

Bir dil artık konuşanı kalmamışsa ölür. Ana dili bu kitabın diliyle aynı olanlar ya da çok konuşulan başka bir dili konuşanlar için böyle bir ihtimal yoktur. Ancak bu gerçeği göstermek kolaydır. Örneğin, İngiltere Tehlikedeki Diller Vakfı’nın haber bülteninin sayfalarında “ölüm ilanları” bölümünde Bruce Cornell tarafından verilen ilana bakınız.²

1994–1995 yıllarında Kamerun’un Adamawa Eyaleti’nin Mambila Bölgesi’nde yaptığım saha çalışmaları sırasında ölüm döşegindeki pek çok dille karşılaştım... Bu dillerden biri olan Kasabe’nin (çevredeki dilleri konuşanlar tarafından Luo denen ve benim önceki raporlarımda da bu şekilde adlandırılan) yalnızca Bogan isminde bir tek konuşanı kalmıştı. (O da bir başkasını

2 Connell (1977: 27). Bu organizasyonun haber bültenleri eski sayılarında bunların ismini değiştirmişti. 2-4. sayılardaki isim *Iatiku*, 6. sayıda *Ogmios* idi. 1 ve 5. sayılarda ayrı bir ismi yoktu. Bu kitapta bunlara *FEL Haber bülteni* diye işaret edilecektir.

tanımıyordu.) Kasım 1996'da Mambila Bölgesi'ne döndüğümde amaçlarımdan biri Kasabe hakkında daha fazla veri toplamaktı. Ancak Bogan, 5 Kasım 1995'te ölmüş ve Kasabe'yi beraberinde götürmüştü. Anlatıldığına göre geride kalan kız kardeşi Kasabe'yi anlıyor ama konuşamıyordu; çocuklar ve torunlardan hiçbiri dili bilmiyordu.

İşte gözümüzün önünde. Herhangi bir ölüm ilanı gibi gazetelerde. Gerçek apaçık ortada. 4 Kasım 1995'te Kasabe hayattaydı; 5 Kasım'da değildi.

1998'de Edinburgh'da yapılan ikinci TDV Konferansında Ole Stig Andersen tarafından anlatılan şu hikâyeye bir bakın.³ Bu sefer kritik gün 8 Ekim 1992'dir:

Batı Kafkasya dili Ubu... Son konuşanı Tevfik Esenç'in vefat ettiği 8 Ekim 1992'de gün doğarken öldü. Tesadüf eseri aynı gün köye varmışım. Randevum yoktu ve bu ünlü Son Konuşmacıyla görüşmek istiyordum. Ancak birkaç saat önce öldüğünü olduğunu öğrenmekle yetindim. Cenaze aynı günün ilerleyen saatlerinde kaldırıldı.

İşin doğrusu Kasabe ve (çok kullanılan diğer bir yazılış olan) Ubykh, Bogan ve Tevfik Esenç vefat etmeden çok önce fiilen ölmüştü. Eğer bir dili konuşan son kimse sizseniz, bir iletişim aracı olan diliniz zaten ölmüştür. Çünkü dil ancak onunla konuşulabilecek biri varsa hayattadır. Hayatta kalan yalnızca sizseniz, diliniz hakkında bildikleriniz, halkınızın dil geçmişinin deposu ya da arşivi gibidir. Eğer dil yazıya hiç dökülmemişse veya teybe alınmamışsa –ki pek çok dil hâlâ bu durumdadır– hepsi bundan ibarettir. Ama arşivcinin ölümünden sonra uzun süre var olma-

3 Andersen (1998: 3).

ya devam eden arşiv benzetmesinin aksine, yazıya dökülmemiş veya teybe alınmamış bir dilin son konuşanı öldüğü anda arşiv de sonsuza dek yok olur. Herhangi bir şekilde kaydedilmemiş bir dil ölünce, hiçbir zaman var olmamış gibi olur.⁴

Dil Havuzu

Kaç dil ölüm döşegindedir? Kaç tanesi tehlikededir? Sorunun boyutunu tahmin etmeye çalışmadan önce bir bakış açısı belirlemeliyiz. Ölmekte olan dillerin yüzdeleriyle ilgili sık sık verilen rakamlar, ancak bugün dünyada yaşayan dillerin toplam sayısı hakkında güvenilir bir rakamla ilişkilendirildiği zaman anlam kazanır. Peki, o zaman kaç tane dil vardır? 1980'lerden bugüne yayınlanan başvuru kitapları 6 000 ile 7 000 arası bir rakam vermektedir, ama tahminler 3 000 ile 10 000 arası değişmektedir. Böylesine büyük bir farklılığın nedenlerini anlamak önemlidir.

En bariz neden yalnızca deneyim veya gözlemlere dayanmaktadır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısına kadar kapsamlı araştırmalar çok azdı daha önce ortada dolanan rakamlar daha çok tahminlere dayanmaktaydı genelde çok azdı. William Dnight Whiney, 1874'deki bir konferansta bir rakam uydurarak 1 000 tahmininde bulunmuştu.⁵ Dili insanlara sevdiren Frederick Bodmer'in öne sürdüğü rakam 1 500'dü; bir diğeri olan Mario

4 Aynı lehçeden başka konuşmacıların bulunma olasılığı tabii ki vardır. Örneğin, Ubykh dili için başka köylerde iki veya üç konuşmacı olduğuna dair rivayetler vardı. Bu tür rivayetler doğru çıkabilir ama çoğunlukla yanlıştır; bulunan kimselerin farklı bir lehçe veya dil konuştuğu görülür. Ama rivayet doğru olsa bile, bir ya da iki konuşmacının daha olması, gerçek ölüm ilanını yalnızca kısa bir süreliğine geciktirir. Bkz. Wurm (1998: 193). Evans –ileride ele alacağımız üzere– son konuşmacılarla çalışırken ortaya çıkan sosyal ve dilbilimsel meseleleri ve özellikle kimin gerçekten son konuşmacı sayılabileceğine karar verilmesi meselesini çok güzel anlatmaktadır.

5 Bkz. Silverstein (1971: 113).

Pei 2796 rakamını tercih etmişti.⁶ Yirminci yüzyılın başlarındaki çoğu dilbilimci herhangi bir rakam vermekten kaçınmıştır. İstisnalardan biri olan Joshua Whatmough 1956'da 3 000 tahmininde bulunmuştu.⁷ Sonuçta, uzman rehberliği olmadan verilen ve ortalıkta dolaşan bu rakamlar birkaç yüzden başlayıp on binleri aşabilmekteydi. Sistemli araştırmaların yapılabilmesi zaman aldı. Günümüzdeki en büyük çalışma olan *Ethnologue* ilk gözden geçirmesine daha 1974'de başladı ve çalışma 5687 dil içeriyordu.⁸ Voegelin'lerin 1977'de yayınladıkları çalışmaları yaşayan yaklaşık 4500 dili içine almıştı.⁹ 1980'lerden bu yana, bilgi toplama tekniklerinin gelişmesiyle durum büyük ölçüde değişmiştir. *Ethnologue*'un on üçüncü baskısı 6703 dil başlığı içermektedir ve *Uluslararası Dilbilim Ansiklopedisi*'nde (1992) yaşayan yaklaşık 6300 dil sınıflandırılmıştır.¹⁰ *Dünya Dilleri Atlası*'nın fihristinde 6796 dil listelenmiştir.¹¹ Bugünlerde irticalen en çok verilen rakam 6 000'dir ve bu rakam bazen üç aşağı beş yukarı değişmektedir.¹² Sıra dışı yüksek bir rakam aşağıda görülecektir.

- 6 Bodmer (1944: 405). Pei (1952: 285); daha sonraki bir kitabında (1954: 127) bu sayı 1 azalmıştır.
- 7 Whatmough (1956: 51).
- 8 Şimdi 13. baskıya bakınız, Grimes (1996); aynı zamanda www.sil.org/ethnologue. İlk sayı, Richard S. Pitmann'ın Yaz Dilbilim Enstitüsü'ne katılanlarla yaptığı mülakatlara dayanak hazırladığı ve 1951'de yayınladığı on sayfalık teksirden oluşuyordu.
- 9 Voegelin ve Voegelin (1977). Cambridge Dil Ansiklopedisi'nin ilk baskısında (1987) onların toplam rakamını kullanmışım (Crystal 1997a).
- 10 Bright (1992). (O zaman 11. baskısı yapılan) *Ethnologue* dosyaları bu proje için açılmıştı; toplamlardaki benzerlik bu yüzdendir.
- 11 Bu Mosely ve Asher'dan (1994) çıkardığım rakamdır.
- 12 Dixon (1997: 143), Grenoble ve Whaley (1998a) önsözlerinde yaptığı gibi 5.000-6.000 rakamına yer vermektedir; Wardhaugh (1987: 1) 4 000-8 000 rakamını vermekte ve 5 000'de karar kılmaktadır; Ruhlan (1987) 5.000'i seçmektedir; Wurm (1991: 1) '5 000'in epey üstünde' der; Krauss, 'Krizdeki Dünya Dilleri' makalesini (1992: 5) yazarken pek çok dilbilimciyle görüşmüş ve 6.000 rakamının makul bir tahmin olduğuna dair yaygın bir inanışla karşılaşmıştır; Crystal (1997a: 287) da 6.000 rakamını vermektedir. Devam etmekte olan başka büyük araştırmalar bulunmaktadır: 'UNESCO ve Linguapax tarafından desteklenen ve Bask devleti tarafından finanse edilen 'Dünya Dilleri Raporu'nun 2001'de yayınlanması planlanmaktadır; aynı zamanda aşağıdaki Dünya Dilleri Listesine bakınız.

Bu belirsizliğin ikinci nedeni, yorumların bu çalışmaların tamamlanmamış olduklarını bilip bilgi eksikliğini bazen abartarak, bazen küçümseyerek telafi etmesidir. Dilin kaybolması meselesi başlı başına bir karmaşa kaynağıdır. İnsanlar dillerin öldüğünü bildiği halde bunun ne hızda olduğunu bilmeyebilirler. Bu hızı nasıl öngördüklerine bağlı olarak hâlihazırdaki toplam tahmin değişmektedir: bazıları konuya temkinli, bazıları radikal yaklaşmaktadır. (Bu konuya aşağıda değinilecektir.) Ve bunun tam tersi bir durum da vardır: bu da dünyadaki bütün dillerin henüz ‘keşfedilmemiş’ olması ve bu yüzden duruma bir büyüme payı bırakmasıdır. İç kesimlere müteahhit/geliştiriciler tarafından ne kadar hızlı girildiği göz önüne alındığında bir ülkenin iç kesimlerine doğru süren bir keşfin çok sayıda yeni karşılaştırma getirmesi zordur. Bununla birlikte, Endonezya Adaları ve Papua Yeni Gine veya Güney Amerika ve Orta Afrika yağmur ormanları gibi bölgelerden gerçekten de zaman zaman daha önce bilinmeyen bir toplum ve dille ilgili haberler gelmektedir.¹³ Örneğin, Haziran 1998’de bu tip iki göçebe kabile (sırasıyla, 20 ve 33 aileden oluşan Vahudate’ler ve Aukedate’ler) Irian Jaya’daki Jakarta’nın 2.400 mil güneyindeki Mamberamo Nehri bölgesinin yakınlarında yaşarken bulunmuştur. Burası dünyanın öyle bir parçasıdır ki yüksek dağlar ve derin vadiler bir topluluğu kolayca saklayabilir ve dillerinin yeni bir dil sayılabilecek kadar farklı olması olasıdır. Gerçekten de bölgedeki sosyal ilişkiler bürosu, bölgedeki görevlilerin hemen her yıl yeni gruplarla karşılaştığını bildirmektedir.¹⁴

13 Dünya dilleri son derece düzensiz bir dağılım göstermektedir: Yaklaşık olarak %4’ü Avrupa’da, %15’i Amerika’da, %31’i Afrika’da, %50’si Asya ve Pasifik’tedir. Bahsi geçen ülkeler en yüksek dağılıma sahip olanlardır: *Ethnologue’un* 1996 baskısına göre yalnızca Papua Yeni Gine ve Endonezya, dillerin %25’ine (1529) sahiptir.

14 Bu rapor *Ogmios* 9. 6. bülteninde yayınlanmıştır. Güney Amerika’daki benzer keşifler için bkz. Adelaar (1998: 12); Kaufmann (1994: 47) son yüzyıl içerisinde Güney Amerika’da 40 dilin keşfedildiğini rapor etmektedir.

Ancak, dünyanın keşfedilmiş bölgelerinde bile doğru dürüst dil çalışmaları yapılmamış olabilir. Dünyadaki dillerin yarısı kadarı bu durumdadır. *Ethnologue*'un on üçüncü baskısında listelenen dilin 3 074'üne 'incelenmesi gerekmektedir' yorumu eklenmiştir. Dahası, bir çalışmanın esasen yaptığı, belli bir bölgede bulunan konuşmacıların tamamının gerçekten aynı dili konuştuğunu veya bunların arasında bir fark bulunup bulunmadığını belirlemektir. Eğer fark varsa, o zaman bu farklılıkların bir lehçe yapıp yapmayacağına veya insanları farklı dillere ayırmak için yeterli olup olmadığına karar vermeye çalışır. Bazen, kısa bir ön ziyaret herkesi tek bir dilden sayar ve daha sonra yapılan kapsamlı bir inceleme bunun yanlış olduğunu gösterir. Bazen tam tersi olur; ilk ziyaret konuşmacılar arasındaki farklılıklara odaklanır ki bunun o kadar da fazla olmadığı anlaşılır. İlk durumda dillerin sayısı artar, ikincisinde azalır. Bu tür kararlar dünyanın dört bir yanından verilirken dil sayısı üzerindeki etkisi fazlaca olabilir.

Bu istatistikleri biraz ete kemiğe büründürmek için, incelemenin gerekli olduğu söylenen dillerden biri olan Tapshin'e bakalım: Tapshin *Ethnologue*'a göre Tapshinawa, Suru ve Myet de denilen ve Nijerya'nın Plateau Eyaleti'nin Kadun Bölgesi'ndeki birkaç kişi tarafından konuşulmaktadır. Bu dilin Benue-Kongo genel dil grubunda sınıflandırılmadığı söylenmektedir. Londra'daki Uluslararası Gelişim Enstitüsü'nden Roger Blench 1998 yılının Mart ayında bu topluluğu ziyarete gitmiş ve Tehlikedeki Diller Vakfı'na kısa bir rapor göndermiştir.¹⁵ Yerleşime ulaşmanın zorluğunu vurgulamıştır. Tapshin Köyü, Pankshin-Amper yolunun yaklaşık 25 km kuzeyinde, yalnızca dört çekişli bir araçla geçilebilecek ve yağmur mevsimlerinde çoğunlukla kapalı bir yoldan ulaşılabilen son derece dağınık bir yerleşimdir. Tapshin Halkı kendilerine Ns'r derler ve bu yüzden Blench onlara Nsur adını

15 Blench (1998).

koymuştur. *Ethnologue*'daki Suru ismi de tahminen buradan gelmektedir. Ancak onlara Ngas halkı (*Ethnologue*'da Angas diye geçmektedir) tarafından Dishili denmektedir. Myet adı Tapshin'in biraz batısında bir yerleşim olan Met'ten gelmektedir. Tapshin halkı Met halkının kendileriyle 'aynı dili' konuştuklarını iddia etmektedir ama Blench bu bilgiye temkinli yaklaşır (çünkü bu tür yargılar toplumlar arasındaki sosyal veya tarihi ilişkilerin bir çeşit yansımalarından başka bir şey olmayabilir.) Nsur hakkında daha önce tutulmuş bir kayıt görünmemektedir. Blench, başlangıçtaki kelime listelerinden Ngas diliyle karşılıklı olarak büyük bir etkileşim olduğu sonucuna varmıştır. Toplam sayı Met'in Nsur'la beraber sayılıp sayılamayacağına bağlı olsa da, üç dört bin kadar konuşmacı olduğunu tahmin etmektedir.

Bu küçük örnek, dil analizcisi bekleyen sorunların bir parçasını göstermektedir. Konuşmacılar arasında gözlemlenen benzerlik ve farklılıklara ek olarak, isimlerle ilgili düzenlenmesi gereken bir karmaşa mevcuttur.¹⁶ Nsur durumunun üstesinden bir şekilde gelinebilir; çünkü düşünülmesi gereken yalnızca birkaç alternatif vardır. Çoğunlukla isim problemi çok daha büyüktür. *Ethnologue*'da *Berom* olarak listelenen Plateau Eyaleti'ndeki bir diğer dilin 12 farklı adı bulunmaktadır: *Birom*, *Berum*, *Gbong*, *Kibo*, *Kibbo*, *Kibbun*, *Kibyen*, *Aboro*, *Boro-Aboro*, *Afango*, *Chenberan* ve *Shosho*. Sonraki iş, bu alternatif adların aynı şeyin farklı adları mı olduğuna yoksa farklı şeyler mi olduğuna karar vermektir. Topluluğun adı mı? Tek bir konuşmacının adı mı? Ya da dilin konuşmacıları tarafından bilinen adı mı? (Buna Avrupa'dan şöyle örnek verilebilir; sırasıyla, *İrlandaca* / *İrlandalı* ve *Galce* / *İrlandaca* / *Erse*). Bir de o dile başkalarının ne dediği meselesi vardır. Elbette dilin başka kaç dille temas ettiğine bağlı olarak (örneğin, *deutsch*, karşılığı *allemand*, *German*,

16 Özellikle Çin referanslı adlandırma sorunuyla ilgili bir tartışma için, bkz. Bradley (1998: 56).

Tedesco, Almanca vs'dir) birkaç 'dışarıdan' adı olabilir ve bu adlar dostane adlardan tarafsız adlara ve aşağılayıcı adlara kadar değişebilir. Örneğin, 'Fransızca konuşur' diyen de vardır 'kurbağa dili konuşur' diyen de. Yukarıdaki listeden Shosho bariz aşağılayıcı bir addır. Ancak bunların hepsi araştırmacı tarafından keşfedilmelidir. 'Dilinizin adı nedir?' sorusuna ne çeşit ve kaç tane cevap verebileceğini veya yukarıdaki bir ad listesinin 1, 2, 6 ya da 12 dili temsil edip etmediğini önceden bilmenin bir yolu yoktur. Nihayetinde sorunun büyüklüğünü takdir etmek gerekir. *Ethnologue* fihristindeki 6 703 dil başlığı 39 304 farklı ad taşımaktadır.

Bu adların pek çoğu tabii ki bir dilin lehçeleri içindir. Ama bu ayrım farklı bir zorluğu getirmektedir. Bir ad apayrı bir dile mi yoksa bir lehçeye mi işaret etmektedir? İki dil sisteminin farklı diller olarak mı yoksa aynı dil olarak mı düşünülmesi gerektiği yüzyılı aşkın zamandır dilbilimciler arasında tartışma konusudur. Bu soruna karar vermek için kriterlerin olması hayatidir, çünkü alınan kararların dil sayımında önemli yansımaları olacaktır. Örneğin, Observatoire Linguistique tarafından toplanma sürecindeki Dünya Dilleri Listesini (DDL) ele alalım.¹⁷ Bu proje David Dalby tarafından 1997'de öne sürüldüğü şekliyle üç yönlü bir adlandırma içeriyordu – *lisan* (veya *dış dil*), *dil* (veya *iç dil*) ve *lehçe* (veya sonraki bir öneride *deyim*). Bunun amacı fazla basite indirgenmiş dil-lehçe ayırımından sakınmaktı. Bu kriterleri kullanan projenin ilk raporları 10.000 dillik bir sayının beklenebileceğini öne sürmekteydi ki yukarıda bahsi geçen toplumlarla karşılaştırıldığında bu sayı şaşırtıcı derecede yüksekti. Bunun açıklaması tamamen yöntemle ilgilidir. DDL toplamı, sistemindeki dış dil ve şivelerden çıkmakta ve diğer yöntemlerin lehçe kabul edeceği pek çok türü dil saymaktadır. Bir ör-

17 Bundan sonra gelen detaylar Londra Oryantal ve Afrika Çalışmaları Okulu'nda Eylül 1997'de düzenlenen bir Logosphere seminerinden ve özellikle Dalby'nin daha sonra yayınlanan makalesinden (1997) alınmıştır.

nek, bu yöntemin ‘enflasyoncu’ etkisini gösterecektir. Günümüz Galcesine alışılmış yaklaşım onu tek bir dil kabul edip lehçe olarak adlandırılan (özellikle) kuzey ve güney Galce arasındaki önemli farkları tanımaktır. Karşılıklı anlaşılabilirlik ve sosyodilsel kimlik (bir ulus-prenslik olarak Galler) açısından bu yaklaşım makul görünmektedir. Ancak DDL kuzey ve güney Galce arasındaki farklılıkları ayrı diller sayılmaları için yeterli kabul etmekte ve daha da ileri giderek Eski Galce, Kitap Galcesi, İncil Galcesi, Edebi Galce, Günümüz Standart Galcesi ve öğrenenler için Galce (‘Cymraeg Byw’ olarak bilinen 1960’ların pedagojik modeli) ayrımlarında bulunmuştur. Eski Galce dışarıda tutulacak olursa, onların deyimiyle altı adet ‘iç dil’ günümüz Galcesi diye bilinen ‘dış dilin’ içinde tanınabilir. Benzer durumlar dünyada ele alındığında toplam rakamın nasıl olup da 10 000’e çıktığı hemen görülebilir.

Dil/lehçe meselesine dilbilim literatüründe o kadar çok değinilmiştir ki konuyu burada detaylı ele almak anlamsız olacaktır.¹⁸ İşin özü, dilbilim çerçevesinde iki konuşma sistemi, eğer karşılıklı olarak (çoğunlukla) anlaşılabiliriyorsa, aynı dilin lehçeleri kabul edilir. Bu kabul, *Londra İngilizcesini* (Cockney) ve *Liverpool İngilizcesini* (Scouse) lehçe ve İnka dili *Quechua*’yı bir düzine üzerinde dilin ortak adı yapar. Öte yandan salt dilbilimsel nedenler sosyopolitik kriterlerin gölgesinde kalabilir ve bu yüzden karşılıklı anlaşılabilirlikleri halde yine de farklı dil olarak belirlenmiş konuşma sistemleriyle sık karşılaşırız. Bunun iyi bilinen bir örneği İsveççe, Danimarkaca ve Norveççenin durumudur. Bu üç toplumun bireyleri birbirlerini önemli ölçüde anlayabilmelerine rağmen dilleri ayrı sayılır. Daha yeni bir örnek, eski Yugoslavya içinde kullanılan çeşitli lehçeleri kapsayacak şekilde önceleri yaygın kullanılan *Sırpça-Hırvatçadır*. 1990’lardaki içsa-

18 Standart tanımlar Chambers ve Trudgill’de (1980: b. 1) ve Crystal’da (1997a: b.47) bulunabilir.

vaşların ardından yerini *Sırpça*, *Hırvatça* ve *Boşnakçaya* bırakmıştır. 1990’da bu ülkelerde konuşulan tek bir dil vardı; şimdi üç tane var. Dillerin özellikleri o günden bugüne değişmiş sayılmaz ama sosyopolitik durum kesin biçimde değişmiştir.

Bu toplumlar dillerini yerel kimliklerinin sembolleri olarak büyötmeye çalıştıkça bu diller arasındaki farkların artması son derece olasıdır. Bu süreç halihazırda gerçekleşmektedir. Devam ederse, Sırpça ve Hırvatçanın karşılıklı anlaşılamayacağı bir günün geleceğini tahmin etmek zor değildir. Bu da dil evriminde görölen normal bir olayın bir başka örneğidir. Gerçekten de günümüzdeki etnik kimlikleri tanıma eğiliminin evrimsel sonucu olarak bir gün dünya dillerinde önemli bir artışın yaşanması olasıdır. Dünya çapında kullanılan diller bile bu şekilde etkilenebilir. Dünyanın ortak dili olarak ortaya çıkmasının sonucunda, dünyanın değişik yerlerinde yeni türleri görönmeye başlayan İngilizce bu noktanın en çok verilen örneğidir. Şu anda Singapurca, Ganaca, Karayipçe ve diğer ‘Yeni İngilizler’ hâlâ İngilizcenin türü olarak görölmesine rağmen, onları beklenebileceği şekilde dil konumuna yükseltecek yerel sosyopolitik hareketlerin doğması kesinlikle olasıdır. Bu tür sonuçları bekleyen (en azından isimlendirmelerinde) kitaplar ve makaleler şimdiden çıkmaktadır.¹⁹ Her şeyden önce eğer bir toplum konuşma şeklinin bir ‘dil’ olarak düşünölmesini isterse ve eğer bu kararlarının arkasında duracak siyasi güçleri varsa onları bunu yapmaktan kim alıkoyabilir? Günümüz düzeni, başkaları için tehdit oluşturmadığı sürece toplumlara kendi iç siyasetleriyle ilgilenmeleri iznini vermektir. Doğup yavaş yavaş prestij kazanan karma (pidgin), melez (creole) ve çeşitli türleriyle İngilizcenin geleceği için yazılan senaryolar o kadar karmaşık ve belirsizdir ki birkaç nesil sonra bir dil sistemindeki yerel farklılığın derecesinin ve tarihsel

19 McArthur (1998), Rosen (1994) ve *Dünya İngilizceleri* dergisi. Aynı zamanda bkz. Crystal (1998).

bağı bulunan diğer sistemlerle karşılıklı anlaşılabilirliğinin boyutunun 'İngilizce' dışında bir isim verilecek boyutta artması (henüz tam sayılmasa da Eboniks örneğinde bu gerçekleşmiştir bile) kesinlikle olasıdır. Benzer bir gelişme, uluslararası varlığı olan ve diğer dillerle temas durumu artan herhangi bir dili etkileyebilir. Dil kaybı oranıyla karşılaştırıldığında yeni karma ve melez dillerin sayısının nispeten az olması olasıdır ama yeni bir yaşam kanıtı taşıdıkları için dil olarak hesaba katılmaları gerekir.

Bu yüzden dünya dillerinin sayısı konusundaki tahminlere temkinli yaklaşılmalıdır. Herkesin hemfikir olduğu toplam bir sayı olasılık dışıdır. Bunun sonucunda, tehlikedeki dillerin yüzdeleri hakkındaki gözlemleri mutlak sayılara dökmek ya da bunun tersini yapmak her zaman sorunlara neden olabilir. 'Dünyadaki dillerin yarısının ölüyor' olduğuna inanıyorsanız ve yukarıdaki orta yollu toplumlardan birini alıyorsanız tahmininiz yaklaşık 3 000 dil olur. Ama eğer bu rakamı (daha önce bazı gazete muhabirlerinin yaptığı gibi) kafanıza göre uydurur ve sonra yüksek tahminlerden biriyle ilişkilendirirseniz (örneğin DDL 10 000 ile) dünyadaki dillerin üçte birinden azının ölmekte olduğu -ve dolayısıyla durumun söylendiği kadar ciddi olmadığı- sonucuna varırsınız. Bu mantığın doğru olmadığı -ilk toplamın kriterleriyle ikincisinin kriterlerinin bambaşka olduğu- göz ardı edilmektedir. Ve popüler basını okuyunca, her tür iddianın ve karşı iddianın dile getirildiğini ve iddiaların ağırlığını taşıyamayacak istatistiklerin kullanıldığını görüyorum.

Aynı zamanda zorluklara karşın dünya çapında önlemlere gereksinim olduğunu göz ardı edemeyiz. Aşağıda anlatılacak durumun çoğu, ulusal ve uluslararası politika ve planlama konularıyla iç içe olduğundan hükümetler ile sermaye kurumlarını gereksinimin aciliyetine ikna etmek için en iyi tahminde bulunmalıyız. Bu yüzden 2000-6+1K yılı için alt ve üst sınır olarak

5 000–7 000 aralığını seçip yüzdelere ilgili sözlerimi bununla ilişkilendireceğim.²⁰

Sorunun boyutu

Bir dil artık konuşanı kalmamışsa ölü kabul edilir. Tabii ki kayıtlı haliyle varlığını devam ettirebilir –bu geleneksel olarak yazıyla, yakın geçmişten beri ses veya video arşivleriyle olmakta ve bir anlamda ‘yaşamaya devam etmektedir’– ama onu akıcı şekilde konuşacak kimse yoksa kimse ondan ‘canlı bir dil’ diye söz etmeyecektir. Konuşmacılar, konuşacakları kimse kalmamışsa ve yeni nesilden öğrenmeye istekli kimse yoksa akıcılıklarını gösteremezler. Peki, ama ya iki konuşmacı kalmışsa ya da 20 ya da 200? Kaç kişi bir dilin yaşamasını garanti edebilir?

Bu soruya cevap vermek şaşırtıcı biçimde zordur. Nedenlerden biri basittir: Salt bir nüfus toplamı tek başına anlamsızdır. Kültür durumlarının tek tek analizi, bağımsız nüfus rakamlarının yararsız olduğunu göstermiştir. Tecrit edilmiş, kırsal bölgelerde 500 konuşmacı makul ölçülerde iyimser bir tahmine izin verebilir. Hızla büyüyen bir şehrin köşelerine dağılmış 500 kişilik bir azınlığın ise dili hayatta tutma olasılığı asgaridir. Pek çok

20 Bu bölüme ek olarak şunu hatırlamak yerinde olacaktır: Bugün sahip olduğumuz diller gelmiş geçmiş dillerin yalnızca bir kısmıdır. Çok fazla bilinmeyen olduğu için tahminler spekülatif olmaktan öte gitmemektedir ama iki kriter kullanarak bazı tahminlerde bulunabiliriz. Birincisi, Batı tarihinin kaydedilmiş olan kısmından ölen dillerin (ve kültürlerin) sayısı hakkında elimizde bazı kanıtlar bulunmaktadır. Dahası, tarihsel dilbilim sayesinde –örneğin, Romans dillerin Vulgar Latin’den doğuşu gibi– dillerin ne hızla öldüğü konusunda bir şeyler biliyoruz. Aynı zamanda insandaki dil melekесinin ne zaman geliştiğı konusunda net bir fikrimiz bulunmamaktadır; 100.000 ila 20.000 yıl önce çıkmış olabilir. Bu değişkenleri bir araya getirmek çok zor olsa da deneyenler olmuştur. Pagel (1995: 6) dünyaya 600.000 dilin gelmiş olabileceğı veya bu rakamın 31.000 kadar az da olabileceğı sonucuna varmıştır; ‘orta yollu’ tahmini 140.000’dir. En düşük tahminini alsak bile, insanlık tarihinde şu anda olanlardan çok daha fazlasının öldüğü açıktır. Düşüş hızının son zamanlarda artıp artmadığıyla ilgili tartışmalar için aşağıya bakınız; neler kaybetmiş olabileceğimiz konusunda ise 2. bölüme bakınız.

Pasifik Ada bölgesinde, 500 kişilik bir topluluk oldukça büyük ve istikrarlı görülebilir. Avrupa'nın pek çok yerinde 500 önemsiz kalır. Konuşmacı rakamları ilgili oldukları toplumla ilişkilerine bakılarak değerlendirilmeli, asla birbirinden ayrı görülmemelidir. Bu yüzden Akira Yamamoto tarafından yapılan bir araştırmada, 300 ila 500 arasında konuşmacısı olan diller arasında Santa Ana'nın Keresan lehçesi (ABD), Ulwa (Nikaragua) ve Sahaptin (ABD) bulunmaktaydı.²¹ Ancak bu lokalitelerden ilkinin yalnızca 12.000 nüfusu vardı. Açıkçası 500 rakamı, iş tehlike derecesinin değerlendirilmesine geldiğinde, her durumda farklı bir hikâye anlatır. Yamamoto, nüfus büyüklüğünün dilin durumunu tek başına doğru biçimde ortaya koyamadığı yorumuna varmıştır. Araştırması sırasında her yaştan yaklaşık 185 konuşmacısı olan bir dili örnek vermektedir. Karitiana (Brezilya) küçük olmasına rağmen topluluğun toplam nüfusunun yalnızca 191 olduğunu belirtmektedir. Diğer bir deyişle halkın %96'sı dili konuşmaktadır. Ve çocuklar Karitiana'yı ilk dil olarak (Portekizce ikinci dil olarak gelmektedir) öğrenmeye devam ettikleri için Yamamoto haklı olarak bunun tehlikeli bir dil olup olmadığını sormaktadır.

Varsayım, çok az sayıda konuşmacısı kalan herhangi bir dilin sıkıntıda olmaya mahkûm olduğudur ve sağduyu durumun böyle olması gerektiğini söylemektedir.²² Belki de yalnızca koşulların fazlasıyla uygun olduğu durumlarda böyle bir dil hayatta kalabilir (bkz. 3. bölüm). Bu yüzden istisnaları hariç tutarsak çoğu kimse 100'den aşağı sayıda kişi tarafından konuşulan bir dilin çok tehlikeli bir durumda olduğunu kabul edecektir. Bunun

21 Yamamoto (1997: 12).

22 Tehlikedeki diller üzerine yazılan birçok makale bu noktaya değinmektedir: Örneğin Norris (1998: 3) şöyle der: 'Bir dilin yaşama kabiliyetine katkıda bulunan birçok faktör vardır. En önemlisi, Aborjin ana diline veya evde konuşulan dile sahip nüfusun büyüklüğüdür. Uzun vadede kullanılabilirliği sağlamak için çok sayıda konuşmacı tabanını gerektiğinden, dilin konuşanı ne kadar fazlaysa hayatta kalma şansı o denli artar.' Daha fazlası için 4. bölüme bakınız.

ardından büyük olasılıkla 500'ün altında konuşmacının olduğu dillerin daha az tehlikede olduğu 1 000 konuşmacısı olanların daha az tehlikede olduğu sıralamayı bir barem şeklinde düşüneceklerdir. Net olmayan, tehlike bakımından düşünmeyi otomatik olarak bırakacağımız sınırın ne olduğudur. Bu sınır için önerilen rakamlar bekleyebileceklerimizin üzerindedir. 10 000 kişilik bir toplum orta vadede değil de kısa vadede güven telkin etmektedir.²³ Örneğin, Afrika'nın Savana Bölgesi'nde, bazı dilbilimciler bir dili 20 000'den az konuşmacısı kaldıysa tehlikede saymaktadırlar.²⁴ Ve özellikle İngilizce ve Fransızca melez dillerin çok yüksek sayıda konuşmacıyı çektiği Batı Afrika'nın bazı bölgelerinde halen birkaç yüz bin kişi tarafından konuşulsa bile pek çok yerel dilin tehlikede olduğu düşünülmektedir. İnsanları şaşırtan da budur: Ancak, 20. yüzyıl içinde pek çok dilin yüksek sayılardan aşağı düştüğünü tanık olduk: Örneğin 1905'te Breton'un tahmini konuşmacı sayısı 14 milyonken, bugün kullanılan akıcılık kriterlerine, bağlı olarak, sayı bugün 250 000'lere kadar düşmüş olabilir.²⁵ Ve dil ölümünün nedenlerini düşündüğümüzde, dahil olan faktörlerin etkileri o kadar büyüktür ki milyonlarca konuşanı olan bir dilin bile güvende olmadığı aşîkârdır. 20 milyon konuşanı olan Yoruba bile, yüksek öğretimde İngilizceye yenik düşmesi yüzünden 'yoksun' kabul edilmektedir.²⁶ Ve 1998'de güney Afrika'ya yaptığım bir ziyaret esnasında güney Afrika'nın yeni tanınan resmi birkaç dilinin konuşmacıları (ki aralarında yaklaşık 6 milyon konuşanı olan Afrikaan konuşmacısı da vardı) bana gelip uzun vadede İngilizceye karşı olan endişelerini ifade etmişlerdi. Aynı reaksiyon yalnızca Ndebele konuşanların değil (1,1 milyon) aynı zamanda Shona konuşanların (7 milyon) aynı endişeyi itiraf ettikleri Zimbabwe'de de görülmüştür. Bu olay duyulan

23 Örneğin, Dixon (1991: 231).

24 Vydrine (1998: 3) tarafından Kagoro (Mali) üzerine hazırlanan saha raporunun dipnotundan.

25 Price (1998: 38) tarafından 1991 için Breton başlığı altında verilen toplam.

26 Brenzinger (1998: 93).

endişeyi çok güzel tasvir etmektedir. Johannesburg’da taksiciyle sohbet ederken ülkesinin 11 resmi dilini konuşabildiği bahsi geçti ki bu beceriyi hiç de sıra dışı bulmuyordu. Ancak, amacı tüm çocuklarının İngilizce öğrenebilmelerini sağlayacak kadar para kazanmaktı. Ona göre diğer dillerin o kadar önemi yoktu.

Nispeten büyük nüfuslu bazı diller hakkında benzer endişeler dile getirilmesine rağmen, en küçük toplamı olanlar kaçınılmaz olarak en fazla ilgiyi çekenlerdir. Yamamoto da aynı şeyi söylemektedir: Konuşan sayısı tehlike durumunun ilk göstergesidir. Nüfusu belli bir sayının altına düştüğünde bir toplumun kimliğini nasıl koruyabileceğini kestirmek zordur. Bu yüzden bilimadamları son zamanlarda dil kullanımı istatistiklerine ağırlık vermektedirler. Ancak bu araştırmalar uzun vadeli eğilimleri görebilecek süreklilikte olmamaktadır. Örneğin dil kaybının oranında nasıl bir artış vardır? *Ethnologue*’un yenilenmiş bir tablosunda 6 784 dil verilmekte ve 6 059’u hakkında veri bulunmaktadır. Bu son rakamı kullanarak ve kaçınılmaz olarak bazı tahminlere eşlik eden soru işaretlerini göz ardı ederek, ana dil konuşmacılarının toplamlarını Tablo 1’de alabiliriz.

Tablo 1

	Sayı	%	Kümülatif azalma %	Kümülatif artış %
100 milyon üstü	8	0.13		99.9
10–99,9 milyon	72	1.2	1.3	9.8
1–9,9 milyon	239	3.9	5.2	98.6
100,000–999,999	795	13.1	18.3	94.7
10,000–99,999	1,605	26.5	44.8	81.6
1,000–9,999	1,782	29.4	74.2	55.1
100–999	1,075	17.7	91.9	25.7
10–99	302	5.0	96.9	8.0
1–9	181	3.0	99.9	

Bu tür özet bir tablonun ve onun alındığı tam tablonun incelenmesiyle yapılabilecek çok gözlem vardır. En büyük toplamlarla başlayalım. Çok az sayıdaki dilin (1999 ortalarında 6 milyarı geçtiği düşünülen) dünya nüfusunun önemli bir kesimince konuşulduğu açıktır.

100 milyondan fazla kişi tarafından konuşulan 8 dil (Mandarin, İspanyolca, İngilizce, Bengalce, Hintçe, Portekizce, Rusça, Japonca) 2,4 milyar konuşana sahiptir; bu sayımı yalnızca ilk 20 dili kapsayacak şekilde genişletsek 3,2 milyarlık bir toplam buluruz ki dünya nüfusunun yarısından fazladır. Analize aşağı doğru devam edersek, nihayetinde dünya dillerinin sadece %4'ünün nüfusun % 96'sı tarafından konuşulduğunu görürüz.

İstatistiğe bir de tersinden bakalım: Dünya dillerinin % 96'sı nüfusun yalnızca % 4'ü tarafından konuşulmaktadır. Dilin ölümlüyle ilgili yapılacak herhangi bir tartışmanın bu perspektiften ele alınması gerekir. Ve tablonun alt kısmında bazı ciddi sonuçlar vardır. En aşağıdaki sütundan dünya dillerinin dörtte birinin 1000'den ve yarısının 10 000'den az kişi tarafından konuşulduğunu görebiliriz. Listedeki tüm dilleri konuşan insanların ortalama sayısı 6 000'dir. (Yukarıda dünyanın bazı bölgelerinde tehlike seviyesi olarak verdiğimiz) 20 000 rakamı evrensel veri olarak alındığında, bu dünya dillerinin üçte ikisine tekabül eder. O zaman en soldaki sütuna bakarsak yaklaşık 500 dilin 100'den, 1.500 civarındakinin 1.000'den ve 3.340'ının 10,000'den az konuşanın olduğunu görürüz. 20.000'lik bir nüfusu tehlike seviyesi verisi olarak alırsak, 4.000 dilden bahsediyoruz demektir. Bunların çoğu, dünya dillerinin en çok olduğu yerlerde özellikle ekvator bölgelerinde bulunacaktır. (Bkz. Dipnot 12.) Ana tablo tek bir konuşanı olan 51 dil sıralamaktadır – 28'i Avustralya'da, 8'i ABD'de, 3'ü Güney Amerika'da, 3'ü Afrika'da, 6'sı Asya'da, 3'ü Pasifik Adaları'nda.

Daha önce gördüğümüz gibi dünyanın farklı yerlerindeki koşullar öylesine değişiklik gösterir ki yalnızca nüfusa bakarak dillerin ne hızda öldüklerine dair genelleme yapmak imkânsızdır. Bu yüzden dünyadaki dillerin % x 'i önümüzdeki 100 yıl içinde ölüp gidecek türünden tahminler farklı farklıdır. Burada x ('100'den az' kriteriyle ilişkili ılımlı bir tahmin olan) % 25 ile ('100 000'den az' kriteriyle ilişkili radikal bir tahmin olan) % 80 arasında veya daha fazla herhangi bir yüzde olabilir. Şu anki bilgimizle bu çıkarımlar hakkında tahminin ötesinde bir şey demek mümkün değildir. Mevcut demografik veriler (ölüm oranı, doğum oranı vs.) ülke temelli olup dille ilgisi yoktur. Öte yandan belli bölgelerde düşüş eğiliminin ne hızda ilerlediğini belirlemek için yeterince mikro çalışma yapılmıştır. Dyirbal (Avustralya) üzerine yapılan bir çalışma 1963'te anadili Dyirbal olan her biri 35 yaş üstü 100 konuşmacı bulmuştu; 1993'te hepsi 65 yaşın üstünde 6 konuşmacı kalmıştı ve bazı gençler dili sadece anlayabiliyordu.²⁷ 1990'daki bir başka çalışma, Aleut dilinin konuşulduğu esas köy olan Atka'da (ABD) 60 konuşmacının bulunduğunu gösteriyordu. 1994'te bu sayı 44'e düşmüştü ve en genç konuşmacı yirmili yaşlardaydı.²⁸ Bu şekilde yıpranmaya devam ederse dilin kullanımı 2010 yılında tamamen sona erebilir.²⁹ (Düşüş hızına etki eden faktörler 3. bölümde ele alınacaktır.)

27 Dixon (1997: 105).

28 Bergsland (1998: 38). Bir nesil içinde yaşayan durumdan ölüm döşeğine geçen dillere örnek Alaska Chevak'taki Cu'pik dilidir: bkz. Woodbury (1998: 239). Great Plains'deki dillerin geçirdiği değişimin anılığı Furbee, Stanley ve Arkeket (1998: 75) tarafından vurgulanmıştır.

29 Dauenhauer ve Dauenhauer (1998: 72) tarafından Tlingit and Haida için bir başka tahmin şöyledir: Şu anki trendlere dayanarak, eğer en genç Tlingit konuşmacısı 45 yaşındaysa ve 100 yaşına kadar yaşarsa 2050 yılında dil ölecektir. Düşüş şeklinin her zaman yumuşak bir azalma eğrisi olmadığı unutulmamalıdır. Bazı yerlerde kayıp döneminin ardından tamir döneminin geldiği döngüsel bir süreç olduğuna dair kanıtlar vardır. Örneğin, Hindistan'ın bazı bölgelerinde insanlar yerel dili çocukluk çağlarında veya iş bulmak için şehre taşındıktan sonra kullanmamakta; ancak evlilikten sonra, yeni sosyal ilişkilere girdiklerinde veya yeni bir siyasi bilinçle köylerine döndüklerinde dillerinin diriltilmesi için aktif biçimde uğraşmaktadırlar (Annamalai 1998: 25).

Düşüş eğiliminin doğasına daha detaylı bir örnekle bakalım. Kanada'da yapılan nüfus sayımını temel alan bir çalışma,³⁰ 1981 ve 1996 yılları arasında Kanada'nın 50 Aborjin dilinden çoğunun sürekli bir erozyona uğradığını göstermiştir; gerçekten de, 1996'da bu dillerin yalnızca 3'ünün uzun vadede bir yok olma tehdidinden uzak olduğu hissediliyordu. (Inuktitut, Cree, Ojibway). Nüfus verilerine yüzeysel bakılması tam tersi bir imada bulunabilir çünkü bu 15 yıllık dönemde ana dilinin yerli dil olduğunu bildirenlerin sayısı (daha çok nüfusun yüksek doğum oranları yüzünden) % 24 artmıştır. Ancak, aynı istatistiklere daha yakından bakılınca çok farklı bir tablo ortaya çıkar. Her birine göre genel bir gözlemini ekleyeceğim dört kritik nokta vardır.

- Evde bir yerli dilini konuşanların sayısı yalnızca % 6 artmıştır. Gerçek anlamda ana dili bir yerli dil olan her 100 kişi için, evde konuştuğu dil çoğunlukla bir yerli dili olanların sayısı 76'dan 65'e gerilemiştir. (Bir nüfusun nispeten soyutlanmış bir yaşam sürdüğü ve sayının göç yoluyla artma olasılığının zayıf olduğu yerlerde dilin evde kullanılması hayati derecede önemlidir. Bu araştırmada bir dilin yaşayabilirliği, evde kullanılma oranından rahatlıkla izlenebilir. Varlığını daha fazla sürdürülebilir olan dillerde her 100 kişiden ortalama 70'i yerli dili evinde kullanmaktadır; daha az oranlarda bu 30 ve altına düşmüştür.)³¹

30 Norris (1998).

31 Bazı demograflar, yerel bir dili evde konuşan insanların sayısının, aynı dili ana dil olarak konuşanların sayısına bölünmesiyle elde edilen bir *süreklilik endeksi* kullanır. 100'ün altındaki bir rakam, dilin kullanımındaki düşüşü gösterir. Bir diğer ölçüm, ana dil kullanıcılarının sayısının aynı dili makul derecede konuşanların sayısına bölünmesiyle elde edilen *beceri endeksi*dir. 100'ün üstündeki bir rakam ikinci konuşmacıların varlığını ve böylelikle canlandırma ihtimalini gösterir. Bkz. Harrison (1997).

- Yaş trendi sürekli düşüş göstermektedir: 85 yaş üstü olanların %60'ı yerli bir ana dil kullanırken 40–44 yaşları arasında bu oran %30'a, 5 yaş altındaki çocuklarda %20'ye düşmektedir. Tüm yerli dillerin ortalama konuşmacı yaşı 28'den 31'e çıkmıştır. (Yaş kritik bir faktördür, çünkü nesiller arasında dil naklinin ne derece başarılı olduğunu gösterir. Ortalama dil nüfusu yaşı ne kadar inerse anne-babalar o kadar başarılı şekilde çocuklarının dili konuşmasını sağlarlar. Ortalama konuşmacı yaşındaki artış bir dilin yok olma yolunda ilerlediğinin kuvvetli bir göstergesidir.)
- Dil kaybının daha hızlı gerçekleştiği bölgeler de tanımlanabilir: 1981'de 5 yaş altındaki 100 çocuktan 91'i yerli dilini evde konuşmaktadır; 1996'da bu çocuklar yirmili yaşlara gelmektedir ve şimdi 100'ünden yalnızca 76'sı konuşmaktadır. (Dil kullanımında değiştirmenin olduğu yaşlar son derece dikkat çekicidir.³² Küçük çocukların ailelerine bağımlılığı, evde kullanılan dili değiştirmelerine fırsat vermez. Bunun aksine, hem arkadaş grubundan hem de iş-piyasa taleplerinden gelen baskı yüzünden ergenlik yılları, bir dilin nereye gittiğinin özellikle hassas bir göstergedir.
- Önceki nokta insanlar aile evini terk ettiği zaman ayrı bir öneme bürünür. Veriler, dil kaybının iş piyasasına girildiği yıllarda ve (özellikle kadınlar arasında) evlilikten sonra çok belirgin olduğunu göstermektedir: 20–24 yaşları arasındaki 100 kadından 74'ü bir yerli dilini konuşmaktaydı ama aynı grupta 15 yıl sonra bu ortalama 45'e düşmüştü.

32 *Dil değiştirimi* (bir bireyin veya grubun) bir dilin kullanımından ötekine aşamalı ya da ani geçişi için kullanılan geleneksel terimdir. Tehlikedeki diller literatüründe sık karşılaşılan terimler arasında şunlar vardır: bir kişinin veya grubun daha önce konuşulan bir dili artık kullanamadığı durumlar için *dil kaybı*; insanların belli tedbirler alarak bir dili kullanmaya devam ettiği durumlar için *dil korunması* ve bir tehlike hissedildiğinde dilin korunmasına yönelik ilgi için *dil bağılılığı*.

(Böylesine bir değişim özellikle ciddidir çünkü bu yıllar kadınların çocuk yetiştirmelerinin olası olduğu yıllardır. Bu yüzden daha az çocuk evinde yerli diliyle tanışacaktır.

Kanada'daki durumda bazı olumlu işaretler de vardır ama tablonun genelindeki düşüş çok nettir ve özellikle ABD'deki diğer nüfus çalışmalarıyla paralellikler taşımaktadır. Ancak bu çalışmalar dünyadaki resmi kısmen vermektedir: Pek çok ülke, nüfus verilerinde dil kullanımını kaydetmez veya (kaydettikleri zaman) sordukları sorular dillerin tehlike meselesine ışık tutmaz.

Bu tür verilerle içli dışlı olduktan sonra dünyadaki durum hakkında fikir oluşturmak kesinlikle mümkündür ve bazı yazarlar da öyle yapmıştır. En çok kullanılan istatistiklerden biri Michael Krauss'unkidir. Krauss, bir istatistiği değerlendirirken şu sonuca varır:³³

Her şey bu hızda giderse gelecek yüzyılın insanoğlunun dillerin %90'ının ölümünü veya yok oluşunu göreceği, bence gerçeğe yakın bir tahmindir.

Bu yalnızca yaklaşık 600'ünün 'güvende' olduğu anlamına gelir. Önsözde belirttiğim gibi, durumu izlemek için kurulan gruplar genelde net bir istatistikten sakınsa da durumun ciddiyeti konusunda tam anlamıyla hemfikirlerdir. Örneğin, Tehlikedeki Diller Vakfı'ndan gelen iki değerlendirmeye bakalım:³⁴

Dünyadaki dillerin çoğu yalnızca düşüşe değil yok olmaya da açıktırlar. Dünya dillerinin yarıdan fazlası can çekişmektedir; yani bir sonraki nesle tam olarak aktarılmamaktadır.

33 Krauss (1992: 7).

34 Tehlikedeki Diller Vakfı'nın Haziran 1995'te kurulması teklifinin önsözüdür; ikincisi, *Latiku* 2. 3'tendir.

Orta bir yol tutarsak önümüzdeki yüz yıl içinde dillerin %50'sinin yok olacağını söyleyebiliriz. 1992'de Krauss'un bildirdiğine göre üç dilbilimci birbirlerinden bağımsız bu yargıya varmışlardır.³⁵ %50, 3.000 dil demektir. 100 yıl 1 200 ay eder. Bu zaman zarfında ortalama birkaç haftada bir en az bir dil ölecektir. Bu, gerçeğin çok uzağında değildir.

Tehlike seviyeleri

Dünya çapında dil durumlarının farklılığı ve ilgili değişken kombinasyonlarını yorumlamamızı sağlayacak teorik modellerin yokluğu tehlikelilik seviyelerini karşılaştırmamızı çok zorlaştırır. Daha önce ortaya koyduğumuz soruya nasıl yaklaşmalıyız: Hangi dil daha fazla tehlikededir? 500 kişilik bir topluluğun 400'ünün konuştuğu dil mi, yoksa 1 000 kişiden 800'ünün konuştuğu mu? Doğrusu bu tür durumlarda tek cevap 'Duruma göre değişir' olacaktır. Bu 'durum' dilin çocuklar tarafından öğrenilme oranı, toplumun ona karşı tutumu ve onu tehdit ediyor olabilen diğer dillerin etki seviyesi gibi faktörlere bağlıdır. Aynı zamanda, insanların bu tür faktörleri (incelemeler yapılmadıysa en azından sezgisel olarak) göz önüne almaları ve bir dilin ne kadar tehlikede olduğuna karar vermeleri önemlidir. Tehlikede olan dillere yönelik, bir tür sınıflandırma yapılmalıdır. Bu olmadan ihtiyacın aciliyeti hakkında fikir oluşturmak ve böylece bir şeyler yapılabilecek durumlarda kıt kaynakları tahsis etmek imkânsız olurdu. (5. Bölüm)

Sağduyuya dayanan bir sınıflandırma üç seviye tanır: Diller **güvendedir**, **tehlikededir** veya **ölüdür**. Michael Krauss buna yaygın kabul gören bir kavram ekler: Çocuklar tarafından ana dil olarak artık öğrenilmeyen dillere **ölüm döşeginde** denmek-

35 Krauss (1992: 6).

tedir.³⁶ Bu kavram ‘sadece’ tehlike seviyesinin ötesine geçmiş bir dili çok yerinde ifade eder çünkü dilin nesiller arasında aktarımı durmuştur. Üreyemeyen canlı türlerine benzetilebilirler. Farklılık Kuzey Amerika’yı örnek gösteren Krauss tarafından belirtilmiştir. Krauss’un toplamda 187 tane olarak tanımladığı yerli dillerinin hepsi (hâkim İngilizce dili çevresi düşünüldüğünde) temel olarak tehlikededir ama bazı topluluklarda bu düşüşü tersine çevirmek için büyük çabalar sarf edilmektedir. (Bkz. 3. Bölüm) Daha önemli istatistik, hangilerinin ölüm döşeginde olduklarını tanımlamaktır ki Krauss 149, veya %80 hesabını yapmıştır. Alaska’da yüzde daha yüksektir: 1992’de 20 yerli dilinin yalnızca 2’si çocuklar tarafından öğrenilmektedir. Benzer bir yüzde Avustralya’da bulunur. Öbür taraftan, onun kriterlerini Güney Amerika’ya uygulayınca düşük (%27) ve Orta Amerika’ya uygulayınca daha da düşük bir rakam (%17) ortaya çıkmaktadır.

Bazı sınıflandırmalar ‘güvende’ ile o kadar ‘güvende değil’i beş seviyeli sistemdeki gibi ayırarak bir adım daha ileri giderler.³⁷

Süredürülebilir diller: uzun vadede hayatta kalmalarına yönelik tehdit olasılığının zayıf olduğu, yeterince büyük ve artan nüfuslara sahip dillerdir.

Süredürülebilir ama küçük diller: yaklaşık 1.000 kişiden fazla konuşanı olan, izole yaşayan veya güçlü bir iç organizasyona sahip ve dillerinin kimliklerinin bir göstergesi olduğunun farkında olan toplulukların dilleridir.

Tehlikedeki diller: hayatta kalmayı bir olasılık kılacak kadar sayıda insan tarafından konuşulan ama bu olasılığın ancak uygun koşullar ve toplum desteğiyle mümkün olacağı dillerdir.

Neredeyse ölü diller: çok az sayıda yaşlı insan tarafından konuşulduğu için hayatta kalma ihtimali görülmeyen dillerdir.

36 Krauss (1992: 4).

37 Kincade (1991: 160-3).

Ölü diller: son akıcı konuşmacısının öldüğü ve yeniden canlanma işaretinin olmadığı dillerdir.

Daha zayıf dillere odaklanan (ve ölüm döşeginde oluşa ayrı bir vurgu yapan) Stephen Wurm tarafından kullanılan beş seviyeli sınıflandırmaya bakalım:³⁸

Tehlikeye düşmesi olası diller: sosyal ve ekonomik açıdan dezavantajda olan, daha büyük bir dilin ağır baskısını yaşayan ve çocuk konuşmacılarını kaybetmeye başlayan dillerdir.

Tehlikedeki diller: dili öğrenen çocuğun hiç kalmadığı veya çok az kaldığı ve en genç konuşmacılarının genç yetişkinler olduğu dillerdir.

Ciddi Tehlikedeki diller: en genç iyi konuşmacısının 50 yaş veya üzeri olduğu dillerdir.

Ölüm döşegindeki diller: çoğu çok yaşlı, bir avuç konuşmacısı olan dillerdir.

Ölü diller: konuşmacısı olmayan dillerdir.

Tehlikede oluş durumuna düzen getirmeye çalışmanın bir başka yol, dilbilim kriterlerinin uygulanmasıdır. Bu kriterler dilin kullanıldığı alanları ve gösterdiği yapısal değişiklikleri yansıtır. Tehlikedeki diller toplum içinde gittikçe daha az kullanılınca dilin işlevleri yok olmaya ya da yerini yavaş yavaş başka dillere bırakmaya başlar. Örneğin, rolleri İngilizce, Swahili veya bir başka ortak dil tarafından üstlenildiği için eğitim, siyaset ve diğer kamu ortamlarında yerli dillerinin gittikçe daha az kullanıldığı Afrika'da pek çok örnek bulunur. Bir yaklaşımda bu dillere 'yoksun' denir.³⁹ Bazı diller konuşma alanlarında öyle bir aşınmaya uğrarlar ki sadece bir alanda varlıklarını sürdürebilir – ör-

38 Wurm (1998: 192). Beş aşamalı statü tipiktir: Bir diğeri, *büyüyen, dayanan, azalan, ölmekte olan* ve *ölü* diye tanımlama yapan Bauman'dır (1980).

39 Bamgbose (1997: 22).

neğin, Ge'ez (Etiyopya) artık sadece ayinlerde kullanılmaktadır. Aşağıdaki örneğin göstereceği gibi modern Avrupa dilleri bile tehdidi hissedebilirler. Johan Van Hoorde, Hollanda ve Belçika Hükümetleri tarafından (şu anda yaklaşık 21 milyon konuşmacısı olan) Hollandacayı geliştirmek için kurulmuş bir organizasyon olan Nederlands Taalunie'de baş proje yöneticisidir:⁴⁰

Hollandaca kısa ve orta vadede tehlikede olmayabilir ama bazı alanları kaybetme tehlikesi içindedir. İleride iş, para, bilim ve teknoloji gibi hayattaki ciddi şeyler için kullandığınız dil olmaktan çıkıp evde ailenizle konuşurken duygularınızı en iyi ifade eden gündelik bir dile dönüşebilir.

Yapısal açıdan bakarsak, dilin farklı yönleri, en fazla etkilenen insanlar arasında hızlı bir değişim gösterebilir. Konuşurken dilden dile geçiş miktarında genelde müthiş bir artış olur ve tehlikedeki dil, temasa geçtiği dil(ler)'in özelliklerini almaya başlar. Dilbilgisi yapıları etkilenebilir. Örneğin, hâkim dildeki çekimlerin ve edatların kullanımında artış olabilir. Kelime bilgisi azalır, gençler yaşlı insanların bildiği geleneksel kelimelerin yalnızca bir kısmına aşina olur ve yaşlılar onların yerini alan kelimeleri anlamazlar ve hoşlanmayabilirler. Galce üzerine yapılan bir çalışma, üç nesil boyunca gerçekleşen kelime erozyonuna bakmıştır: 60–80, 40–59, ve 20–39 yaş aralıklarından oluşan üç grup vardır (S=20).⁴¹ Herkesten (hava, hayvanlar, vücudumuz, giysiler gibi) günlük hayattan ve tarımdan 150 ögenin Galcesini söylemesi istenmiştir. Nesiller arasındaki bilgide sabit bir düşüş vardır: Yaşlı grubun %65'i kelimelerin %90'ını orta yaş grubu %40'ını vermiştir. En genç gruptan hiç kimse %90 seviyesine ulaşamamıştır. Tanıdık öğelerin yüzdesindeki düşüş bazı semantik

40 Van Hoorde (1998: 6).

41 Jones (1985).

alanlarda diğerlerinden daha çok olmuş vücudun bölümleriyle ilgili kelimelerde en bariz halini almıştır. Bazı dillerde tek bir konuşma alanı kalmış olabilir: Yalnızca bitki isimlerinde yaşadığı bildirilen Yaku (Etiyopya) buna bir örnektir.⁴²

Bir dildeki işlevsel ve yapısal seviyeyi ölçmek önemli bir süreçtir, ancak dikkatle yürütülmesi gerekir. Öncelikle değişim, dillerin doğal ve gerekli bir parçasıdır. Sağlıklı diller her zaman birbirlerinden bir şeyler alır ve kelime bilgisi eski ve yeni nesil arasında hep değişkenlik gösterir. Dilin eskimesi diye adlandırılan şeyin formel tanımlaması bir araştırma alanı olarak henüz başlangıç aşamasındadır ama önemi açıktır. (Eğer varsa) değişimin hangi özelliklerinin bununla kesin biçimde bağdaştırılabileceğini bilmek zorundayız.⁴³ Bir dil biçiminin doğuşu, kaybı ya da daha büyük seviyede dillerin karışması, ne zaman dil temasının normal süreçlerinin getirdiği bir değişimin örneğidir ve ne zaman bir 'düşüşün' göstergesidir? Normalde dilbilimciler, dil değişiminin kötüleşme olduğunu savunan arı-dilcilere aksini ispat etmek için yırtınıp dururlar ve bu duruşun tehlikedeki diller içinde kullanılması lazımdır. Ancak tehlikedeki dillerin düşüşü sırasında meydana gelen değişim, sağlıklı diller için bahsettiklerimizden muhtemelen farklıdır. Boyutta, çapta, oranda ve nitelikte farklılıklar olabilir: Düşüşteki bir dilde, dilin çok daha fazla özelliği aynı anda etkilenebilir; dilin daha fazla alanına ait olabilir (örneğin, dilbilgisinin farklı yönlerine veya farklı kelime alanlarına), daha hızlı değişebilirler ve aynı yönde değişip yerlerini alan dilin etkilerini sergileyebilirler. Bazen değişim hızlı,

42 Rapor, 1995'te Hanover'daki (New Hampshire) Dartmouth Üniversitesi'nde düzenlenen seminerde Matthias Brenzinger tarafından sunulmuş ve *Newsletter FEL* 1 s. 5'te yayınlanmıştır.

43 Bu noktaya Dorian'daki (1989) yorumcular tarafından değinilmiştir; özellikle Honigswald tarafından yazılan makaleye bakınız. Durum çok net değildir. Romaine (1989) dil ölümünün tek göstergesi olan herhangi bir faktör bulamamıştır. Aynı zamanda, ölmek üzere olan diller için bile önemli ölçüde yaratıcılık mümkündür. Tehlikedeki dillerin, çocuklarda dil edinimi ve bireylerde patolojik dil düşüşü çalışmalarının ayırıcı özelliği olan teorik araştırmalarla aynı ilgiyi çekmesi gerekir: aynı zamanda bkz. Menn (1989).

gerçekten de korkunç olabilir ve sonucunda bir dilden ötekine pek fazla dil engeline takılmadan kaymalar hızlı ve ani olabilir. Bu olaya ‘facia’ veya ‘radikal değişim’ denmektedir ve etnisitenin zayıf, öte yandan dışarıdan değişim baskısının kuvvetli olduğu Afrika’nın bazı yerlerinden bunun örnekleri bildirilmiştir.⁴⁴

Sonuç

Konu dilin ölümüne gelince dramatik ve duygusal reaksiyonlarla çok sık karşılaşırız. Meselenin doğasına ve bu kadar çok dilin ölmesine neden olan kültürel gerçeklere bakınca bu hiç şaşırtıcı değildir (bkz. 3. bölüm). Dünyanın bazı bölgelerinde geriye hiçbir yerli dili kalmamıştır. Örneğin, Karayip Adaları’nda bir zamanlar konuşulan Arawakan ve Cariban dilleri ölmüştür. Bu dram şüphesiz milenyuma tesadüf edişiyle farkında olunmadan artmıştır. Ancak şu anı dilbilim tarihinde özellikle kritik zaman olarak görenlere katılmamak zordur.⁴⁵

O zaman çocuklarımız ve biz öyle bir dönüm noktasında yaşıyoruz ki dünyadaki dillerin çoğu için konuşmacı sayısındaki gerileme sıfır noktasına ulaşmaktadır.

Böylesine sert bir dil kullanımını desteklemek için diğer seslere mümkün olduğunca kulak vermek gerekir çünkü dil kaybı yaşayanlar ve yaşamakta olanlar duygusal durumlarını ifade etmekte zorlanırlar. Hakkınız olan ana dilinizden mahrum kalmanız nasıl bir şeydir? Hendrik Stuurman kuzey-batı güney Afrika’daki Khoikhoi deneyiminden bahsederken bu noktayı şöyle ifade eder: ⁴⁶

44 Tosco’da (1997) örnekler verilmiştir. Grinevald’daki (1998: 139) Quechua için yapılan değerlendirmelere de bakınız. *Radikal dil değiştirmesi* terimi Woodbury’dendir (1998: 51). *Dil kayması* gibi başka terimler de kullanılmıştır (Dorian, 1981: 51).

45 İngiltere’deki Tehlikedeki Diller Vakfı’nın kurulması teklifinin önsözü (Nicholas Ostler, Haziran 1995). Önsözümdeki alıntılara da bakınız.

46 Braamfontein *Mail & Guardian*’da çıkan rapor (Koch and Maslamoney 1997: 28)

Garip bir kadının sütünü içmiş, başka biriyle büyümüş gibi hissediyorum kendimi. Böyle hissediyorum, çünkü ana dilimi konuşamıyorum.

Suriye'nin Malula köyünden bir Aramaic konuşmacısı olan George Rizkalla, Şam yakınlarındaki üç köyde yaklaşık 6.000 kişinin konuştuğu Aramaic dilinin Arapça tarafından nasıl yerinden edildiğinden bahseder:⁴⁷

Elli yıl önce Malula'daki bütün öğrenciler Aramaic konuşurdu ve bir kısmı Arapçayı zorlukla konuşurdu şimdi hepsi Arapça konuşuyor ve bir kısmı Aramaic'te zorlanıyor... (Sonra Şam'da çalışan çocuklarından söz ederken) orada keçileri, ağaçları veya tarlada çalışan köylüleri göremiyorlar. Bu yüzden bunlarla ilgili kelimeler unutuluyor çünkü bu tür kelimeleri belki yılda bir duyuyorlar. Bu şekilde dil gittikçe fakirleşiyor.

Dilin ölümü gibi devasa bir konuyu nasıl özetleyebiliriz? Mari Rhydwen ilgili bir perspektif sunar:⁴⁸

Dilin kaybı bir kavramın kaybı, bir soyutlama değil, daha ziyade insanlar davranışlarını değiştirip dillerini nesiller arasında aktarmayı kestiklerinde olan şeydir. İnsanlarla yakinen bağlantılıdır ve çözülmesi gereken entelektüel bir bulmaca gibi ele alınamaz.

Dahasonraki bölümlerde göreceğimiz üzere günümüzde vurunun ekolojik bir karakter taşımasının ve insanlara, çevrelerine, düşüncelerine ve duygularına odaklanılmasının nedeni budur.

47 *Los Angeles Times*'da çıkan rapor (Daniszewski 1997: A1).

48 Rhydwen (1998).

Edebi bir yorum için İskoç yazar James Kelman'ı ve Avustralyalı yazar David Malouf'u çağırıyorum:⁴⁹

Kültürümün ve dilimin var olma hakları vardır ve hiç kim-
senin bunu göz ardı etme yetkisi yoktur.

Dilimin artık insanların dillerinde olmadığını düşününce
kendi ölümünden daha kötü bir ürperti sarar bedenimi çünkü
bu, neslimin bir araya getirilmiş ölüleridir.

Ve klasik bir edebi yorum için Samuel Johnson'u çağırıyor-
rum:⁵⁰

Dillere karşı olan aşkım, saygı görmeyi arzu ettiğim insan-
lar tarafından bile aşırı bulunabilir. Akıllarında ticaret, politika,
güç veya hazır paradan başka bir şey olmayanlar için görüşleri-
mi savunmayı gerekli görmüyorum ama bilginlerle severek bir
araya gelip çapları ne kadar sınırlı olsa da veya genel amaçlar
için ne kadar kullanışsız olsalar da her dilin devam ettirilmesini
arzu ederim; ta ki bilinen bir kitabın herhangi bir versiyonuna
yerleştirilsin, ilelebet incelenibilsin ve diğer dillerle karşılaştırı-
labilsin.

Peki, en mütevazısından en ünlüsüne bu insanlar neden
böyle düşünsünler? Dilin ölümü meselesi neden onlar için bu
kadar önemli? Kısacası neden önemsemeliyiz?⁵¹

49 Kalman'ın 11 Ekim 1994'te Booker ödül törenindeki konuşmasından; Malouf (1985).

50 Samuel Johnson'un 13 Ağustos 1766'da William Drummond'a yazdığı mektuptan (Boswell, 1791: b. 18)

51 *Dilin Ölümü* kitabının ilk baskısıyla hemen hemen aynı zamanda çıkan iki önemli kitap, Nettle ve Romaine (2001) ve Hagège (2001) tarafından yazılmıştır. Bunlardan ilki daha ağırlıklı olarak antropolojik bir dayanak noktası almakta, ikincisi daha çok felsefi perspektif içermektedir. İki kitabın çıkışının aynı zamanlara denk gelmesi uz-
manlar arasında konuya gittikçe daha fazla önem verildiğini göstermektedir.

2 Neden umursamalıyız?

Pek çok kişiye göre umursamamalıyız. Dil sayısındaki herhangi azalmanın bir trajedi olması bir kenara, insanlığın yararına olduğuna dair –her ne kadar yanlış olsa da– yaygın ve rağbet gören bir görüş vardır. Birkaç düşünce bu inancı beslemektedir. Bunlardan biri bazı mitolojilerde yer bulan ama en ünlüsünün Tevrat'taki Babil hikâyesine dayandığı eski gelenektir. Buna göre dünyadaki dillerin çoğalması insanlığa verilen bir cezaydı ve bu cezanın kaldırılması başlangıçtaki mükemmelliğinin bir kısmını geri getirebilirdi.⁵² Bu görüşe göre ideal dünyada tek bir dil olmalıydı; böylece karşılıklı anlayış, aydınlanma ve barış sağlanabilirdi. Dünyadaki dillerin sayısını azaltıp bizi bu amaca bir adım daha yaklaştıran her tür şart bu yüzden olumlu karşılanmalıydı.

Bu görüşün problemleri iki noktası vardır. Birincisi, tek bir dili paylaşmanın, karşılıklı anlayışın, barışın, dünyada yeni ittifakların ve dayanışmanın garantisi olduğuna dair safiyane düşüncedir. Bunun aksi örnekler o kadar çoktur ki bunları sıralamanın gereği yoktur. Şu kadarını söylemekle yetinelim: Dünyadaki tekdilli büyük ülkelerin hepsi içsavaş yaşamıştır ve yirminci yüzyılın sonlarında dünyanın savaş halinde olan bölgeleri düşünüldüğünde bunların ağırlıklı olarak tekdilli ülkelerde

52 Bkz. Eco (1995); karşılaştırmalı boyut için, bkz. Borst (1957-63).

–Vietnam, Kamboçya, Ruanda, Burundi (son iki ülke Afrika’da çokdillilikten yoksun oluşlarıyla farklıdırlar)– olması çarpıcıdır. Kısacası, hangi dil olursa olsun ortak bir dilin paylaşmanın barış getireceği efsaneden ibarettir. İngilizcenin, Esperatonun ya da diğer herhangi bir dilin dünya dili olarak ortaya çıkmasının, ihtiras ve çatışmaya yol açan gururu –tek dil olduğu farz edilen Babil öncesi dönemdekinden daha iyi biçimde– nasıl ortadan kaldıracığını anlamak zordur.⁵³

İkinci problemli nokta tabii ki tercih konusuyla ilgilidir. Tek bir dünya dilini yüksek sesle savunan insanlar daha çok tek dilin konuşulduğu uluslardan gelmekte ve zamanı geldiğinde herkesin kullanacağı dilin kendi dilleri olacağını varsaymaktadırlar. Dinsel, ulusal veya başka nedenler dolayısıyla oylar hep olageldiği gibi farklı yerlere gittiğinde sorunlar çıkmaktadır. En eski tartışmanın özünde insanoğlunun hayallerdeki ilk dili yatmaktadır. Bu tartışma yüzyıllardır anlamsız ama son derece tek yanlı spekülasyonlara neden olmuştur. Dante’nin *De vulgari eloquentia*’sına göre ‘İlk konuşmacının dudaklarının oluşturduğu dil İbranicedir.’⁵⁴ Dante bu düşüncesine çok fazla destek bekleyebilir ama buna karşı çıkan pek çok kişi olmuştur. Örneğin, Voltaire’e göre, Versay mahkemesindeki hanımefendi şöyle demiştir: ‘Babil kulesindeki kavganın, dili birbirine katma-

53 ‘Farz edilen’ diyorum çünkü Yaratılış 10 Japteh’in oğullarını ‘ülkelerine ve her birinin diline göre’ sıralar ve Babil daha sonra gelmiştir. Eco (1995:10) bu noktayı fark eder ve buna ‘Babil mitinin zırhındaki çatlak’ olarak işaret edip şu yorumda bulunur: Eğer diller ceza olarak değil de doğal bir sürecin sonucu olarak farklılaşmışsa dillerin karışıklığı neden bir lanet olsun ki? Bir de Yeni Meksika’daki Acoba kabilesinin şu inancına bir bakın: Tanrıça İatiku insanlar daha kolay kavga edebilsinler diye farklı dillerde konuşmalarına neden olmuştur. Burada yatan gerçek *Otostopçunun Galaksi Rehberi* kitabında (Adams 1979: b.6) hicivli bir yorumun kaynağını oluşturur. Kitaba göre, Babil balığı adı verilen geleceğin anlık tercümanı, ‘farklı ırklar ve kültürler arasındaki iletişim engellerini etkin biçimde ortadan kaldırarak yaratılış tarihindeki başka her şeyden fazla ve daha kanlı savaşlara neden olmuştur.’

54 Dante (c. 1304), I. kısım, b. 6.

sı ne kadar acı; o olmasaydı, herkes hep Fransızca konuşurdu.⁵⁵ Almanca, Mısır dili ve Çince de diğer pek çokları gibi kendi savunucularına sahiptir.⁵⁶ Fazla geçmişe gitmeye gerek yok; son zamanlarda bir çeşit uluslararası kuruluşun araya girmesiyle gelecekte tek bir dünya dilinin olmasını bekleyenler vardır. Ancak, insanların kendi dillerinin ikinci plana itildiğinde ortaya çıkan çatışmaları gördüğümüzde (ki Quebec, Belçika ve Hindistan bunun örneklerini sürekli manşetlere taşınan örneklerle göstermektedir), uluslararası bir kuruluşun insanları kendi dillerini isteyerek bırakmaları veya kendi dilleri pahasına başka bir dili kullanmaları için ikna edebileceği bir durum hayal etmek neredeyse imkânsızdır. Bunun nedenlerini aşağıda ele alacağım.

Malum olduğu üzere bunların hiçbirinin dünya dili olma yolundaki herhangi bir dile atfedilen değerle bir ilgisi yoktur. Uluslararası iletişimin geliştirilmesinde ortak dillerin çok açık ve önemli bir rolü vardır ama bir dil evrim sürecinden geçip gerçekten dünyanın ortak dili olursa –ki bu statü çoğu insana göre İngilizceye aittir⁵⁷– bunun diğer diller pahasına olması gerektiği anlamı çıkmamalıdır. Herkesin bir kendi etnik dili ve diğeri uluslararası ortak dil olmak üzere en az iki dil konuştuğu bir dünya kesinlikle olası ve (aşağıda anlatacağım gibi) arzu edilen bir durumdur. Her iki dil de farklı amaca hizmet edeceğinden –biri kimlik, diğeri anlaşılma için– çatışma halinde olmaları gerekmez. Fakat devletleri birer birer tekdilli (veya iki dilli) bir dünya için çalışmaya ikna etmek hiç de kolay değildir. Bunun nedeninin de gerekli maliyetle bir ilgisi yoktur. Dahası, geçmişinde sömürge deneyimi yaşamış bazı dillerde durum duygusal açıdan o kadar yüklü olabilir ki çatışma en az barış kadar yaygındır.

55 Voltaire, Büyük Katarina'ya mektup, 26 Mayıs 1767.

56 Diğer örnekler için bkz. Crystal (1985: 48).

57 Bu durumu Crystal'da (1997 b) ele aldım; Graddol (1997) İngilizcenin uzun vadedeki durumuyla ilgili daha şüpheli bir yaklaşıma sahiptir.

Duygular çoğunlukla meseleleri gölgeler. Dil kaybının dünya ölçeğinde kötü bir şey olduğunu kabul etmeye hazır insanlar zaman zaman yerel bir dili ait olduğu kültürle birlikte ayıplayabilmektedirler. Genelde bu, banliyölerde oturanların gezgin bir çingene grubuyla karşılaştıklarında yaşandığı gibi, etnik bir çatışma geçmişinin veya sınıflar arası bir çatışmanın bir parçasıdır. Korkular gerçek ya da hayali olabilir ve geçmişten gelen klişelerden besleniyor olabilir, ancak sonuçta ortaya çıkan ayıplama ve yerme aynıdır: *birçok* dil iyidir, güzeldir ama *onların* dili ‘küfür doludur,’ ‘ilkeldir,’ ‘gürültüden pek bir farkı yoktur’ ve ‘yok olsa pek de fena olmaz.’ Gerçekler –özellikle de (aşağıda göstereceğim) ilkel dil diye bir şey olmadığı ve her dilin harika güzelliğe ve ifade gücüne sahip olduğu gerçeği– böyle durumlarda ikinci plana itiliverir.⁵⁸ Korkuların ve nefretlerin gerçeklere aldırış ettiği yoktur.

Bazen meseleleri gölgede bırakan mantıktır – öyle bir mantık ki ilk duyuşta makul görünebilir ama biraz düşününce yalan yanlış olduğu ortaya çıkar. Bu noktada en çok tartışılan konu ekonomi temellidir: Dünyada bu kadar çok dilin bulunması para israfıdır çünkü bireyler ve şirketler mütercim tercümanlığa dünyanın zamanını ve enerjisini harcamaktadırlar. Bu görüşe göre tek bir dil olsa herkes bu tür engellerden endişe duymadan alım satım işlerine bakabilir. Bunda doğruluk payı yok değildir; dünya dillerinin çeşitliliğiyle başa çıkmak gerçekten de çok pabaya mal olur. Fakat paranın boşa harcandığı görüşü yanlıştır.

58 İllellikle ilgili yanlışlar üzerine klasik bir rapor için bkz. Hymes (1966:74): ‘kelime hazinesi konuşmacıların mimiklerle idare etmesini gerektirecek (ve bu yüzden kararlılıkta konuşulamayacak) kadar kısıtlı olan; belirli bir ses ve dilbilgisinden yoksun olan; kullanım standartları bulunmayan; sistemsiz veya yazısız olduğu için yapısı diğer dillerden daha hızlı değişen; soyut kelimeleri veya onları oluşturacak kapasitesi olmayan; önemli entelektüel ve estetik ifade şekillerine hizmet edemeyen doğal bir dil yoktur. Ashna bakılırsa, “ilkel” toplumların dillerini “medeni” toplumlarınkilerden ayırabilecek bir özellik bilmiyoruz.’ Yakın zamanlı bir doğrulama için bkz. Dixon (1997: 65, 118). Aşağıya bakınız.

Yabancı dillerin alım satım işlerini zorlaştırdığı görüşüne, son zamanlarda bizzat yabancı dilin genelde rekabet avantajı olarak görüldüğü iş dünyasından gelen delillerle karşı çıkmaktadır. Elimizde Arap pazarına mal satmaya çalışan iki İngiliz şirketi olsa, bunlardan biri Arapçayı kullanabilse ve diğeri kullanamasa ve diğer bütün şartlar eşit olsa sizce hangisi alıcıyı daha fazla etkileyecektir? Gayet güzel söylendiği üzere, diller ticaret motorunun yağıdır.⁵⁹

‘Çok fazla dil israftır’ görüşüne karşı verilebilecek kuvvetli ekonomik göstergeler vardır.⁶⁰ Örneğin, ‘insan sermayesi teorisi’ açısından dil, insanların üretkenliğe olan potansiyel katkılarının değerini artırmak için başvurdukları kaynaklardan biridir. Çokdilli olmanın sonuçlarının maliyet-yarar analizi, bireyler için hem maddi hem manevi (örneğin, daha geniş bir ufka ulaşma ve sosyal kabul açısından) bir dizi yararı göz önüne serecektir. Bu da çok daha geniş bir ekonomik perspektifin bir parçasıdır. Bu perspektife göre, ekonominin dili etkilediğine dair olan geleneksel görüş, dilin de ekonomiye güçlü etkisi olduğu düşüncesi ile tamamlanmaktadır. Dilin önemli bir rol oynadığı ve bu nedenle ekonomik başarıya katkı yaptığı turizm, (çeşitliliği vurgulayan) sanatlar ve yerel üretim endüstrileri gibi bazı alanlar vardır. Yerel diller değerli görülmelidir çünkü toplumsal birlik ve yaşam gücünü artırır, kültürle duyulan gururu beslerler ve topluma (ve böylece iş gücüne) özgüven verirler. Tıpkı dil kullanımının büyük ölçüde ekonomik faktörlerden kaynaklanması gibi aynı faktörler dilin korunması için kullanılabilir. Görünen odur ki insanlar kimliklerini tanıtmak için büyük paralar har-

59 Arcand (1996: 119).

60 Dilin ‘ekonomisi’ veya ‘pazar değeri’ denebilecek kavrama yönelik yok denecek kadar az çalışma yapılmıştır. *Uluslararası Dil Sosyolojisi Dergisinin* ‘Dil ve Dil Planlaması için Ekonomik Yaklaşımlar’ konulu 1996 sayısı bir istisnadır; özellikle ‘alım ve satım’ konusuyla ilgili olarak Grin’in makalesine bakınız. Aynı zamanda bkz. Coulmas (1992).

camaya isteklidirler. Kısacası, iki dilli olmanızın getirisi vardır – buradaki ‘siz’ bir birey, şirket veya devlet olabilir. Bu konuya daha sonra döneceğiz.

Bana göre, ‘daha az sayıda dil daha iyidir’ görüşünün makul bir tarafı yoktur; öte yandan aksi görüşün bir kaç önemli argümanı vardır. Peki, o zaman mümkün olduğunca çok dünya dilini korumanın yararları nelerdir? Bu konuların resmen masaya yatırılması gerekir çünkü dille ilgili sorunlar –yaşam kalitesini özellikle etkileyen diğer pek çok alan gibi (örneğin, konuşma terapisi ya da sanat)– insan bilincinde örneğin kıtlık ve açlığın sonuçları gibi anında etki yaratmamaktadır. Bir dilin kaybolması hayatı kendinden menkul şekilde tehdit etmez. Dil meselesi çevre meselesinde olduğu gibi de halkın ilgisini çekmez.⁶¹ Dünyanın yağmur ormanlarının ve ekolojik çeşitliliğin korunması gerektiği gibi konuları çoğu yetişkin bilir ve bunlar çocuklara öğretilir. Yeşil hareket, dil hariç tüm alanlarda biyolojik miras konusunda kamu bilincini geliştirip aciliyet düşüncesini yerleştirmede son derece başarılı olmuştur. Fakat halkın ‘yeşil dilbilime’ olan gereksinimden pek haberi bulunmamaktadır.⁶² Argümanlar yeni yeni göz önüne serilmiş ancak insanların dikkatini çok az çekmiştir. Daha geniş bir kesime ulaşmanın zamanı çoktan gelmiştir. Temelde ‘Bir dil ölürse neden umursayalım ki?’ sorusuna farklı yönlerinden cevap veren beş argüman vardır.

61 Halkın gözünde biyolojik ve dil çeşitliliğinin zıtlığına pek çok yorumcu tarafından değinilmiştir: bkz. Hale (1992: 7) ve Rhydwen (1998: 101-2). ABD’de kuşların korunması için 1866’da kurulmuş olan Ulusal Audubon Cemiyeti gibi bazıları yüzüncü yıllarını aşmış olup kendilerini tehlikedeki bitki ve hayvanlara adanmış yüzlerce uluslararası ve ulusal organizasyon, 1990’ların ortalarında ortaya çıkmaya başlayan bir avuç dilbilim organizasyonu ile çarpıcı bir zıtlık oluşturmaktadır. Daha fazlası için aşağıya bakınız.

62 Chomsky’nin (1957: 15) farkında olmadan konunun reklamını yaptığını saymazsak! Dilbilim içinde ekodilbilim alanı sürekli büyümektedir: incelemeler için bkz. Fill (1998), Fill ve Mülhausler (2001) ve ileride s. 110.

Çünkü çeşitliliğe muhtacız

Bu ekolojik dayanak noktasının doğal bir uzantısıdır: Biyolojik çeşitliliğe olan ihtiyacı destekleyen görüşler dil için de geçerlidir. Aslında çoğu insan ekolojik çeşitliliğin iyi bir şey olduğunu ve korunması gerektiği fikrini tartışmasız kabul eder. Ama bu görüşün altında yatan mantığa baktığımızda, ekolojik açıdan düşünme şeklinin dile uygulanışını açıklığa kavuşturmak için iki noktayı açıklamamız gerekir. İlki, ekolojiyle ilgilidir: Mesele yalnızca herhangi bir türün başlı başına ilginç ve değerli olması değildir. Ekosistem kavramı bir bütün olarak yaşayan varlıkların bir ilişkiler yumağı sayesinde var olduğu düşünce-sine dayanır. Tanımlardan birine bakacak olursak, ekosistem, ‘tüm canlı organizmaların, bitkilerin, hayvanların, bakterilerin vs. çevrelerinin fiziksel ve kimyasal faktörleriyle etkileşimiyle oluşan sistemdir.’⁶³ Holistik açıdan kültürel ve biyolojik alanlar birbirlerini karşılıklı destekleyen bir ilişki içine girerler: Buna göre, insan ekolojisinin ayırıcı özelliği ‘bir insan topluluğunun yapı ve organizasyonunu yerel çevreyle etkileşimine bağlama’ çabasıdır.⁶⁴ Bu literatürdeki ana vurgu, ekosistemdeki öğelerden herhangi birine gelen zararın, sistemin bütünü için öngörüle-meyecek sonuçlar doğurabileceğidir.

Konuyla son derece ilgili olan ikinci mesele çeşitlilik kavramına odaklıdır. Dünya (Louis MacNeice’in 1935’te ‘Snow’ şiirinde dediği gibi) ‘ıflah olmaz biçimde çoğulcudur.’ Çeşitliliğin evrim düşüncesinde merkezi bir yeri vardır ve bu yer farklı çevrelerde yaşayabilmek için genetik değişime uğrayan türlerin bir

63 Kenneh Mellanby: Bullock, Stallybrass, ve Trombley’de ‘ekosistem’ üzerine başlıklı konu (1988: 253). Daha fazlası için 4. bölüme bakınız.

64 Peter Hagget: Bullock, Stallybrass, ve Trombley’de ‘insan ekolojisi’ üzerine başlıklı konu (1988: 248). ‘Ölüm ideolojisinin’ hem biyosferi hem de kültürü nasıl etkilediğine ilişkin paralelliklere Babe (1997) dikkatleri çekilmiştir. Daha fazlası için 4. bölüme bakınız.

sonucu olarak görülür: ‘Evrim genetik çeşitliliğe dayanır.’⁶⁵ Artan tekdüzeleşme bir türün uzun vadede hayatta kalmasına yönelik tehditler içerir. Ekoloji dilinde en güçlü ekosistemler en çeşitli olanlardır. Bir yazarın dediği şekliyle, ‘Canlıların çeşitliliği açıkça ve doğrudan istikrarla ilgilidir... çeşitlilik doğal sistemlerin evriminde vazgeçilmez olabilir’.⁶⁶ Ve konu insan gelişimine uygulandığında, bu gezegeni mesken tutmamızdaki başarımızın her çeşit çevreye uyum sağlayan çeşitli kültürler geliştirme becerimiz sayesinde olduğu sık sık dile getirilmektedir.

Dil çeşitliliğini koruma ihtiyacı, doğrudan bu tür görüşlerin omuzlarında durmaktadır. Eğer çeşitlilik insanlığın başarısı için bir ön şartsa, o zaman dil çeşitliliğinin korunması elzemdir çünkü dil insan olmanın özünde yatmaktadır. Eğer çok sayıda kültürün gelişimi böylesine önemliyse, o zaman dillerin rolü hayatidir çünkü kültürler aslen konuşma ve yazı dilleriyle nakledilirler. Aynı şekilde, dil nakli dilin ölümü yüzünden kesintiye uğradığında vârisi olduğumuz bilgide ciddi bir kayıp olur: ‘Dil çeşitliliğindeki herhangi bir azalma, türümüzün uyum sağlama gücünü azaltır çünkü faydalanabileceğimiz bilgi havuzunu küçültür.’⁶⁷ Dili konuşanlar için bu ciddi bir kayıptır çünkü kendi geçmişleri yok olmuştur; ancak bu kaybın dolaylı olarak (aşağıda değineceğim üzere) herkese etkisi vardır. Saha araştırması yapan bir dilbilimci bunu şu şekilde ifade etmektedir: ‘Bir dilin yeryüzünden silinmesi tekrar yenilenemeyecek bir doğal kaynak gibidir.’⁶⁸ Bir başka yorumcu zoolojiyle ilgili bir benzetme yapar: ‘Bir hayvan neslinin tükenmesi nasıl ki dünyamızı nasıl küçül-

65 Jones, Martin ve Pielbeam’de (1992: 269) Steve Jones. Genetik analojiyi daha ileri götüremeyeceğimizi hatırlatmak isterim: Serinkanlılıkla en güçlü dilin hayatta kalışını seyredeceğimiz Darwinci perspektifin burada yeri yoktur çünkü dillerin ölümüne neden olan faktörlerin çoğu esasen çoğunlukla insan kontrolündedir.

66 Odum (1986).

67 Bernard (1992:82).

68 Romeo Labillo’s, Maurais’de (1996: 269).

tüyorsa bir dilin ölmesi de öyledir.⁶⁹ Bir başkası genetik biliminden bir kıyaslama yapmaktadır: ‘Dil çeşitliliği bir gen havuzu gibi türümüzün gelişmesi için gereklidir... Eğer iyiye gideceksek çokdilliliğin bize kazandırdığı düşüncenin çapraz-döllenmesine ihtiyacımız vardır.’⁷⁰ Ve Amerikan Dilbilim Cemiyeti’nin 1994’te yayınladığı ilke raporu kıyasın bir adım ötesine geçmektedir:⁷¹

İnsan dilinin yapısının insanın entelektüel başarısının önemli bir şahidi olduğu göz önüne alınırsa, dilbilim dünyasındaki genetik çeşitliliğin kaybı... muhtemelen biyolojik dünyadaki genetik çeşitliliğin kaybından bile önemlidir.

‘Düşüncenin çapraz-döllenmesi’ gibi bir kavram görünüşte çok basittir ama insanın ara sıra karşılaştığı yabancı kelimelerden etkilenmesinden –İngilizlerin Fransızca kökünden gelen *élan* ve *chic* kelimelerini kullanırken yaşadığı gibi– çok daha fazla anlam taşımaktadır. İki dilli (veya çokdilli) insanlar için hayatın geniş alanlarına bakarken sürekli kullanabilecekleri iki (veya daha fazla) birbirinden apayrı bakış açıları bulunmaktadır. Tekdilli toplumlar bile başka kültürlerle olan temaslarının izlerini taşıyan kelimeler içermesi bakımından tarihsel açıdan çokdillidirler. Örneğin, İngilizce birkaç yüz dilden azımsan-

69 Hale (1992a: 8). *Dil* konusunda Hale’in ve diğer katılımcıların ifade ettikleri ilke, sonraki bir sayıda (Ladefoged 1992) farklı dillerin ve kültürlerin her zaman korunması gerektiği varsayımına karşı çıkan Ladefoged’in saldırısına uğramıştır. Onun görüşü, siyasi mülahazalar göz önüne alındığında -ki her zaman alınmak zorundadır- dilbilimciler bir dilin korunması gerekip gerekmediği konusunda değer yargısında bulunmak konumunda değildirler. Arzu edilen çeşitlilik ilkesiyle bunun bireysel koşullarda uygulanması arasında büyük uçurum vardır. Bu nokta 4. bölümde daha detaylı ele alınacaktır.

70 Pogson (1998: 4). Tehlikedeki diller üzerine çalışan çoğu dilbilimci ekolojik bir perspektifi benimser: örnek için bkz. Wurm (1991: 2–4) ve aşağıda 4. bölüm.

71 Tehlikedeki Diller ve Korunması Komitesi (1994: 5). Peter Trudgill (1991) dillerin iletişim için kısmi engel olmasının ekolojik açıdan iyi bir şey olduğunu söyleyerek ilginç bir noktaya değinmektedir çünkü bu engeller hakim kültürlerin küçük olanlara nüfuz etmesini zorlaştırmaktadır; aynı zamanda bkz. Trudgill (2000: b. 9).

mayacak sayıda kelime almıştır ve yüzlerce dil de buna karşılık İngilizceden müthiş sayıda kelime almıştır. Tabii ki bir dilin sözlüğüne ilginçlik ve çeşitlilik kazandıran şey budur –İngilizcede Anglo-Sakson kökenli *kingly*, Fransızca kökenli *royal* ve Latin kökenli *regal* kelimeleriyle beraber bulunur ve bu başka türlü ve-
rilemeyecek nüanslar ile üslup farklılıklarını mümkün kılar.

Dil, tarihimizi ikinci bir şekilde de barındırır. Bir dil kullanılan kelime ve deyimlerle bize konuşmacılarının eski düşünüş biçimleriyle ve yaşadıkları kültürel temaslarla ilgili ipuçları verir. Oxford İngilizce Sözlüğü'nün etimoloji dosyalarında 350'den fazla dil listelenmiştir. Her bir etimoloji, varlığıyla bir temas noktasına, bir etki göstergesine işaret eder. Kelimeler sosyal tarihin kanıtları olurlar. George Steiner'in yorumu aynen geçerlidir: 'Her şey unuttur. Dil unutmaz.'⁷² Bir dilin sözlüğündeki on binlerce kelime, deyim ve mecazla ve bu unsurların kullanımını sağlayan çok sayıdaki dilbilgisi yapısıyla iki dil arasında bile dil etkileşiminin müthiş seviyelerde olduğu aşikârdır. Ve 'havuzdaki' binlerce dille insan dili kapasitesinden doğan ifade yeteneği hayal gücünün bile ötesindedir. Dil, toplumsal ve kişisel kimlik haliyle, bireyin ifade gücünü hemen hemen sınırsız kılan zenginlikte bir mirastır. Michael Krauss meseleyi can alıcı bir noktadan ele almaktadır:⁷³

Bir hayvan neslinin tükenmesi nasıl ki dünyamızı küçültüyorsa bir dilin ölmesi de hiç şüphe yok ki öyledir. Dilin, yaşayan bir canlı gibi ulu ve bitmek tükenmek bilmeyen bir gizem misali, insana özgü ortak bir dehanın üstün bir başarısı olduğunu biz dilbilimciler biliyoruz ve başka insanlar da bunu hissedebiliyor. Eyak ve Ubykh dillerinin kaybı için duyduğumuz keder, panda veya Güney Amerika akbabasının yok oluşu için duyduğumuzdan daha mı az olmalıdır?

72 Steiner'da 'İç boş mucize' (1967:131).

73 Krauss (1992:8).

Ve Rus yazar Vjaceslav Ivanov konuyu şu şekilde özetlemektedir:⁷⁴

Her dil, belli bir evren modeli, dünyanın anlaşılmasına yarayan bir gösterge sistemi oluşturur ve dünyayı tanımlamak için 4 000 farklı yolumuz varsa bu bizi zengin kılar. Ekoloji konusuna olduğu kadar dillerin korunması konusuna da eğilmeliyiz.

6 000 dilimiz varsa tabii ki daha zenginizdir (Bkz. s 23) Ve eğer yüzyıl içerisinde şu anki korkuların öngördüğü kadarı ölürse geleneksel kültürel zenginliğimizi kaybetmiş ve insani olarak ifade gücümüzü aynı oranda azaltmış olacağız. (Bu zenginliğin bir kısmının yeniden kazanılması olasılığına beşinci bölümde değinilecektir.)

Çünkü dil kimliği ifade eder

Çeşitlilik kavramının öbür yüzüne bakarsak karşımıza kimlik çıkar. Ve herkes kimliği konusunu önemser. Bir Gal ata-sözü, ‘Bir dilin ölümünü neden umursamalıyız?’ sorusuna bu bölümde verilen cevabın özünü yansıtılmaktadır:

Cenedl heb iaith, cenedl heb galon

‘Dilsiz bir millet, kalpsiz bir millettir.’

Hayattaki dillerin tek dil bilen konuşanları bile kimlik bağlamında tehlikedeki dillerden bahsetmenin anlamını kavrayabilir. Tek yapmaları gereken kendi toplumları içindeki şive farklılıkları üzerinde kafa yormaktır. Bu konu kendisine anlatıldı-

ğında İngiliz İngilizcesinin kırsal şivelerinin yok oluşuna –ister bu topluluğun bir bireyi olsun ister olmasın– üzülme- yen biriyle hiç karşılaşmadım. Konu hakkında endişe taşıyanlar çoğunluk- la aralarında şive cemiyetleri kurmakta, eski kelimeleri listeler halinde toplamakta, eski hikâyeleri korumakta ve bazen –örne- ğin Shakespeare ve İncil’den– temel eserleri o şiveye çevirmekle uğraşmaktadırlar.⁷⁵ Bu teşekküllerin bir kısmı uzun zamandır faaliyet göstermektedir. Yorkshire Şivesi Cemiyeti 1997’de 100. yılını kutlamıştır.

Pek az kimse bir lehçenin, bir şivenin taşıdığı ruha eşlik eden romantizm ve nostaljiyi 1854’te güney Lancashire şivesi- nin kelime ve deyimlerini toplayan Samuel Bamford’dan daha iyi yakalamıştır.⁷⁶

Tarih içinde yaşadığımız toprakları terk etmiş, üzerinde bulunduğumuz yerlerle ilişkisini kesmiş ve sanki biz gelmeden önce evden çıkıp kapıyı kapatmış eski insanları düşünüp hatırla- manın bir zevki vardır. Onları çağırmak isteriz; keşke biraz daha kalsalardı da biz geldiğimizde burada olsalardı. Kapıya çıkıp ara- rız onları; caddeye, yollara, ilerideki çayırliğa, ormana bakarız; ama her yere baksak da bu insanları bulamayız ve hayal kırıklı- ğıyla evimize döneriz. Hayal ederiz, yanımızda olsalardı nasıl da güzel zaman geçirirdik; elbiselerinin kesimine, geniş şapkaları- na, yaka devriklerine, ayakkabılarına ve kemerlerine bakardık; eski hikâyelerini dinlerdik ve seslerinin tonlamalarını, kaba saba kelimelerindeki aksanı yakalardık. Ama olamaz; onlar gitti ve artık geriye dönmeyecekler; onları görmedik ve asla göremeye- ceğiz. Yine hüznülenir, müteessir oluruz. Ama tüm bu kederimi- zin ortasında bir kitap dikkatimizi çeker; kitabı açarız ve orada

75 Kellet’da olduğu gibi (1996).

76 Bamford (1854: xi-xii).

yalnızca özlem duyduğumuz bu insanların tasvirlerini değil eski hikâyelerini, kaba saba kelimelerini buluruz; sanki orada onların sesleri bizim için saklanmış gibidir. Hazinemizi önümüze alıp oturur ve bize verdiği zihinsel zevki yaşarız.

Bu parçanın duygusallığı türünün tipik bir örneğidir ve şüphesiz yirminci yüzyılın sonlarındaki daha gerçekçi üsluba alışık olan bazıları bunu itici bulacaktır. Ama ifade ettiği duyguyla alay edilmemelidir çünkü yeterince gerçektir ve alıntıyı bu kadar uzun tutmamın sebebi, dilin ölümü kavramına alışkın olmayanlara bunu yaşayanlar hakkında bir şeyler anlatmaktır. Bunca güçlü duygu, diye düşünülebilir, hem de ‘tek bir’ tehlike-deki şive için! Eğer mesele tehlikedeki bir dilse bunu anlatırken ne kadar daha fazla duygu yüklersek makul olur?

‘Tek bir’ ifadesi söz söyleme sanatı açısından uygun olabilir ama düşünsel açıdan elbette saçma sapandır. Çünkü sesleri, kelimeleri, dilbilgisi ve diğer özellikleri açısından lehçeler, diller kadar karmaşıktır. Birinci bölümde gördüğümüz gibi, dil ve şive arasındaki fark gelişi güzeldir ve bir şiveyi bir bombanın atılmasıyla dile dönüştürebilecek sosyopolitik etmenlere bağlıdır.⁷⁷ Şivenin ölmesi, her ne kadar yerel ölçekli de olsa, dilin ölmesidir. Bu yüzden, dilin ölmesiyle ilgili daha kapsamlı meselelere geldiğimizde alıntının parmak bastığı süreklilik özlemi önemini korumaktadır. Her iki durumda da, dil yoluyla nakledildikleri için kültürel farklılık ve bir toplumun karakteri konularını ele alıyoruz. Bu kavramlar iç içedir. Karakter, mirasın bir sonucudur. Thomas Mann’ın be-

77 Askeri benzetme yerindedir çünkü dilin ‘ordusu ve donanması olan bir lehçe’ olarak tanımlanması meşhurdur (Weinreich, 1980). Bir başka nedenden dolayı daha yerindedir: 3. bölümde göreceğimiz üzere, pek çok durumda dil kaybının nedenleri askeri istilayla ilgilidir. İlgili bir lehçe çalışması için bkz. Holloway (1997).

lirttiği gibi: ‘Nasıl miras alacağımızı bilmeliyiz çünkü miras, kültüredir. Ama miras aldığımız şeylerin ne olduğunu bilmek için dile ihtiyacımız var.’⁷⁸ Kuzey Amerika halklarını konu alan çalışmaları yorumlayan Marianne Mithun konuyu şöyle özetlemektedir:⁷⁹

Kaybolan dilin yeri doldurulamaz ve bir halkın koca bir tarih boyunca biriktirdiği düşünce ve iletişimin damıtılmış halini temsil ettiğinden trajiktir.

İşte bu yüzden, diye devam etmektedir, bu dilleri çeviri yoluyla muhafaza etmeye çalışan bir yaklaşım hatalıdır:

İngilizce kelimeleri ve hatta cümleleri çevirmekten öteye gitmeyen dil öğretimi ve dokümantasyonu, meseleyi tamamen ıskalamaktadır. Bir şeyin yalnızca nasıl söylendiği değil aynı zamanda insanların ister törenlerde ve yazılı-sözlü anlatımda ister günlük konuşmalarda olsun konuşurken neyi seçtiği de yakalanmalıdır.

Oliver Wendell Holmes toplumsal karakterin dile bakan yönünü tipik mecazi ifadeyle şöyle dile getirmektedir: ‘Her dil, içinde onu konuşanların ruhunu barındıran bir mabettir.’⁸⁰ Güzel bir benzetme olsa da bir açıdan pasiflik taşımakta, kültürdeki aktif katılımcı olarak oynanan dinamik role gereken önemi vermemektedir. Bir taraftan kültürü alırken bir taraftan da onu inşa ederiz. Bu nedenle, daha uygun bir benzetme, kültürel kimlikten bir toplumun kendini ifade etmesi bakımın-

78 Alıntı, Henze (1982) tarafından yapılmıştır.

79 Mithun (1998: 189).

80 Holmes (1860: b. 2).

dan –bu ifade nasıl ortaya konulursa konulsun– konuşmaktır. Dinsel törenler, müzik, resim, el sanatları veya diğer davranış şekillerinin hepsi üstüne düşen rolü oynar; ama dil en büyük rolü üstlenir. Bazıları daha da ileri gider: ‘Dil... kültürün bir unsurundan ibaret değildir; dil bütün kültürel aktivitelerin temelidir.’⁸¹ Dördüncü bölümde göreceğimiz üzere ‘bütün’ kelimesi bazı sorunlar taşısa da, tehlikedeki diller üzerine çalışanlar bu noktadaki saptamayı derhal tanırlar çünkü bir toplumun davranışlarını iletme ve yorumlamak için dile ne kadar fazla dayandıklarını günbegün görüyorlar. ‘Ne düşünüyorsun?’ ‘Ne yapıyorsun?’ ‘Bunu neden yaptı?’ ‘Bu adam kim?’ Bunlar yalnızca gözlemlerini anlamlandırmaya çalışan dışarıdan analistlerin soruları değil. Bunlar bir toplumun üyelerinin birbirlerine sorduğu sorular. Sonuçta, bir toplumun kimliğini anlamak için diline bakmamız gerekir.

Kimlik, bir toplumun bireylerini tanımlanabilir şekilde benzer yapan şeydir. Bir toplumu o toplum yapan özelliklerin –‘bize’ karşı ‘onların’– toplamıdır. Bu özellikler fiziksel görünüşle ilgili olabilir ama aynı ölçüde (hele sadece yüzlerine bakarak insanların hangi topluma ait olduğunun çok zor olabildiği, gittikçe heterojenleşen günümüzde) yerel âdetler (giyim gibi), inançlar, dinsel törenler ve kişisel davranışlar yelpazesıyla ilgilidir. Ve tüm davranış biçimleri içinde dil en çok karşılaşılandır. (Uzaktan bağırarak) diğer insanları göremesiniz veya (karanlıkta konuşurken) hiçbir şey göremesiniz bile dili kullanabilirsiniz. Dil ana gösterge, sembol ve kimlik kayıdır. Benden öncekiler gibi ben

81 Bloch ve Trager (1942: 5). Bu konuyu abartmaktan kaçınmalıyız. Bölümde ele alacağımız argümana burada kısaca değinelim: ‘İnsanların kültürlerini dilleri olmadan kurtaramayacağı’ görüşü bir abartıdır çünkü bireylerin çoğu dili öğrenmemiş olmasına veya unutmış olmasına rağmen etnisitelerini canlı tutan birçok topluluk vardır. Örneğin, günümüz Galler’inde en çok tartışılan konulardan biri Galce konuşmayan birinin Galli olup olamayacağıdır ve argümanlar çift taraflıdır. Konunun genel olarak araştırılması gerekir: Kültürün hangi unsurları korunmak için dile muhtaçtır ve hangileri değildir?

de en iyi mecaz peşindeyim. ‘Dil konuşanlarının simgesidir,’ der Dixon.⁸² ‘Dil bir deridir, der Barthes, ‘Dilimi diğer bir dile sürterim.’⁸³ Emerson hoş bir benzetme yapar:⁸⁴

Milletin ruhunu büyük ölçüde dilinden tanırız; dil ki, yüzlerce yıllık tarihinde her güçlü kişinin bir taş koyduğu abide gibidir.

Edebi eserlerde bu taşlar gerçekten çok büyük olur. Ve bu tarihi eğilimi Edward Sapir seslendirir:⁸⁵

Dil bildiğimiz en devasa, en kapsamlı sanat, nesillerin bilinçaltının isimsiz dev eseridir.

Demek ki kimlik bizi bıkıp usanmadan tarihle temasa iter ve bu da bizim ‘Dilin ölümünü neden umursamalıyız?’ sorusuna başka bir açıdan da cevap vermemizi sağlar.

Çünkü diller tarih ambarıdır

Dr Johnson, James Boswell’le İskoçya’ya yaptığı gezide kendisini haklı bir üne kavuşturan şu sözleri söylemiştir:⁸⁶

Ah, efendim! Harfleri (=yazısı) olmayan bir millet menşeyinden nasıl bahsedilebilir? Vahşi milletlerin hikâyelerini anlatırken yazarlardan –ki bu hikâyeleri vahşilerin kendilerinden almışlardır– gururla yapılan alıntıları duyduğumda sakın kalmakta her

82 Dixon (1997: 135)

83 Barthes (1977)

84 ‘Nominalist ve realist’te (Emerson 1844).

85 Sapir (1921: 220).

86 Boswell (1785): Günlerden 18 Eylül 1773’tür. ‘M’Crass İskoç klanlarından birinin adıdır.

zaman zorlanmışumdır. M'Craas'lar bin yıl önceki halleri hakkında ne diyebilir? Dil dışında eski dillerle bağlantı kurmanın bir yolu yoktur ve bu yüzden bir dil kaybolduğunda her zaman üzülrüm. Çünkü diller milletlerin şeceresidir.

Bazı kelimeleri bugün için kötü kaçsa da nihai gözlemine diyecek bir şey yoktur. Diller milletlerin şeceresidir. Şecere, soy, nesep, ata demektir. Johnson dillerin menşeinden bahsederken bir filolog gibi düşünmektedir. Ama diller kâğıda döküldükleri zaman filolojik bağlantılarından daha fazla şey anlatırlar bize. Dil kendisini konuşanların tarihini nüveler halinde içinde taşır. 'Dil, tarih arşividir' demiştir Emerson.⁸⁷ Bunu en açık şekilde metinlerindeki dilbilgisi ve kelimeler yoluyla geçmişini oluşturan olayları anlatarak yapar.⁸⁸ Herhangi bir kütüphanenin referans bölümüne şöyle bir göz atmak bile insanların bir millet olarak köklerini ve gelişimlerini bütünüyle anlamak için yazılı dile ne kadar muhtaç olduklarını gösterir. Edebiyat bölümü de aynı şekilde konunun altını çizer. Ve bireyler olarak bizler, atalarımızın hayatlarından kalan –bir dedenin günlüğü, bir fotoğrafın arkasına yazılmış bir isim, mahalle kilisesinin kayıtları ve mezar yazıları gibi– ve her biri soyumuz hakkında bize deliller sunan yazılara küçük de olsalar çok değer veririz. Bu bilgiye sahip olma hakkımız bizim için önemlidir; onunla gurur duyar, onda büyük bir mutluluk bulur ve ondan ilham alırız. Peki, o zaman başkalarının bu hakka sahip olamayacaklarını duyduğumuzda ilgi ve endişe hissetmemiz makul değil midir? İnsanın atalarını tanıma isteği evrenseldir – ama bunun gerçekleşmesi için dil gerekir. Ve dil bir kayboldu mu, geçmişle olan bağlar yok olur. Artık yalnızızdır.

87 'Şair'den (The Poet) (Emerson 1844).

88 Tarih kelimesi ve sosyal tarih arasındaki bağlar Hughes'da detaylı olarak incelenmiştir; örneğin, mutfakla ilgili kelimelerine bakınız (s. 22).

Johan Van Hoorde yorumunda benzer bir noktaya işaret eder: 'Dilinizi kaybederseniz, kendinizi geçmişinizden dışarsınız.'⁸⁹ Ama Nederlandse Taalunie'nin (Hollandaca Dil Birliği) proje yöneticisi olarak konuşmaktadır ve düşündüğü bağlam Hollandacadır. Bu yüzden konu biraz farklıdır. Johnson'dan dilde sürekliliğin önemini öğreniriz. Van Hoorde'dan bir dil yok olduğunda ne olacağını öğreniriz: Yeni nesil özel (filolojik) yardım olmadan geçmişine erişemez. Bu durumda metinler oradadır ana sıradan insanlar için anlaşılmazdır. Ana dili İngilizce olanlar bu durumu Eski İngilizcede hissedebilirler: Anglo-Sakson kalıntılarını sergileyen bir müzede yürüdüğümüzde insan yapımı şeylerde günümüze uzanan sürekliliği tanıyabiliriz ama bir Anglo-Sakson elyazmasıyla karşılaştığımızda dil engeli aşılmaz gibidir. Dilin, hakkı olan tarihe ulaşmasının engellendiğini düşünenler haklıdır ama 1000 yıllık uzaklıktan duygular kalpten çok akla hitap etmektedir. Öte yandan artık aynı dili paylaşmadığımız için merhum dede veya ninemizden kalan bir mektubu anlayamıyor olmamızın iç yakıcılığı tarif bile edilemez.

Peki ya diliniz hiç yazıya dökülmemişse? Johnson hikâye anlatıcılarınız yeteneklerini çok fazla küçümsemektedir. 1000 yıl öncesi hakkında ne söyleyebilirler? Sözlü geleneklerle ilgili çalışmalardan biliyoruz ki çok şey söyleyebilirler.⁹⁰ Bir Batı Afrika *griotu* (hikâye anlatıcısı) olan Mamadou Kouyaté bunu bütün berraklığıyla ifade etmektedir:⁹¹

Bizler dil tekneleriyiz, pek çok yüzyıllık sırları saklayan ambarlarız... Bizler insanoğlunun hafızasıyız; konuşarak kralların sevaplarını günahlarını bugüne taşıyoruz genç nesiller için.

89 Van Hoorde (1998: 8)

90 Örneğin, Yugoslav epik şarkıcılarının sözlü şarkıları için bakınız: Lord (1960); çok sayıda kızılderili örneği için bakınız: Swann (1992); sözlü gösteri alanına genel bir bakış için bakınız: Sienkewicz (1990).

91 Edwards ve Sienkewicz (1990: 15).

Bu tür iddiaların hayal mahsulü olduğunu düşünmek işten bile değildir ama öyle değildirler. Hikâye anlatıcıları bu hafızanın naklinden emin olmak için çok karmaşık dil teknikleri kullanırlar. Aslında şaşırmamıza gerek yok. Örneğin, hafızalarıyla muazzam marifetler sergileyen konser solistlerinin bir bestecinin bütün eserlerini önündeki kâğıda bakmadan okumasına alışkınsınız. Onlara bunu nasıl yaptıklarını sorun, daha kapsamlı yapısal organizasyonu algılama becerisini nasıl geliştirdiklerinden, aynı anda farklı hafıza türlerini kullandıklarından ve detayları nasıl küçülttüklerinden bahsedeceklerdir – bir keresinde konser piyanisti Iwan Llewellyn Jones'un bana dediği gibi 'Hafıza parmaklardadır.'⁹² Hikâye anlatıcıları yapıyı genel hatlarıyla görür, parçanın resmini bütün olarak sezer ve dille ilgili detayları 'kendi hallerine bırakır.' Profesyonel bir hikâye anlatıcısı hikayenin nerede hızlanıp yavaşlayacağını 'bilir.' Çok küçük çocuklarda bile gözlemlenebilecek bir beceridir bu – belirli düzende ses tonlamaları, ritimleri ve yüksekliği içeren 'tık tık kim o' oyununun formülleşmiş ifadelerindeki gibi. Profesyonel anlamda, pek çoğu hikâye anlatımının 'anahtarı ve gamı' işlevini gören çok farklı tekrar motiflerinin, mecazların, (övme, övünme, yeme gibi) konuşma şekillerinin, formülleşmiş abartmaların, konu dışına sapma noktalarının ve diğer dil gereçlerinin birleştirilmesiyle bu düzen son derece ayrıntılı olabilir. Müzikle yapılan benzetme zorlama değildir çünkü hikâyelerin çoğu şarkı gibi okunur. Ve bu anlatımların bazen ne kadar kapsamlı ve karmaşık olabildiğini biliyoruz çünkü Beowulf destanı gibi yazıyla korunmuş bazı türlerine sahip olduğumuz için şanslıyız. Bu bilgi hazinesi, içerdiği uzun tanrı ve kral listeleriyle, zaferlerle ve bozgunlarla, ef-saneler ve kahramanların hikâyeleriyle, detaylı yemek tarifleri ve ilaçlarla, bir kültürün mitolojisi ve folkloruyla bağdaştırdığımız eski sosyal yapı ve davranışlara tuttuğu ışıla muazzam olabilir.

92 Bilişsel müzikoloji için bakınız: Sloboda (1986).

Bu yüzden, Kouyaté'nin yaşayan hafıza olma iddiaları ciddiye alınmalıdır. Ve bu tür yaşayan anıların kaybolabilecek olması, etnik kökenlerini öğrenmek için bu anlatıcılara muhtaç olanlar açısından son derece önemli bir konudur.

Çünkü diller insanlığın toplam bilgisinin bir parçasıdır

Kimlik ve tarih öyle iç içedirler ki her dilin insanoğlunun var oluşunun kendine özgü nüvelerini ve yorumlarını yansıttığını ilan ederler ve bu bize dillerin ölümünü önemsememiz için bir neden daha verir. Bu neden diğerkâmlıktan çok hodkâmlık içerebilir; yine de daha az önemli değildir. Önemsemeliyiz çünkü onlardan çok şey öğrenebiliriz.

Kendi dilimiz dışındaki dillerin kişisel gelişim aracı olduğuna dair görüş, edebiyatta –farklı entelektüel seviyelerde– sık işlenen bir konudur. Bazı meşhur ifadeler bu ana düşünceyi yakalamıştır.⁹³ Slovakya'dan: 'Her yeni öğrenilen dille yeni bir ruh kazanırsınız.' Fransa'dan: 'İki dil bilen kişi iki insana bedeldir.' Emerson da aynı konuya değinir:⁹⁴

Kişi ne kadar çok dile, ne kadar çok arkadaşa, ne kadar çok sanat ve mesleğe sahipse, o kadar çok adamdır.

Mesaj çok açıktır: Diğer dilleri tecrübe ederken öğrenecek ve zevk alınacak çok şey vardır. Ve bunun doğal sonucu olarak en az bir dille tanışma fırsatını kendi istifademize sunmazsak bu deneyimden mahrum kalırız. Seyahat eden herkes en azından bir ölçüde bu sınırları hissetmiştir. Bakın Emerson bu sefer ne diyor: 'Hiç kimse gideceği ülkenin dilini öğrenmeden seyahat

93 Champion'daki (1990) derlemeye bakınız.

94 Emerson'dan 'Kültür' (1860).

etmemelidir. Yoksa kendini bilerek –tüm çaresizliğiyle ve gülünçlüğüyle– koca bebek yerine koyar.⁹⁵ Tek dil bilen bir kişinin o haliyle kayıpta olacağı veya mahrum kalacağı gerçektir.

Tekdilli insanların bu noktayı anlamaları için zamana ihtiyaçları vardır. Ve bu yüzden tartışmaya yeniden başlamadan önce biraz konu dışına çıkıp tek dil konuşan bir insanın doğal durumunu ele almak için geçerli nedenler olduğunu vurgulamak yerinde olacaktır. İnsan beyni birkaç dil öğrenebilecek doğal bir kapasiteye sahiptir ve insan ırkının çoğu üyesi beyinlerini aynen böyle doğal ve etkin biçimde kullandıkları ortamlarda yaşar. İnsan ırkının yarısının en az iki dilli olduğunu biliyoruz ve kültürel temas fazla olsa da dünyanın hiçbir çalışma yapılmayan bölgelerinde de muhtemelen bunun yarısı kadar daha iki dilli insan bulunmaktadır.⁹⁶ Baskın bir tekdilli kültüre ait insanlar dünyayı bu şekilde görmeye alışkın değildirler çünkü kafa yapıları, insanların sizin dilinizi öğrendiği, sizin onlarınkini öğrenmediğiniz baskın kültürün yüzyıllardır bir parçası olmaları yüzünden kemikleşmiştir. Beceri ve tutumda, en fazla tekdilli olan ulusların kolonileşme ve dinsel yayılma tarihi olanlar olduğunu burada belirtmek gerekir – ve Batı’da bunların rolleri en çok geçmişte ve günümüzde Arapça, Hollandaca, İngilizce, Fransızca, Almanca, Portekizce ve İspanyolcanın yaygın kullanımında görülmektedir.

İnsanlık bir dilde kendini yeniden her ifade edişinde çok fazla şey kazanır. ‘Dünya bir imgelem mozağıdır. Kaybolan her dille bu mozağın bir parçası kaybolur.’⁹⁷ Eğitimli bir kişinin bu argümanın gücünü anlamasının en iyi yolu bence –bir dilin korkunç şekilde yok oluşunu hayalinde canlandırarak– eğer X

95 Emerson (1833/1909). Bence bu yazarın, dille ilgili bakış açımızı genişletmek için vereceği çok şey vardır. Bu sözün alındığı denemelerde çok daha fazlası bulunmaktadır.

96 Grosjean (1982: vii, 2). Aynı zamanda bkz. Baker ve Prys Jones (1998)

97 Aryon Dall’Igna Rodrigues: Greary (1997: 54) tarafından bildirilmiştir.

olmasaydı (burada X çok bilinen bir dil olsun) neler kaybedilirdi sorusunu sormaktır. Eğer herhangi bir olay Fransızcanın, İspanyolcanın veya Rusçanın gelişimini vakitsiz biçimde sona erdirseydi, özellikle edebiyatın hangi ihtişamlı yanlarını yaşıyamazdık? Ya Normandiyalı Fransızlar 1066'dan sonra Eski İngilizceyi yerinden yurdundan etmeyi başarsalardı? Şimdi, Chaucer, Shakespeare, Wordsworth ve Dickens olmazdı. Ya Fransızca hiç olmasaydı? Molière yok, Hugo yok, Baudelaire yok. Ne kadar klişeleşmiş olsa da gerçek gerçektir: daha fakir olurduk. Ve Eski Yunan ve Roma gibi klasik dönemlerden bize kalan kısıtlı yazılı belge külliyatlarını düşündüğümüzde fakirliğimizi zaten hissediyoruz.

Ancak bu düşünce şekli, dünya edebiyatı sahnesinde öne çıkmış olsun ya da olmasınlar tüm dillere uyarlanabilir. Bizim ilgi alanımız, ön plana çıkmamış olanlardır. Onların kaybolmasıyla neler kaybederiz? Yalnızca belge toplanan örnekleri biliyoruz ama mozağin varlığını göstermek için yeterli örnek var elimizde. Orada –çeviri ve ikinci elden anlatım yoluyla olsa bile– türlü unutulmaz karakterler, usta işi konular, insan âlemi üzerine düşünceler, yaratıcı tasvirler ve dilin neredeyse sınırsız yaratıcılığını buluruz. Örneğin, Kuzey Amerikalı Kızılderili hikâyeleri derlemelerinden birinde, insan-hayvanların en güçlüsü Çakal ve onun Batı Montana'nın Bitterroot Vadisi'ndeki canavarları nasıl yendiği hakkında bir hikâyeye vardır.⁹⁸ Mizahla, ustalıkla, folklorun zaman üstü sürrealizmiyle, capcanlı tasvir edilmiş manzaralarla, olağanüstü kişilerle ve hayat dolu karşılıklı konuşmalarla dolu güzel bir hikâyedir. Tesadüf eseri bu hikayeyi biliyoruz çünkü Ella E. Clark bu hikayeyi 1955 yazında Flathead Koruma Arazisi'ne gidip, anlaşılan orada yaşayan ve eski hikâyelerin hepsini bilen tek kişi olan bir nineden alıp yazıya dökmüştür. Ninenin kullandığı Salishan dili şu anda ölü-

98 Edmonds ve Clark (1989: 20-23).

dür. Eğer bu iş birkaç yıl daha geciktirilseydi bugün bu hikâyeyi paylaşamayacaktık. Kasabe konuşan insanların hikâyelerini asla öğrenemeyeceğiz.⁹⁹

Bir hikâyeden dünya görüşü çıkmaz. Bir dünya görüşü bir toplumdan çıkan pek çok kaynağın birikmesinden yavaş yavaş doğar ve bu birikim tek bir 'miras' kelimesiyle özetlenemeyecek mitleri, efsaneleri, gelenek ve göreneklerin rivayetlerini ve devasa kültürel bilgiyi kapsar. Bu bilginin ince doğasını küçümsemek çok kolaydır. Ama dünyanın dört bir yanında yerli insanlarla yaşanan karşılaşmalar, bitki örtüsü ve hayvan türlerine, taşlara ve toprağa, iklim döngülerine ve onların araziye olan etkisine, yeryüzü şekillerinin anlaşılmasına ve (yukarıda 'ekoloji' dediğimiz) doğal kuvvetler dengesi meselesine ışık tutar. Çoğu Batılı, çevreyi, hayatta kalma işinin parçası gören yerli halklarla kıyaslandığında, çevre ve çevreye nasıl davranmaları gerektiği konusunda henüz bebektir. Yerli halkların bütüncül düşünüş şekli, çevrenin korunması kavramını toplumun ve bireyin sağlığıyla iç içe görür. Ve insanla çevre arasında böylesine yakın bir ilişki olduğundandır ki 'imgelem mozayigi' vardır. Dünyanın dört bir yanına dağılmış yerli halklar çevre koşullarındaki farklılıklarla yaşarken yaşam tarzlarında müthiş farklı yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Ve her şeyi birleştiren, çevreye yaklaşımı kültürel birikimle yoğuran, her şeyi toplum üyeleri arasında eşzamanlı yayan ve sonraki nesillere aktaran dildir.

Dünya görüşleri her şeyi kapsayan kavramlardır; bu yüzden yerli halkların dünya görüşünü ne olduğunu anlamak için bir yabancıнын çok şeyini vermesi –en azından bir yere kadar hayatı onlarla paylaşmasını ve kaçınılmaz olarak gelen sorumlulukları

99 Dauenhaue'lar (1998: 96) tarafından anlatılan bir anekdotu burada tekrarlamak yerinde olur: Yahudi yazar İsaac Singer'a neden ölmekte olan Yidiş dilinde yazdığı sorulur. Singer, 'Hayalet hikâyelerine kesinlikle bayılırım' diyerek cevap verir. 'Aynı zamanda yeniden dirilişe inanıyorum. Eğer ben Yidiş dilinde yazmazsam onca Yahudi hayata geri döndüğünde ne okuyacak?'

üstlenmesi- gerekir. Deneyim paylaşımının hakkını veren pek az çalışma bulunmaktadır, buna çok yaklaşanlardan biri de F. David Peat'ın Blackfoot'larla yaşadığı zamanı anlattığı kitabıdır.¹⁰⁰ Teorik fizikçi olan Peat'ın yazıları konuyu etnolojik raporlarda bile çoğunlukla bulunmayan kapsamda ele alır. Bilimsel geçmişi onu kayık yapımından kuantum fiziğine, normalden daha genel soruları düşünmeye itmiştir. Kitabının kapsamı, uzun uzadıya alıntı yapmaya değer çünkü yerel bir ortamda bulmayı beklememiz gereken dünya görüşünün parçasını oluşturan pek çok unsura dikkat çekmektedir. 'İlkel' toplumların 'sınırlı' kabiliyetleri konusunda maalesef hâlâ yaygın olan yanlış inanışlardan fersah fersah uzaktır.

Bu kitapta şu konularla ilgili tartışmalar bulunabilir: Metafizik ve felsefe, uzay ve zamanın doğası, dil, düşünce ve algı arasındaki bağlantı, matematik ve matematiğin zamanla ilişkisi, gerçeğin nihai doğası, nedensellik ve karşılıklı bağımlılık, astronomi ve zamanın hareketleri, şifa, hayvanların, kayaların ve bitkilerin iç dünyası, yaşam kuvvetleri, dengeli enerji değişimini korumanın önemi, tarım, genetik, ekoloji meseleleri, insanın evrenle olan bağlantısı, bilme sürecinin doğası. Bunlara ek olarak Clovis mızrak ucu, okyanus gemileri, huş ağacından kanolar, tarım yöntemleri, gözlemsel astronomi ve kayıt tutma, farklı kaynaklardan ilaç hazırlama gibi teknolojilere atıflar bulunmaktadır.

Peat, kitabı boyunca Batı ve yerli düşünce şekilleri arasında bulunduğu paralelliklere dikkat çekmekte ve iki farklı bakış açısını karşılaştırmanın sağladığı incelikleri incelemektedir. Bunlardan yalnızca üçüne bakalım. Batılı çevrebilimciler doğanın bir bütün olduğunu vurgular; Batı biliminde bilinmeyen bağlantıları tanımlayan yerli halklar da. Çoğu Batılı doktor, geleneksel tıp modelini -sağlığa bakışlarını asla parçalara bölmemiş yerli ota-

100 Peat (1995: xi).

cıların geleneksel olarak savunduğu- vücut-akıl ilişkisi anlayışıyla tamamlamaya başlamıştır. Ve Batılı bazı doktorlar doğa kavramını etkileşim halindeki nesneler topluluğu değil, bir süreçler cereyanı olarak görmeye başlamışlardır. Yine, Peat'in gösterdiği gibi, cereyan ve süreç, fikri hakkında bilgi verdiği yerli dünyası için esastır.

Peki dilin bütün bunlardaki rolü nedir? Aslında her tarafa nüfuz etmiştir. Pek çok rapor, bir toplumdaki yaşlıların, önderlerin ve eğitimcilerin toplumlarının bütününün ve tarihlerinin bir ifadesi olması bakımından dillerinin önemini açıkça belirttiklerine şahitlik etmektedir. Dili büyük seyahatlerin, savaşların, birliklerin, geçmişte yaşanmış felaketlerin nakil aracı olarak görmektedirler; dil, ritüellerin ana mekanizmasıdır; eski mitleri, efsaneleri ve ruh dünyası hakkındaki inançlarını iletme aracıdır; sosyal ilişkiler ağını ifade yoludur ve yeryüzüyle etkileşimleri üzerine bitmeyen bir anlatım imkânıdır. Sonuç olarak, yerli deneyimlerinden bir şeyler öğrenmeyi uman Batılılar hemen her şey için dile ihtiyaçları olduğunu görürler. Ve şimdi dünyanın değişik yerlerinden dili ciddiye alan ve onu toplumun dünya görüşünü anlamak için rehber edinen araştırmacılarca yapılan 'keşifler'le ilgili raporlar bulunmaktadır. Hayvancılık, tarım, botanik ve tıp, dilin geleneksel deneysel gözlem yöntemlerinden çok daha etkin ve verimli şekillerde yönlendirip yorumlattığı alanlardan bazılarıdır. Örneğin, botanik alanında iki Batılı gözlemcinin iki bitkiye bakıp aralarında bariz bir fark bulamamaları son derece olasıdır; ancak, yerel dile başvurunca bitkilere farklı isimler verildiği ve bu yüzden farklı türlere ait olup farklı ekolojik işleve sahip oldukları görülür.

Avustralya'nın Aborjin dillerini inceleyen Nicholas Evans zooloji ve botanik alanlarından bazı örnekler rapor etmiştir.¹⁰¹ Batı biyolojik taksonomisinde henüz tür olarak tanınmadan çok

101 Evans (1998: 163-4).

önce Aborjin dillerinde farklı isimlere sahip hayvan ve bitki türlerinden örnekler verir. Örneğin, daha 1960'larda Batı'dan bir isim verilen bir piton türü (*Morelia oenpelliensis*) vardır. Bu tür Kunwinjku dilinde (Gunwinggu olarak da bilinen dil, Kuzey Avustralya'nın bazı bölgelerinde konuşulur) uzun zamandır *nawaran* diye bilinmekteydi. Aynı dil yalnızca erkek, dişi ve yavru kanguruları farklı türlerinde (*Macropus: antilopinus / bernardus / robustus / agilis*) ayırtırmakla kalmayıp aynı zamanda değişik zıplama türlerini de tanımlayan bir kelime haznesine sahiptir. Evans, zoologlar tarafından valabi türlerini tanımlamak için tasarlanan son bilgisayar görüntü programlarının –Kunwinjku'ların nesillerden beri bildiği gibi– sabit görünüşe değil harekete odaklanınca daha başarılı olduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde, bu toplumca tanınan ekolojik ilişkiler ağının farklı özellikleri, hikâyelerinde anlatılan olaylarla ve sözlüğünün düzeniyle açığa çıkartılabilir. Evans bir örnek de yetiştirdiği çalılık türüne göre (önemli bir besin kaynağı olan) *grup* için farklı isimlere sahip (Alice Springs bölgesinde konuşulan bir Avustralya dili olan) Mparntwe Arrernte'den vermektedir.

Diğer alanlar da benzer imkânlar sunar. Yerli otacıların kullandığı değişik bitki türlerini anlamak dini ritüellerde, resmi törenlerde ve halk hikâyelerinde nasıl adlandırılıp tasvir edildiklerini anlamayı mümkün kılabilir.¹⁰² Bir topluluğun içindeki sosyal ilişkiler ağı, kullanılan dilin üslubunu, kelime seçimini ve bir konuşma türünden çok diğerinin tercih edilmesini belirleyen kuralları inceleyerek en verimli şekilde anlaşılabilir. Ve dili nasıl kullandığına bakarak bir toplumun eski tarihi (veya tarih öncesi dönemi) hakkında ipuçları yakalamak bile mümkündür;

102 Khoisan dillerinin hâlâ konuşulduğu kuzey-doğu güney Afrika'nın Richtersveld bölgesinde çalışan bir etnobotanist olan Fiona Archer, geleneksel otacılar tarafından kullanılan 120 bitki türünün adını belirlemiştir. Bu bitkilerin arasında genel sağlık ve cilt koruması için kullanılanlar da vardır. Koch ve Maslamoney tarafından yazılan rapor (1997: 29).

kelimelere saklanmış bir zıtlık eski bir davranış biçimine işaret edebilir ve arkeologlar da daha sonra bunun için kanıt bulabilirler. Diller arasında bulunan genetik yakınlık da toplumların ilk hareketlerine ve ayrılımlarına ışık tutabilir.¹⁰³

Sanat da bilim gibi Batılı ressamalar, heykeltıraşlar, zanaat-kârlar ve süsleme sanatçıları tarafından sıkça esin kaynağı olarak kullanılan ve yeni sanat şekilleri sunan yerli topluluklarla temasta faydalı olabilir. Dil bu sanat türlerinin değerlendirilmesinde önemli olabilir çünkü bu türler çoğunlukla anlaşılması için sözlü anlatım gerektiren bir mitoloji ve folklor geleneğini temsil etmektedir. Aborjin Avustralya'sının yerli müzikleri buna iyi bir örnektir.¹⁰⁴ Şiir, çocuk şarkıları, halk hikâyeleri gibi geniş bir edebi tür yelpazesine sahip sözlü sanatlara gelindiğinde odak noktası aşıkâr olduğu üzere dildir. Etnodilbilimcilerin büyük başarılarından biri, farklı dillerin ses şekillerinin, dilbilgisinin, kelimelerin, deyimlerin ve mecazi ifadelerin sanatsal söylem geleneklerinin parçası olarak nasıl türlü türlü ve ince ince dokuduğuna dikkatleri çekmeleridir.¹⁰⁵ Batı şiirindeki (aliterasyon, asonans ve uyak gibi) tekrar eden seslerden zevk alanlar bu araçların yerli dillerinde kullanılma şeklinden etkilenmekten geri duramayacaklardır. Ve kendi hayatlarında, konuşmacı ya da dinleyici olarak, (yemek konuşması, teşekkür hitabı, cenaze konuşması, hoş geldin hitabı, ezberden şiir okuma gibi) konuşma-tür gerekliliklerini yerine getirmek zorunda olanlar dili yerinde ve etkili kılmak için gerekli dil tekniklerinde ustalaşmanın ne kadar zor olduğunu bilirler. O zaman yerli dillerin usta konuşmacılarınca sergilenen hitabet şekilleriyle, teknik inceliklerle ve iletişim gücüyle tanışmak yararlı bir deneyimdir.

103 Genetik dilbilimsel düşünce tarzıyla arkeoloji arasındaki ilişki Adelaar (1998:3) tarafından gösterilmiştir.

104 Sanatsal tarz ile dille anlatımın kaynaşması Ebes ve Hollow (1992) tarafından detayla ele alınmıştır.

105 Bauman ve Sherzer (1974) son derece geniş bir edebi tür yelpazesini gözler önüne serer; aynı zamanda Crystal'daki (1997a: 49, 60) örneklere bakınız.

Dil sayesinde yapılabilecek keşfin potansiyeli hâlâ fazladır. Unutulmamalıdır ki yerli halkların karşı karşıya olduğu tüm tehlikelere karşın yeryüzünün yaklaşık beşte biri hâlâ onlardan sorulur. Darrell Posey’in dediği gibi: Onlar ‘dünyanın biyolojik ve ekolojik açıdan zengin bölgelerinden bazılarının kâhyalığını yaparlar.’¹⁰⁶ Dilbilim araştırmaları süresince şüphesiz nispeten az dramatik anlar yaşanacaktır – ne de olsa ‘yalnızca’ bir kaç bin olasılık vardır ve bu dillerin çoğu yakın bağlantılı ailelerin üyeleridir (ve bu yüzden çok fazla benzerlik gösterirler). Dil araştırmalarının hepsi de heyecan verici yeni bakış açıları kazandırmayacaktır. Ama temelde her dil, insan zihninin nasıl çalıştığı ve dilsel kategorilerde kendini nasıl ifade ettiği konularında yeni bir görüş açısı verir: ‘Dil onu kullanan insanların entelektüel zenginliğini taşır.’¹⁰⁷

Bu tür bir cümleden sonra bu bölümün başında verdiğim genel perspektife dönebiliriz. Bu perspektifin özünde yalnızca ‘yerli’ diye tanımladığım ve (Batılı zihinlerde) daha az bilinen diller değil, bütün diller vardır. Bu kitabın bağlamı, en fazla tehlikede olan dillere özel dikkat çekmektir ama bu bölümde anlatılanlar duruma uygun evrensel bir bakış açısı benimsememizi gerektirir. Bahis konumuz bütün dillerdir – İngilizce ve Fransızcanın yanında Kunwinjku ve Mparntwe Arrernte de. Bahis konumuz her dilin her şivesidir. Bahis konumuz her dilin yeni ortaya çıkan halleridir. İnsanın dil kabiliyetini bilgi, bakış ve erdem kaynağı açısından değerlendirirsek –dil, lehçe, şive, ağız, karma dil, kırma dil, taşra ağzı, meslek argosu gibi– geleneksel adlandırma yolları önemini kaybeder çünkü herhangi bir konuşma sistemi toplum tarafından ister üstün veya alçak, ister güzel veya çirkin görünsün bize bilmediğimiz şeyler anlatma gücüne sahiptir. Yirminci yüzyılın önde gelen bir kaç yazarı diğer dilleri –en

106 Posey (1997: 8).

107 Hale (1992b: 36).

azından diğer dillerin çevrilmiş eserlerini– bilmenin değerini belirtmiştir. T. S. Eliot şöyle der:¹⁰⁸

Eğer bizimle aynı dünyada yaşayan ve ona bakışlarını başka büyük bir dille ifade eden yabancı yazarların eserlerini takdir edebilirsek zevk nesnelliği geliştirme yolunda önemli mesafe alırız.

Burada ‘büyük’ kelimesi lüzumsuzdur çünkü gördüğümüz gibi bütün dillerin bir vizyon ifade işinde olan büyük yazarları vardır. (Ya da –bütün dillerin büyük olduğunu düşünerek– olduğu gibi bırakmalıyız.) Rudyard Kipling’in gözlemine de benzer bir parantez açılabilir.¹⁰⁹

Bazı düşüncelerin ifade edildiği ölü dillerin dilbilgisini inceleyip anlamaya çalışırken yorulmanın nedeni, zihinsel eğitimi deneyen şey için değil, o düşüncenin ancak o dilde mutlak mükemmellikle ifade edilmesidir.

‘Mükemmellik’ kelimesi her ne demekse yalnızca ölü diller için değil bütün diller için geçerlidir. Ama her dilin kendine özgü oluşuna dikkat çeken bu gözlemlerin ruhu Ezra Pound’un şu sözleri gibi benim fikirlerimi paylaşmaktadır:¹¹⁰

İnsan erdeminin bütünü herhangi bir dilde değildir ve hiçbir dil tek başına insan irfanının tüm şekil ve derecelerini ifade edemez.

108 Eliot (1942/1953: 234).

109 Kipling (1912/1928: 85).

110 Pound (1960: b.1).

Demek ki insanın erdem sermayesini artırmasının bir yolu daha fazla dil öğrenmek ve diller hakkında daha fazla şey öğrenmektir. İnsan irfanının bütününü kendimiz için olmasa bile gelecek nesillerin yararına kullanılır hale getirmenin bir yolu dilleri en çok tehlikede gördükleri şu anda korumak için elimizden gelenin en fazlasını yapmaktır. Bu düşünce dördüncü bölümde açılacaktır. Şu an için ölen her dilin –filozoflar, bilimadamları, antropologlar, etnograflar, tarihçiler, psikologlar, dilbilimciler, yazarlar için– kaybolan ayrı ve değerli bir veri kaynağı olduğunu belirtmekle yetineceğim. Topu topu 6000 kadar dil için ‘değerli’ kelimesi hafife alınmamalıdır. Amerika’nın önde gelen saha dilbilimcilerinden biri olan Ken Dale’in şu ifadelerindeki ‘trajedi’ kelimesi de hafife alınmamalıdır:¹¹¹

Şu durumda [dildeki entelektüel zenginliğin ifadesi] insanın emelleri için belli bir trajedi söz konusudur. Yerel dillerin ve onların ifade ettikleri kültür sistemlerinin kaybolması insanın zihinsel çalışmalarının paha biçilmez ürünleri olan çeşitli ve ilginç zenginliklerin bir daha geri getirilememek üzere kaybolması demektir.

Gördüğümüz gibi çeşitlilik insanoğlunun tarihsel gücüdür ve sırf kendi için korunmalıdır çünkü ondan ‘varlık evleri’ fışkırır.¹¹² Dahası, çeşitlilik çeşitliliği doğurur: Batılıların diğer kültürlerin sanat gelenekleriyle karşılaşmaları, gördüğümüz üzere kendi geleneklerinde yeni akımları, trendler getirmiştir. İşin edebi yönü de unutulmamalıdır: George Steiner’in hatırlattığı gibi:¹¹³

111 Hale (1992b: 36).

112 İstiare Heidegger’a aittir: ‘Dil, varlık evidir.’ Heidegger’da (1971: 135) tartışılan ‘İnsanlık üzerine mektup’a bakınız.

113 ‘F. R. Leavis’ (Steiner, 1967: 264).

Yarım yamalak da olsa bir başka dilden yararlanmak, hiç olmazsa kendi dilinin çizgilerini belirleme deneyimi açısından eleştirmenin görevi değil midir?

Bu bölümün geri kalan kısmında bu çizgilerin bazılarının ne olduğunu göstereceğim.

Çünkü diller başlı başına ilgi kaynağıdır

‘Dillerin ölümünü neden önemsemeliyiz?’ sorusuna beşinci ve son cevabımdır. Eğer ‘ilginç’ kelimesini fazlaca zayıf bulduysanız, yukarıda geçen dört cevap ışığında onun yerine ‘büyüleyici’, ‘yararlı’, ‘önemli’ deyin ya da daha güçlü bir başka sıfat kullanın. Ama bu bölümde yeryüzü kaynakları, sosyopolitik kimlik, kişisel ilişkiler ve benzer diğer önemli konuları bir kenara bırakmak ve yalnızca insan ilminin başlı başına bir dalı olan dilbilimin alanına girdiği şekliyle dil üzerine odaklanmak istiyorum.

Dilbilimin amacı insanın dil melekesinin doğasını kapsamlı ve açık biçimde tanımlamaktır. Dilin inşası konusunda insan beyninin imkân tanıdığı olasılıkların sınırları nelerdir? Bu soruya cevap vermek için mümkün olduğunca fazla dilden kanıt toplamak tarihte (ve tarih öncesinde) mümkün olduğunca geriye gitmek zorundayız. Her dil, bir yandan belli evrensel organizasyon prensiplerini paylaşırken öte yandan eşsiz bir olay ve bir dünya görüşünün benzersiz ifadesi olan bir iletişim sistemi oluşturmak için seslerin, dilbilgisinin ve kelimelerin yepyeni şekilde bir araya gelişini gözler önüne serer.¹¹⁴

114 Benjamin Lee Whorf ve Edward Sapir’in ruhları bu bölümün çoğunda mevcuttur. Sapir-Whorf hipotezi ilkeyi birleştirmiştir: *Dilin belirleyiciliği* (dilimiz düşünce şeklimizi nasıl belirler) ve *dilin göreceliği* (bir dildeki ayrımlar bir başkasında bulunmaz). Bu kitaptaki hiçbir şey bu hipotezin belileyici şeklini kabul etmeyi gerektirmemektedir: Çeviri, iki dille anlatım ve diğer teknikler yoluyla başka dilleri konuşanların düşünce süreçlerinin bir kısmını anlamak kesinlikle mümkündür. Sayfa 72’deki örnekler İngilizceden farklıdır ama bu anlaşılmayacaklar demek değildir. Dil göreceliğinde diller

Ne kadar fazla sayıda dili incelersek insanın dil seçeneklerinin resmini o kadar iyi görebiliriz. ‘Sapa yerlerdeki’ diller özellikle önemlidir çünkü onların soyutlanmışlığı diğer dillerde bulunmayan özelliklerin gelişmiş olabileceği anlamına gelir.¹¹⁵ Ve her dilin ölümüyle muhtemel değerli bilgiler kaybolduğundan dilin ölümü bu amacın gerçekleşmesine yönelik ana tehdittir.

Hiç dilbilim çalışmamış insanlar için bu nokta çoğunlukla şaşkınlık nedenidir: Yerli toplulukların İngilizce veya Fransızca kadar tam ve karmaşık dillere sahip olduğu pek bilinmemekte ve geleneksel Batı inancı aksini farz etmektedir. Boyunduruk altındaki halklara karşı gösterilen küçümseme otomatik olarak onların dillerine de taşınmış, bu diller basit veya hayvanca diye tasvir edilmiştir. Toplumun kültür ve teknolojisinin Batı standartlarına göre sözde ilkelliği bu kanıyı iyice pekiştirmiştir. Eskiden teknolojik açıdan ilkel olan bir toplumun doğal olarak zengin bir dile sahip olamayacağına inanılırdı, ki bu inanış hâlâ yaygındır. Kuzey Amerikan yerli dilleri uzmanı olan Marianne Mithun bu gerçeği sert biçimde ortaya koymaktadır:¹¹⁶

Kuzey Amerika’da nefes kesici güzellikte inceliklere sahip olmayan dil yoktur. Bu dilleri konuşanların çocuklarının bu güzelliği keşfetmesi en az müziği, edebiyatı veya resmi keşfetmeleri kadar hayatlarını kökünden değiştirip zenginleştirebilir.

arasında farklara bakılır ama aşılmaz oldukları düşünülmez. Whorf’un orijinal görüşleri için bakınız: J. B. Carroll (1956)

115 Dünyanın bazı bölgelerinin dil açısından ne kadar çeşitli olduğu bazen unutulmaktadır. Avrupa bunun tipik bir örneği değildir. Cermen, Kelt, Romans, Slav gibi bilinen aileleriyle Hint-Avrupa yalnızca bir düzine aileye sahiptir. Öte yandan, Kuzey Amerika’da elli aile vardır ve bunların bazıları pek çok dilden ve bazıları tek dilden oluşmaktadır; Güney Amerika’daki sayı bunun iki katıdır. Bu diller birbirlerinden en az, örneğin, İngilizcenin Galceden, Fransızcadan veya Rusçadan farklı olduğu kadar farklıdır.

116 Mithun (1998: 189).

Antropoloji ve dilbilim literatüründe bol miktarda bulunan benzeri ifadelerle karşın, diğer açılardan son derece iyi eğitilmiş insanlar arasında Aborjin dillerinin gelişmemiş olduğuna, yalnızca birkaç yüz kelime içerdiğine ve hiçbir soyut kelimeye sahip olmadığına veya dilleri ihtiyaçlarını anlatmak için işaretler kullanmak zorunda bırakacak kadar basit topluluklar bulunduğuna dair fikirlerle karşılaşmak korkunç derecede sıradan bir olaydır. Maalesef, Batı kültüründe bu kafa yapısı öylesine yerleşmiştir ki tehlikedeki diller için destek çabalarının önünde ciddi bir engeldir. Sözüm ona, yerli dilleri çok ilkel olduğu için bir kayıp sayılmazlar. Bu yüzden bu görüşün safsatadan ibaret olduğunu her fırsatta dile getirmek lazımdır (Bkz. 7. dipnot).

Örnekler dil yapısının herhangi bir yönüne ilişkin olabilir – sesbilim (telaffuz), dilbilgisi, kelime, söylem. Bu alanların her birinden mümkün olan yerlerde İngilizceye ilişkin kısa örnekler vereceğim. Önce sesbilim. Dünya dilleri (aksanlarda değişse de, 44 ünlü ve ünsüzden oluşan) İngilizcede bulduğumuz ses sisteminden büyük ölçüde farklılıklar gösterir. Ubykh dilinin dilbilimcileri hayrete düşüren özelliklerinden biri büyük ünsüz envanteridir – 80 ünsüz vardır. Bu sayı 24 ünsüze sahip İngilizcenin ‘standart telaffuzunun’ üç katından fazladır. Bu rakam bile yerli dillerinin ‘ilkel’ bir yapıya sahip olduğu efsanesini yerle bir eder. Ama dilbilimsel açıdan yapılabilecek daha ilginç karşılaştırmalar vardır: İngilizcenin 24 ünsüzü içinde ses kirişi titreşimindeki zıtlıklar (bin/pin veya van/fan örneklerinin ilk seslerinde olduğu gibi sesli/ sessiz ayrımı) fazlaca kullanılır ve frikatif sesler diğer tüm türlerden (*fat, vat, thin, this, see, zoo, hat* kelimelerinin ilk ve *beige* kelimesinin son sesi) daha da fazla kullanılır. Buna karşılık Avustralya’nın Aborjin dilleri ünlü/ünsüz ayrımını hemen hiç kullanmazlar ve frikatifler yokluklarıyla kendini belli eder.¹¹⁷ Frikatiflerin olmadığı bir dille karşılaşmak tam bir sürprizdi.

117 Yallop (1982: b. 3).

Özellikle önemli bir keşif, müthiş sayıda (İngilizcedeki *tut tut* [Türkçedeki cık cık] gibi, seslendirmelerde pek az duyulan) klik sessizi içeren tek aile olan güney Afrika'nın Khoisan dil ailesiyle ilgilidir. Avrupalılar bu dillerle ilk karşılaştıklarında klik sesleri kulaklarına o kadar yabancı geliyordu ki –tavuk gıdaklaması ve hindi sesleriyle karşılaştırılan– konuşmalar bir anda acayip ve hayvani kabul edilmişti. Ama hayvan seslerinin hiçbirisi, bir analize göre 48 farklı klik sesi içeren Xu dilinde bulunan ses zıtlıklarının yanına bile yaklaşamaz.¹¹⁸ Ve şu nokta belirtilmelidir: Eğer Khoisan dilleri dilbilimciler yetişmeden ölüp gitseydi insanoğlunun böylesine küçük bir ses özelliğini bu derece karmaşık kullanabileceğini hayal etmemiz bile olasılık dışıydı.

Dillerin dilbilgisini –özellikle yerli dillerinin ilkelliği mitini darmadağın eden– kullanım şekilleri de her zaman aydınlatıcıdır. Bazı deneyimleri İngilizce veya Fransızca gibi dillerde olduğundan çok daha fazla karşıtlık/farklılık ile anlatabilecek pek çok dil vardır. Fikrimizi açıklarken fazladan kelimeye ihtiyaç duyduğumuz veya yanlış anlaşılma tehlikesiyle karşı karşıya olduğumuzu anladığımız durumlarda bu tür karşıtlık ve farklılıkların yok-sunluğunu hissedebiliriz.

İngilizce kişi zamirleri sistemindeki bazı olasılıklara bakalım. Aşağıdaki farklılıkları görürüz:

Birinci tekil şahıs	<i>I</i>	Birinci çoğul şahıs	<i>we</i>
İkinci tekil şahıs	<i>you</i>	İkinci çoğul şahıs	<i>you</i>
Üçüncü tekil şahıs	<i>he/she/it</i>	Üçüncü çoğul şahıs	<i>they</i>

118 Maddieson (1984: 422), Crystal (1997a: 170)'de tekrarlanmıştır. Ünlem işareti klik seslerinden birinin yerini tutmaktadır.

Bu sistemin ifade edemeyeceği bazı farklılıkları ve ortaya çıkabilecek ve çıkan bazı muğlakları görmek hiç de zor değildir. Eğer birkaç kişiyle konuşurken *you* kullanırsam ‘sizden birinizi’ mi, ‘sizden ikinizi’ mi, yoksa ‘hepinizi’ mi kastettiğim belli olmayabilir. Eğer bir grupta beraberken *we* kullanırsam, ‘bizden ikisini’ mi, ‘içimizden birkaçını’ mı, yoksa ‘hepimizi’ mi kastettiğim net olmayabilir. Dahası, bu sistemi sosyodilbilimsel değişime adapte olacak şekilde uyarlamakta sorunlar vardır: Cinsiyet ayrımı yapmayan bir üçüncü çoğul şahsımız var ama üçüncü tekil şahsımız yok. Bu nedenle, bu eşitlik günlerinde *he and she* (veya *she and he*) gibi hantal tarzlarla sürekli karşı karşıya bırakıyoruz ve tarafsızlık adına icat edilen yeni bir zamirler teklif edilip duruyor.¹¹⁹

Diğerleri yanında bütün bu ‘kayıp’ farklılıklar dünya dillerinin zamir sistemleri arasında serpiştirilmiş bulunabilir. Pek çok dil tarafsız üçüncü tekil şahsa sahiptir; pek çoğunda ‘biz ikimiz’, ‘siz ikiniz’, veya ‘onların ikisi’ kavramlarını ifade eden *çifte* zamirler bulunur; çoğu konuşanlarına ‘sen ve ben’ ile ‘siz değil, biz ikimiz’ ayrımını verir. (Avustralya’daki Nunggubuyu gibi) bazı diller ‘siz ikiniz [erkek]’ ve ‘siz ikiniz [dişi]’ veya ‘biz ikimiz [erkek]’ ve ‘biz ikimiz [dişi]’ için ayrı zamirler kullanır; (Vanuatu’daki Aneityum gibi) bazılarının, konuşmacının ‘biz ikimiz’, ‘biz üçümüz’ ve ‘biz hepimiz’ ayrımı yapmasını sağlayan *deneme* zamirleri vardır; Kanada’daki Cree gibi bazılarının ‘o erkek’ ve ‘onun dışında bir başka erkek’ ayrımını veren bir dördüncü zamiri vardır.¹²⁰ İngilizceden gelme bir karma dil olan Tok Pisin (Papua Yeni Gine) aşağıdaki gibi altı terimli temel bir sistem kullanır:

119 Tekliflerden bazıları Crystal /1997a: 46)’da listelenmiştir.

120 Bu zamir sistemleri Bloomfield (1933: 252 ve sonrasında) tanımlanmıştır. Avustralya Aborjin zamirleri için bkz. Yallop (1982: 73 ve sonrası) Tok Pisin sistemi Todd (1984: 192 ve sonrasında) gösterilmiştir.

<i>mi</i> ben	<i>yumi</i>	biz (sen ve ben)
<i>yu</i> sen	<i>mipela</i>	biz (biz, sen değil)
<i>em</i> o	<i>ol</i>	onlar

Ancak bu sistem aşağıdaki şekilde genişletilebilir:

mitupela	ikimiz	(sen hariç)
mitripela	üçümüz	(sen hariç)
yumitripela	üçümüz	(sen dahil)
yutupela	ikiniz	
emtripela	onların üçü	
yumifoapela	dördümüz	(sen dahil)

En azından zamir sistemlerinin İngilizcede benzer karşılıkları bulunmaktadır. Ama yerli dillerinde bulunan bazı dilbilgisi özellikleri, iyi bilinen Batı dillerinde eş bulunmayan konuşma şekilleri sunar. İngilizcede eğer ‘Kitap yere düştü’ gibi bir gözlem yapsam bu cümle dinleyiciye benim bunu bizzat mı gördüğüm yoksa başka birinden mi naklettiğim konusunda bir şey söylemez. Bazı dillerde bu ayrım yüklem içinde verilir ve kişi bizzat şahit olup olmadığının ayrımını *yapmak zorundadır*. Dil mevcut kanıtları ifade ettiğinden bu dilbilgisi sistemine *kanıtsallık* denir.¹²¹ Örneğin, Ngiyambaa dilinde (Avustralya) şu iki cümle arasında ayrım yapılır:

ngindu gara garambiyi	ngindu dhan garambiyi
‘hasta olduğun görülüyor’	‘hasta olduğun söyleniyor’

121 Daha başka dilbilgisi farklılığı örnekleri için bkz. Dixon (1998: 117-27). Palmer (1986: 66 ve sonrasında) kanıtsallık hakkında genel bir tartışma; Chafe ve Nichols (1986)’da farklı dillerden pek çok örnek bulunmaktadır. Tuyuca hakkında ilk bilgiler için bkz. Barnes (1984).

Bunlardan ilki duyusal kanıt, ikincisi nakli ifade etmektedir. Tuyuca dilinde (Brezilya ve Kolombiya) beşli kanıt sistemi kullanılır:

Görülen	díga apé-wi 'Onun futbol oynadığını gördüm'
Görülmeyen	díga apé-ti 'Oyunu ve onu duydum ama görmedim'
Belli	díga apé-yi 'Futbol oynadığının kanıtını – örneğin soyunma odasındaki kıyafetlerini – gördüm ama onu oynarken görmedim'
Duyulan	díga apé-yigi 'Başka birinden futbol oynadığına dair bilgi aldım'
Varsayılan	díga apé-hiyi 'Futbol oynadığını varsaymak yerinde olur'

Bu cümlelerden her birinin temel çevirisi aynıdır: 'O top oynadı.' Ama bu ana anlama ek olarak her cümle artı bir açı katmaktadır. Ve takdir edilmesi gereken önemli bir nokta bu açılardan birini ya da diğerini kullanmadan cümle kurmanın mümkün olmamasıdır. Bu yüzden sürekli 'Söylediğin cümleyi hangi kanıtla dayandırıyor sun?' sorusuna cevap vermek zorundayız.

Kanıtsallık sistemlerine alışmak zaman alır çünkü gerçekliğin ifadesini ele alma şekilleri İngilizce konuşanların dünyaya yaklaşımlarından çok çok farklıdır. Bu konuya değinen Dixon şu gözlemlerde bulunur:¹²²

İngilizcede kanıt belirtme zorunluluğu olsaydı harika olmaz mıydı? Polisin işinin ne kadar kolaylaşacağını bir düşünün?

122 Dixon (1998: 120).

Ve milli bütçenin durumuyla ilgili konuşurken politikacıları nasıl da dürüst olmak zorunda bırakacağını?

Kanıtsallığın bir (grup) dilde varken diğerlerinde olmaması –şu anda cevapsız da olsa– büyüleyici bir sorudur. Ama bu kitap için kilit nokta, düşünüş şeklimizden ne kadar farklı olduğudur. Daha öne dilbilim okumamışsak (veya bu özelliği gösteren bir dile çalışmamışsak) pek azımız kanıt sistemiyle karşılaşırız. Karşılaşmak, şüphesiz fillerin insanların kullandığı cümlelerdeki işlevine dair fikirlerimize yepyeni boyutlar kazandıracaktır. Sonucunda kafamızdaki insan diline ait resim daha da netleşir. Biz daha incelemeden diller ölebileceği için cümle anlamının bu şekilde kullanımını belki de hiç öğrenmemiş olmamız düşünce-sini aklımızdan çıkarabiliriz. Bu iş görüldü bile. O zaman başka bir düşünce üşüşür aklımıza: Biz kaydetme şansına erişmeden bu tür başka özelliklere sahip diller öleceği için başka ne türlü keşiflerden mahrum kalacağız?

Karşılaştırmalı dilbilim çalışmalarının verebileceği üçüncü örnek alanı kelimelerdir. Burada örneklerin çoğu dilin belli bir konuda konuşurken kullandığı *kelimelerin* karşılaştırılmasıyla yapılır.¹²³ Eğer bir dilin bir şey için (dolaylı anlatımla değil de doğrudan) kelimesi varsa, bunun o şeyin kültürdeki yeri hakkında bize bir şeyler anlattığını varsayarız. Kelimelere şifrelenmiş ayrımların, önemli kültürel algı ve ihtiyaçların gösterge-

123 Teknik açıdan *sözlükbirim*; bu kavram için bkz. Crystal (1997a: 104 ve sonrası). Bir dilin anlamsal birimlerinin, tek başına kelimelerin konuşmadaki veya yazmadaki işlevi şekline karşılık gelmeyeceğini anlamak önemlidir. *Flowerpot* [Çiçek saksısı], ister *flower pot* ister *flower-pot* yazılsın, anlamsal bir birimdir; iki kelimeden oluşmasına karşın *switch on* [elektrikle çalışan bir aleti açmak] tek bir anlamsal birimdir (phrasal verb); *take, takes, taking, taken ve took*, hepsi tek bir anlamsal birimin şekilleridir. 'X dilinin... 'yüzlerce kelimesi var' gibi tartışmalarda bu son nokta özellikle önemlidir. Bu 'yüzlerce' ifadesi yalnızca bir kaç kelimeye uygulanan çok sayıda takının sonucu olabilir. 'Eskimo dilinde kar için kullanılan kelimeler' mitinin ardında yatan yanlışlardan biri budur; bkz. dipnot 123

si olduğu düşünülür. Bazı zıtlıklar pek tabii oldukça aşikâr ve önemsiz olur. Örneğin, Avrupa dillerinde motorlu araç çeşitleri için bir sürü kelime varken yağmur ormanlarındaki dillerde olmamasının şaşırtıcı bir yanı yoktur. Hayalle gerçeği de ayırmak gerekir: Eskimo dilindeki ‘kar’ için kullanılan kelimelerin efsanevi sayısı bu gruba girer.¹²⁴ Apayrı dillerin paylaşılan kültürel deneyim alanlarında – akrabalık ilişkilerinde olduğu gibi– çok daha ilginç durumlar vardır.

Akrabalık terimleri *anne, baba, amca, hala, evlat* ve *kuzen* gibi kelimeleri kapsar. Avrupa dilleri arasında bazı farklar vardır –örneğin, Fransızca erkek ve kadın kuzenler arasındaki farkı (*cousin/cousine*) ifade ederken İngilizcede sadece kelimeyi duyarak kuzeninizin cinsiyetini anlamanın yolu yoktur. İngilizcenin bir akrabalıkla ilgili çok fazla kelimesi yoktur ve bu bazen sorunlara neden olabilir. ‘anne tarafından’ gibi dolaylı anlatımlara başvurmak zorundayız çünkü ‘annenin erkek kardeşi’ ve ‘babanın erkek kardeşi’ veya ‘annenin kız kardeşi’ ve ‘babanın kız kardeşi’ gibi ayrımları verebilecek tek başına kelimeleri yoktur. ‘Büyük’ ve ‘küçük’ kardeşler de kolay kolay ayırt edilemez; bir tane ‘ağabeyiniz’ varsa onu tanımlamak zor değildir ama birden fazlaysa aralarındaki farkı anlatmak her zaman kolay olmaz (‘bu kardeşim, dört tane küçük erkek kardeşimden ikinci en kü-

124 İnuit (Eskimo) dillerinde karın her türünü kapsayan genel bir terim olup olmadığı hakkında antropolojik açıdan başlarda uyanan merak, dilin farklı kar şekilleri için kaç tane kelimesi olduğu konusunda dönem dönem spekülasyonlara yol açmıştır. Onlarcadan binlerceye değişen tahminler yapılmıştır. Bu soruya kolayca cevap vermenin imkânı yoktur çünkü bu, hangi kelimelerin ‘kar’ alanına ait olduğuna, ardı ardına gelen şekillerin birleşik isim olup olmadığına, lehçe farkı olup olmadığına ve diğer hususlara bağlıdır. Anthony Woodbury bir raporunda Yup’ik Eskimo’sunda kar tanesiyle ilgili beş, yağın karla ilgili beş, kar oluşumuyla ilgili üç, karlı havalarda için iki ifade olduğunu anlatmıştır. Toplam sayı (15) etkileyicidir, ta ki İngilizcede aynı anlamsal alandaki kelimeleri düşününceye dek: *sleet, slush, snow, flurry, dusting, powder, avalanche, blizzard, drift, snowflake, snowstorm, snowdrift, snowman, snowball, snowbank, snowbound, snowcap, snowfield, snowpack, snowscape, snowslip...* devam da edebiliriz. Daha fazlası için bkz. Martin (1986) ve Pullum (1991).

çük olanıdır'). 'Erkek kardeşinizin eşinin babasını' öyle kolayca anlatmak mümkün değildir. Hele hele iş 'ikinci' ve 'üçüncü' kuzenlere veya daha uzak akrabaların dünyasına falan gelirse, çoğu insan anlamaya çalışmaktan vazgeçer. Evlilikle gelen akrabalar özellikle sorun çıkarabilir. Kayınpederinizin erkek kardeşi 'kayın amcanız' mıdır? Bir kere, amcanız sayılır mı?

Öte yandan, yerli dilleri kültürleri içindeki aile ilişkilerinin önemini apaçık gösteren ve bir öğrenildi mi bu tür akrabalık ilişkilerini kolayca ifade etmenizi sağlayan yüzlerce kelimeye sahiptir. Bu kelimeler temel sosyal işlev farklılıklarını göz önüne alır – örneğin, bir anne veya babanın ölümünden sona çocukları büyütme sorumluluğu kimindir veya kim yakın akraba sayılır, kim sayılmaz. İsimler evlilik yoluyla geçen her iki akrabalığın oynadığı rolleri ve geniş ailenin sınırlarını anlamamıza yardımcı olurlar. Cinsiyet, yaş, kan, evlilik, nesil ve (bir kabile içinde belli bir gruba aitlerse insanların akraba sayıldığı bir ilişki türü olan) klan gibi farklı faktörler önemlidir. Akrabalık, dillerin insan deneyiminin bir alanını ele alma şekillerinin iyi bir örneğidir. Aynı biyolojik akrabalık her yerde geçerlidir ama türlü türlü şekillerde ele alınır. Çoğu Amerika ve Avrupa yerli dili müthiş karmaşık akrabalık sistemine sahiptir ve bunun sonucunda dille ilgilenenlerin fazlasıyla dikkatini çekmiştir.

Doğum sırası önemli olabilir: Erkek ve kız kardeşler için kullanılan kelimeler yaş ayrımını verebilir ve büyük / küçük belirsizliğinden kurtulunur. Evlilikle gelen akrabaların her biri için apayrı kelimeler olabilir. 'Baba' kelimesi babanın erkek kardeşleri ve hatta kuzenleri için –diğer bir deyişle, sosyal statü ve sorumluluk açısından eşit erkekler için– kullanılabilir. Benzer şekilde, onların çocuklarına da 'kardeş' denebilir. Aynı terimin 'babanın babasına' ve 'oğlunu oğluna' uygulandığı dönüşümlü etkiler de olabilir – örneğin, Pitjantjatjara *tjamu* hem 'dede' hem de 'torun' demektir. Bu tür dillerin İngilizcede kullandığımız

gibi 'büyük', 'büyük büyük' vb gibi çizgisel ve sürekli dizilişle karşılaştırılabilecek bir yanları yoktur. Pintup dilinde 'iki erkek kardeş' veya 'babası ve oğlu' gibi farklı akrabalık kombinasyonlarının isimleri vardır. Ve Alyawarra dilinde ikili ve çoğul kişi zamirlerinin çoğu, bahsedilen kişinin kabilenin hangi grubuna ait olduğuna bağlı olarak üç farklı şekilde değişir ve işaret edilen kişi her seferinde farklıdır:

<i>mpula</i> —	kabile içindeki aynı dar grubun üyeleri için ¹²⁵
<i>mpulaka</i> —	aynı geniş grubun üyesi olup aynı dar grubun üyesi olmayanlar için
<i>mpulantha</i> —	farklı geniş grupların üyeleri için kullanılır.

Diller akrabalık ilişkilerini kelimeler dışında yollarla da ifade edebilir: Konuşma üslubu evlilik veya ölüm nedeniyle gerçekleşen tabu ilişkilerin sonucunda tamamıyla değişebilir. Avustralya'da bulunan 'sakınma dilleri' fazlaca tartışma konusu olmuştur. Erkeğin eşinin bazı akrabalarından –genelde eşinin anne ve erkek kardeşlerinden, bazen de eşinin baba ve kız kardeşlerinden– sakınması sık rastlanan bir durumdur. Sakınma, fiziksel sakınmadan, özel bir dil kullanarak hitap edilebilmesine kadar değişebilecek farklı anlamlara gelir. Dixon'ın Dyirbal'daki sakınma durumuyla ilgili klasik çalışması dilsel seçim konusuna dikkat çekmiştir.¹²⁶ Burada günlük dile *Guwal*, yasak akrabalarından biri kulak mesafesindeyken insanlara hitap için kullanılan

125 Teknik antropoloji terimlerini kullanmaktan burada kaçıyorum. Avustralya dilleriyle ilgili açıklama için bkz. Yallop (1982: 152 ve sonrası).

126 (Dixon 1972). Avustralya dillerindeki benzersiz söylem tarzına dair başka bir örnek, Kuzey Queensland'deki Lardiller arasında erkeklige adım töreninin parçası olarak öğrenilen Damin'dir. Damin, Lardil'den çok farklı bir ses sistemine sahiptir. Ken Hale'a göre, müthiş azaltılmış kelime hazinesi öyle bir kurulum ki hemen her fikri ifade edebilir ve buna rağmen bir günde öğrenilebilir. Bunu, mantıksal olarak bağlı kavram aileleri için soyut kelimeler kullanan bir sistemle yapar. Damin'in son akıcı konuşmacısı bir kaç yıl önce ölmüş bulunmaktadır. Bkz. Hale (1998: 205 ve sonrası).

‘kayınvalide diline’ *Dyalnguy* denir. Farklılıklar neredeyse tamamen kelimelerle ilgilidir ve *Dyalnguy Guwal*’ın yaklaşık dörtte biri kelimeye sahiptir.

Dilbilimciler insanın dil melekesinin olasılık, karmaşıklık ve sırlarını tanımlamaya çalışırken kelime, dilbilgisi ve fonoloji araştırmalarının ana yönlerini oluştururlar. Söylem türleriyle, kullanım seçimiyle ve üslup farklarıyla ilgili diğer faktörler de dikkate alınır. Elbette çoğu durumda araştırmalar dille ilgili meselelerin ötesine geçer: Akrabalıkla ilgili kelimeler sosyal ilişkilerin göz önüne alınmasını gerektirir; kanıtsal cümle yapıları toplumun gerçeğe nasıl baktığı konusunda düşünceleri getirir. Dilbilimcinin asli görevi diller arasındaki karşılaştırmayı kolaylaştırması bakımından olabildiğince tam ve doğru biçimde dillerin ne yaptığını tanımlamaktır. Nihai amaç, ‘insan dili ne tür şekiller alabilir?’ sorusuna biraz güvenle cevap verebilmemiz için söz konusu tüm değişkenleri en net haliyle ortaya koymaktır. Bu soru teorik dilbilimin merkezini oluşturur ve en iyi cevabı bulma teknikleri son yıllarda bu alanın ana meselesi olmuştur. Tekdilli bir dünyada, cevabımızın gerçekten ne kadar uzak olacağını düşünmek bizi kendimize getirebilir. İncelenmeden ölen dillerle dil vizyonumuzun sürekli daraldığını ve kapsamlı bir cevap olasılığının sürekli uzaklaştığını görüyoruz.

Soyut formülasyonları, diller arasındaki sayısız benzerlik ve farklılıkları ele alabilen dilbilgisinin inşa edilmesinin zorluğu dilbilimcilerinin akıllarını meşgul etmektedir. Ama bunun olumsuz bir yönü de vardır. Dil evrensellerini arama çabalarının sonucu, diller arasındaki gerçek veya farazi benzerlikleri bulmak için çok fazla enerjinin harcanmasına ve farklılıkların göz ardı edilmesine neden olmuştur. Şu anda –bırakın tehlikedeki bir dili– herhangi bir dil üzerine tanımlayıcı bir çalışma yapmadan dilbilimde başarılı bir kariyer yapmak mümkündür. 1960 ve 1980’ler arasında Reading Üniversitesi Dilbilim Bölümü’nde

çalışırken öğrencileri –veri olarak üniversiteye (örneğin ziraat okumak için) girmiş kişileri kullanarak– temel saha dilbilimi konusunda eğitmek standart uygulamaydı.

Program kısıtlamaları yüzünden bir dil üzerine 20–30 saatten fazla harcamak mümkün değildi ama bu sürede çok şey yapılabilirdi ve teorisyenlerin kabul etmek istemedikleri kadar angarya olan tanımlayıcı çalışmanın gerçekleriyle yakından tanışma imkânı veriyordu. Bunların hiçbirini, yurtdışına çıkıp yapılacak gerçek saha çalışmasıyla kıyas bile edilemezdi ama doğru yolda atılmış bir adımdı. Üzülecek şey bu tür çalışmaların artık yapılmamasıdır.

Ayaklarına arazinin çamuru çok kişiden fazla bulaşmış olan Dixon bu noktayı çok açık vurgular. Ona göre, giriştiği tüm dil çalışmaları içinde önceden tanımlanmamış bir dilin analizini yapma işine girmek ‘dilbilimin en zor’ ama ‘en heyecan verici ve tatmin edici işidir’. Bunu, tamamı alınmayı hak eden bir paragrafta ifade etmektedir:¹²⁷

Yeni bir dil üzerine yapılan bir saha çalışmasının verdiği mutluluğu anlatmak zordur. Öncelikle kişi analitik sorunları görmelidir. Sonra alternatif çözümler kafasında gece boyunca döner durur. Bunları gün ağızırken artı ve eksi yönleriyle kâğıda döker. Gün boyunca daha önce toplanmış metinleri tekrar tekrar kontrol ederek ve ana dili konuşanlara ustaca sorular sorarak alternatifleri değerlendirir. Çözümlerden birinin bariz biçimde doğru olduğunu görür – diğerlerinden daha basit ama açıklayıcılık gücü fazladır. Sonra bu problemin çözümünün haftalardır başını ağrıtan bir başka kördüğümün anahtarı olduğunu fark eder. Ve böyle devam eder.

127 Dixon (1997: 134); aşağıdaki alıntılar sayfa 137 ve 144'tendir. Benzer görüşler için bkz. Krauss (1998: 108-9) ve Grinevald (1998: 154-5). İşin tesadüf yanı, tehlikedeki dillerle ilgili araştırmalar yapmak isteyen bazı öğrencilerin önerilerinin teorik açıdan yeterince ilginç olmadıkları gerekçesiyle bir dilbilim bölümü tarafından geri çevrildiğine dair olaylar nakledilmektedir.

Ancak kitabının geri kalan kısmında probleme dikkat çekmektedir: Bugün dilbilimdeki en önemli iş –gerçekten en önemli tek iş– araziye çıkıp hâlâ yapılabiliyorken dilleri tanımlamaktır... Eğer bugün dünyadaki her dilbilim öğrencisi ve (fakülte üyesi) incelenmesi gereken bir dil üzerinde çalışsa, tehlikedeki dillerin (henüz solup gitmeden) kâğıda tam dökülmesine dair bir ümit olacaktır. Yirmi dilbilimciden biri bunu yapıyor mu şüpheliyim. Bu konunun önemine beşinci bölümde değinilecektir.

Sonuç

Bu gezegende farklılık düşüncesine, kendilerinden başka kimlik taşıyan insan fikrine katlanamayan ve onları inkâr etmek, onlara saldırmak ve onları baskı altına almak için olmadık işler yapan çok sayıda insan bulunmaktadır. Gazeteler ulusalcı ve ırkçı düşmanlık ve nefretlerin örnekleriyle doludur. Bu bölümde dile getirilen düşüncelerin böyle düşünenler için bir cazibesi yoktur. Ama insan eşitliğine olan inançlarını koruyan, ayrımcılığı reddeden, standartlaşan dünya için endişe eden, ekoloji konusuyla yakından ilgilenen ve kültürel çeşitlilikten zevk duyan insanların sayısı da çoktur. Bu insanlar, başkalarına, benzerlikleri için olduğu kadar farklılıkları için de ilgi duyarlar. İnsan olmanın ne anlama geldiği konusundaki algılama derinliklerinin, farklı düşünüp farklı hareket eden insanlar konusunda kazanacakları bilgiyle artacağını bilirler. Hamlet'in suçlamasını kabul ederler: 'Gökyüzünde ve yeryüzünde o kadar çok şey vardır ki, Horatio / Senin dünyana hayalleri bile girmemiştir' (I.v.166).

Bu dünyanın Horatio'larının bu kadar çoğunun dilin ölümünü çevreleyen doğrulardan ve tartışmalardan bihaber olmasının nedeni anlaşılır gibi değildir. Çünkü gerçekten çokturlar ve (beşinci bölümün konularında ele alacağım üzere) 'çok', para demektir. Göreceğimiz gibi, durumu iyileştirmek için yapıla-

bilecek şeyler vardır ama hepsi maliyet demektir. Ve bu maliyet ister hükümetlerce ister özel hayır kurumlarının desteğiyle karşılansın, temel mesaj aynıdır: Ancak genel tutumdaki köklü bir değişiklik, oyla ya da çek defteriyle, gerekli etkiyi yaratabilir. ‘Dilin insan ırkının en değerli varlığı’ olduğuna inanmaları –gerçekten inanmaları– gerekir.¹²⁸ Bu yüzden, bu kitap benzeri kitaplara, medya tanıtımlarına ve Ekte belirtilen kuruluşlara ihtiyaç vardır. Nihayetinde konu, hayatta neyin önemli olduğunu düşündüğümüzle ilgilidir. Bir saha araştırmacısının dediği gibi: ‘Gün gelir daha küçük kültürleri ve dilleri korumak için savaşmak, tarih sahnesinden çekilmeden önce bizi insan yapan en önemli şeyleri korumak için savaşmak olur.’¹²⁹

128 Hockett (1958: b.1, satır 1).

129 Crow (1997: 4).

3 Diller neden ölür?

Insanlar tehlikedeki diller için endişe taşıyorlarsa, bir şeylerin yapılmasını isteyeceklerdir. Ancak neyin yapılabileceğine ve yapılması gerektiğine karar vermeden önce öncelikle bu tehlike halinin nedenlerini anlamalıyız. Peki, o zaman diller neden ölüyor ve neden böylesine çok sayıda? Ve diller bugün daha mı hızlı ölüyor?

Diller hep ölür. Kùltürler yükselip yok olurken dilleri de doğmuş ve sonra kaybolmuştur. Yazının ortaya çıkışı sayesinde bunu bir dereceye kadar anlayabiliriz çünkü (Bitinya, Kilikya, Pisidya, Frigya, Paflagonya, Etrüsk, Sümer, Elamit, Hitit dilleri vb) eski zamanlarda sonu gelmiş düzinelerce dilin (yazıt, kil tablet ve belge gibi) farklı kayıtlarına sahibiz. Avrupa ve Anadolu'da konuşulup sonra ölmüş 75 kadar dilin varlığını biliyoruz.¹³⁰ Ama elimizde tarihi kayıtları bulunan ölü diller, hakkında hiçbir şeye ulaşamadığımız dillerin yanında devede kulak kalır. Ve eski dillerden pek bir kaydın kalmadığı dünya geneline bakarsak dillerin geçmişte ne hızla öldüğüne dair makul bir tahmin yapmanın ne kadar zor olduğu kolaylıkla görülebilir. Her topluluğun kendi dilini konuştuğu varsayımına dayanarak eski dönemlerindeki nüfus büyüklükleriyle ve toplulukların olası büyüklükleriyle ilgili tahminler yapıp dillerin olası sayılarını çıkartabiliriz. Bu

130 Voegelin ve Voegelin (1977)'de listelendiği şekliyle yıldız konulan maddelerin toplamıdır.

varsayıma dayanarak, 10 000 yıl önceki dünya nüfusunu 5–10 milyon ve ortalama topluluk büyüklüğünü 500–1 000 kabul eden Michael Krauss 5 000 ila 20 000 tahmininde bulunur.¹³¹ Ona göre, herhangi bir zamanda aynı anda bulunan ortalama dil sayısının en fazla 12 000’dir. Bugün 6 000 kadar dil var. Ama şu ana dek kaç dilin gelip gittiğini ve bir altı bininin kaybına karşılık kaç tane yeni dilin geleceğini kimse bilmiyor. Çok tartışılmış olsa da, dillerin değişme hızının bunca zamandır aynı olup olmadığını veya hızlı değişim ve düşüş dönemleri geçirip geçirmediğini bilmiyoruz.¹³²

Avrupa’nın sömürge döneminde toplanan, çoğu bölük pörçük, tutarsız ve yüzeysel olanlar bir kenara bırakılacak olursa dünyadaki dil kullanımına dair çok az tarihi belge vardır. Belgelerin daha sistematik toplanmaya başlanması on dokuzuncu yüzyılda karşılaştırmalı filolojinin gelişmesi, nüfus sayımı ve rilerinin elde edilmesi ve yirminci yüzyılda antropoloji ve dilbilimin yükselişiyle olmuştur. Ama dilbilim bile yirminci yüzyılın son çeyreğine kadar geniş kapsamlı bilimsel araştırmalarda fazla bir ilerleme kaydetmemiştir. Dillerin bugün daha hızlı öldüğü görüşü çoğunlukla genel çıkarımlara dayanmaktadır. Örneğin, yirminci yüzyılda ulus-devletlerin sayısında önemli bir artış olduğunu ve dolayısıyla resmi dillerin tanındığını biliyoruz; aynı dönemde uluslararası ortak dilin daha fazla kullanıldığını da biliyoruz. Bu gelişmelerin azınlık dilleri üzerinde artan bir baskı oluşturduğu sonucuna varabiliriz. Özellikle 1960’lardan bu yana bazı gözlemcilerin anlattıkları da bu hızlı gidişi görmemize yardımcı olmaktadır; farklı azınlık topluluklarının farklı yaşlardaki konuşmacılarının sayısı hakkındaki (birinci bölüm de gösterildiği gibi) istatistikler de aynı kategoridedir. Bir kaç istisna dışında (Bkz. 4. bölüm) bunlar yükselen bir eğri çiz-

131 Krauss (1998: 105).

132 Bu, Dixon’ın ana temasıdır. (1997)

mektedir. Ama hızda gerçek bir artış olsun olmasın, dünyanın değişik yerlerinden dil aileleriyle ilgili yapılan karşılaştırmalı tahminler aynı sonuca işaret etmektedir. Son 500 yıl müthiş bir düşüşün yaşandığı dönem olmuştur. Örneğin, 1500'lü yıllarda Brezilya'da 1175 dilin konuşulduğu tahmin edilmektedir: bugün rakam 200'ün altındadır.¹³³

Bu düşüşü tek bir nedene bağlamak mümkün değildir; farklı bölgesel durumlarda farklılaşan çok fazla faktör vardır: 'Dili mutlaka ölüme götüren tek bir neden aramak boşunadır.'¹³⁴ 'Neden' sorusuna verilen tek cümlelik cevapları sağda solda, özellikle de (örneğin, dillerin ölmesinin nedenini sadece İngilizceye bağlayan) popüler medyada duyarız. Ama bunlar konunun bir tek yönüne saplanıp kalmaktan öteye geçmez. Şu ana kadar yapılan durum incelemeleri sayesinde faktörlerin tamamını sıralamak oldukça kolay bir iştir; şu anki bilgi seviyemizle imkânsız olan, bunları dünyanın her yerinde geçerli olacak şekilde genellemektir. Bugünkü durumun tarihte bir benzeri olmamıştır: Dünyada hiç bu kadar insan olmadı, globalleşme süreci hiç bu kadar belirgin olmadı, iletişim ve taşıma teknolojileri hiç bu kadar yaygın olmadı, bu kadar dil teması hiç yaşanmadı ve hiçbir dil İngilizce kadar uluslararası bir etkiye sahip olmadı. Azınlık dillerinin bu koşullarda nasıl idare ettiği hâlâ keşfedilen bir konudur. Biz hâlâ bu faktörlerin her bir ülke için –ve ülkelerin içindeki belli bölgeler için– nasıl bir rol oynadığını değerlendirme aşamasındayız. Eğilimler ortaya çıkmaya başladı ama veri tabanının sınırlı oluşu tabloyu netleştirmemizi zorlaştırmakta. Bu yüzden aşağıda anlatılanların önem sırasıyla anlatıldığı düşünülmemelidir.

133 Rodrigues (1993). Bazı topluluklarda dil değişiminin yakın zamanda oluşuyla ilgili deliller için bakınız: England (1998: 105).

134 Dorian (1981:69)

İnsanları fiziksel tehlikeye sokan faktörler

Bir dili konuşan bütün insanlar ölünce dilin de öldüğünü belirtmeye gerek yoktur; bu yüzden, bir topluluğun tamamının veya bir bölümünün doğrudan fiziksel güvenliğine yönelik tehdit oluşturan bütün koşullar meselenin temelindedir. Pek çok dil konuşanlarının can güvenliğini etkileyen faktörlerin sonucunda tehlikeye girmiş, can çekişmiş veya ölmüştür.

Bir dili konuşanların sayısı öncelikle doğal felaketler yüzünden ciddi biçimde azalabilir. Kesin rakamları bulmak hemen hemen imkânsız olsa da deprem, kasırga, tsunami, sel, volkanik patlama ve diğer afetlerin uzak bölgelerdeki küçük toplulukların çoğunu ya da tamamını ortadan kaldıracabileceği bellidir. 17 Temmuz 1998'de Papua Yeni Gine açıklarındaki E. Saundaun bölgesinde olan Richter ölçeğine göre 7,1 büyüklüğünde bir deprem 2200 kişiyi öldürmüş, 10 000 kişiyi yerinden etmişti; Sissano, Warupu, Arop ve Malol köyleri yıkılmış, Arop ve Warupu'daki köylülerin % 30'u ölmüştü. Bu köylerde yaşayanlar Dilbilim Yaz Enstitüsü tarafından daha önce birbirinden farklı dört dil konuştukları şeklinde tanımlanmışlardı ama mesele açılığa kavuşturulabilmiş değildi; *Ethnologue*'a göre (1996), bunların üçü araştırılmalıydı; dördüncüsü hakkında çalışmalar sürüyordu. Rakamlar zaten küçüktü: 1990 sayımında Sisano'da yalnızca 4776 kişi vardı. Sayının Malol'da 3330, Arop'da 1700 olduğu tahmin ediliyordu. 1983'te Warupu'da 1602 kişi yaşıyordu. Arop ve Warupu'daki toplam sayı şu anda her biri için 500 eksiktir. Köyler yıkılırken ve hayatta kalanlar bakım merkezlerine ve başka yerlere taşınırken bu toplulukların (ve dillerinin) yer değiştirme travmasını atlatıp atlatamayacakları kocaman bir soru işaretidir.

Bu örnekte doğal yaşam ortamının tamamen yok olmasıyla karşı karşıyayız. Diğer durumlarda doğal ortam değişmediği

halde bir dizi kötü iklim ve ekonomi koşulu yüzünden yaşanmaz olabilir. Kıtlik ve kuraklık en önemli iki faktördür. İrlanda'daki (1845-1846'da patates hastalığının neden olduğu) patates kıtlığı 1845-1851 arasında 1 milyon kişinin ölümüyle sonuçlanmış ve 1841'de 8 milyon olan nüfus, on yıl sonra 6,5 milyona düşmüştü. Olayın etkisi en fazla kırsal bölgede yaşayan topluluklar üzerinde olmuş, İrlandacanın konuşulduğu yerler daha çok buralar olduğu için kıtlık, İrlandacanın düşüşünü o zamanlarda hızlandırmıştır.¹³⁵ Yakın zamanda özellikle Afrika'da kıtlık istatistikleri mağdur olan insanların konuştuğu diller için durumu çok net ortaya koymaktadır. 1983-1985 arasında doğu ve güney Afrika'daki Sahet kuraklığı zamanında BM temsilcileri 20'den fazla ülkede 22 milyon kadar insanın etkilendiğini tahmin ediyorlardı. 1991-1992 arasındaki Somali kuraklığında 5 yaş altındaki çocukların dörtte biri ölmüştü. 1998'de BM Dünya Gıda Programı'na göre Sudan'ın 29 milyonluk nüfusunun %10'u özellikle güneyde açlıktan ölme tehlikesiyle karşı karşıyaydı ve içişleri, durumu çok daha kötüleştirmişti. Kıtlik zaten ülkenin değişik bölgelerinde bulunan hassas dil toplamını kötü biçimde etkilemiş olmalıydı. *Ethnologue*'da (1996) Sudan için listelenen 132 yaşayan dilin 122'sine ilişkin tahminler yer almaktadır: Rapora göre bunlardan 17'sinin 1 000'den az, 54'ünün 10 000'den az; ve 105'inin 100 000'den az konuşanı kalmıştır.

Dışarıdan taşınan hastalıkların yerli topluluklar üzerine olan tarihi darbesinin etkisi bugün -sömürge döneminin başlarında korkunç olsa da- kesinlikle bilinmekte ama gerekli önemi görmemektedir.¹³⁶ İlk Avrupalıların Amerika'ya gelmesinden

135 İrlandacanın on dokuzuncu yüzyıldaki düşüşüne etki eden değişik faktörlerin tarih-sel anlatımı için bakınız: Edwards (1985: 53 ve sonrası).

136 Bkz. McNeill (1976), Stearn ve Stearn (1945), Duffy (1953), Peat (1995: b. 5). Dünya'nın bazı bölgelerinin benzer mazileri vardır: güney Afrika'da 1713 ve 1767 yıllarında çiçek hastalığı salgınları olmuştur (Hollandalılar Ümit Burnu'na 1652'de ayak basmıştır). Aynı zamanda bkz.: Kinkade (1991:157).

sonraki 200 yıl içinde yerli nüfusunun % 90'ından fazlası onlarla veya beraber getirdikleri hayvanlarla gelen hastalıklar yüzünden ölmüştü. Örneğin, bir bölgeyi ele alalım: İspanyolların bölgeye geldiği 1518'de Orta Meksika'nın nüfusunun 25 milyonun üzerinde olduğu tahmin edilmektedir ama bu nüfus 1620'de 1,6 milyona düşmüştür. Bazı tahminlere göre Avrupalılar gelmeden önce Yeni Dünya'nın nüfusu 100 milyon kadar vardı. 200 yıl içinde 1 milyonun altına indi. Felaketin boyutu ancak diğerleriyle karşılaştırıldığında anlaşılabilir: On dördüncü yüzyıl Avrupa'sında 25 milyon kişinin vebadan öldüğü düşünülmektedir; iki dünya savaşında ölenlerin toplam sayısı (yaklaşık 30-40 milyon) bunun yanında az kalır.¹³⁷

Daha az tehlikeli hastalıklar da topluluğun onlara karşı direnci yoksa korkunç etkilere sahip olabilir. Grip salgınlarının yerli gruplar arasında ölümlere neden olduğuna dair raporlar vardır ve bu risk, yardım çalışanlarının, antropologların, misyonerlerin, dilbilimcilerin ve onlarla çalışan diğerlerinin aklından muhtemelen hiç çıkmaz. Hastalık birkaç olayda kritik rol oynamıştır. Örneğin, Andamanese'de (Pucikwar) konuşmacı sayısı 1981'de 24'e düşmüştür.¹³⁸ Tabii ki AIDS'in ve diğerlerin çok daha büyük bir etkisinin olması olasıdır. HIV'e karşı ortak BM programı olan UNAIDS¹³⁹ 1998 sonunda dünya genelinde 33,4 milyon kişinin bu hastalıktan etkilendiğini, ölüm ve enfeksiyonların %95'inin gelişmekte olan ülkelerde olduğunu rapor etmiştir: Aşağı-Sahra Afrika'sında 22,5 milyon, Güney ve Güneydoğu

137 Zayıf rakamları *Cambridge Ansiklopesi*'nin 3. baskısından (Crystal, 1997c). Daha geniş Amazon bölgesine yönelik bir tahmin, 16. yüzyılda yaklaşık 6,8 milyon ve 1992'de 700000 insanın yaşadığını öngörmektedir: bkz. Grenand ve Grenand (1993: 94). Kuzey Kaliforniya'da yaşayan Yanaların sayısı 1846'da yaklaşık 1 900'den beyazların gelmesiyle 20 yıl içinde 100'ün altına inmiştir: bkz. Johnson (1978: 362).

138 Annamalai (1998:18). *Iatiku* 1. 2. Etiyopya'daki Gafat dilinin son iki konuşmacısıyla ilgilenen ve dillerini kaydeden bir dilbilimcinin raporunu verir. Ancak konuşmacılar kendi çevrelerinden uzaklaşınca soğuktan üşütüp ölürlər.

139 *Aids Salgınıyla İlgili Son Bilgiler* (Birleşmiş Milletler: UNAIDS), Aralık 1998.

Asya'da 6,7 milyon ve Latin Amerika'da 1,4 milyon kişi. Bu bölgeler dünyadaki dillerin dörtte üçünün konuşulduğu bölgelerdir. (AIDS ölümlerinin %30'una neden olan) zatürree vakalarındaki artış bir diğer faktördür. En kötü etkilenen Afrika ülkelerinde –özellikle Bostana, Namibya, Swaziland ve Zimbabwe'de– hastalık 15–50 yaş arasındaki nüfusun dörtte birine zarar vermiştir. Bu dört ülkede dile olan etki sınırlı kalacaktır çünkü konuşulan dil sayısı (toplam yaklaşık 80 tane) nispeten azdır. Ama örneğin 470 dilin küçük topluluklarca konuşulduğu Nijerya'da salgının etkisi, şu ana kadar daha az ölüme neden olsa da (1997'de 150 000), kesinlikle aşırı olacaktır.

Kıtlık ve hastalığın etkileri, ekonomik faktörlerden soyutlanamaz. Bir toplumun güvenliğinin bölgelerinin yabancılar tarafından ekonomik açıdan sömürmesiyle doğrudan etkilendiği sayısız durum bugün kayıtlardadır. *Çölleşme* dünyanın kurak ve yarı kurak bölgelerinin aşırı ekim, aşırı otlatma, (yerel halka yönelik ürün yetiştirebilecek mevcut toprakları azaltan) para karşılığı ürün yetiştiriciliği, ormanların kesilmesi ve yanlış sulama yüzünden çevresel fakirleşmesine verilen addır. El Nino gibi değişen iklim koşulları da nedenler arasında gösterilmiştir.¹⁴⁰ Toprak, verimliliğini kaybettiği zaman nüfusu besleyemez, bu Sahel'in her yanı çölleştiğinden 1970 ve 1980'lerde sıklıkla görülen durumdu. Ardından plansız göçler gelince topluluklar bütünlüklerini koruyamamakta ve geleneksel kültürleri ve dilleri parçalanmaktadır.

Yerel doğal kaynakların yabancılarca sömürüldüğü yerlerde yerel topluluklar üzerindeki etki –insan hakları kuruluşlarının sıkça bildirdiği gibi– yıkıcı olmaktadır. Amazon yağmur ormanlarında yaşayan topluluklara reva görülen davranışlar uluslararası toplum tarafından kınanmaya devam etmektedir. Yerli halkların toprak haklarını garanti altına almaya ve onları

140 *Cambridge Ansiklopedisi* (Crystal 1997c), 'çölleşme' başlığı.

büyük çiftlik sahiplerinin, madencilerin ve kerestecilerin tecavüzüne karşı korumaya yönelik yıllardır süren çabalara karşın etnik temizleme ve yer değiştirme haberlerine sık rastlanmaktadır. Uluslararası Af Örgütü tarafından yayınlanan rapordan bir alıntı insanın ruhunu karartacak kadar büyük bir dosyayı anlatmaya yeterli olacaktır.¹⁴¹ Bu alıntı Brezilya'daki 344 kadar yerli arazisinin şu anki sınırlarını tehdit eden resmi bir hükümle ilgilidir:

Bu hüküm 8 Ocak 1996'da yürürlüğe girdiğinden beri yerli arazilerine yönelik yeni tecavüzler rapor edilmiştir. Eskiden beri ahlaksız politikacılar ve çoğu eyaletteki ekonomik çıkarlar –çoğunlukla da yetkililerin desteğiyle– tahdit süreciyle ilgili belirsizliklerden faydalanarak yerleşimcilerin, madencilerin ve kerestecilerin önünü yerli arazilerini gasp etmeleri için açmaktadır. Bunun sonu şiddetli çatışma ve cinayet olmaktadır. Tüm seviyedeki yetkililer yerli topluluklarından olan bireylerin temel insan haklarını korumakta ve bu tür saldırılardan sorumlu olanları adalet karşısına çıkarmakta ısrarla yetersiz kalmaktadır.

Uluslararası Af Örgütü arazi tartışmalarında taraf olmasa da, insan hakları kuruluşları Brezilya'daki yerli topluluklarının son yıllarda çoğunlukla yetkililerin göz yumması veya işbirliğiyle topraklarına ve üzerlerindeki kaynaklara gözlerini diken kişilerin elinden gördüğü haksızlıklara karşı kampanyalar yürütmektedir. Uluslararası Af Örgütü yerli topluluk mensuplarına karşı işlenen cinayet, saldırı ve tehditlerin her seferinde cezasız kalmasına bir son verilmesi için her seviyedeki yetkililere defalarca çağrı yapmıştır. Kısmi veriler son on yılda en az 123 yerlinin arazi kavgalarında yerli olmayan nüfus tarafından öldürüldüğünü göstermektedir. Bir kaç istisna dışında hiç kimse

141 25 Ocak 1996'da Uluslararası Af Örgütü Haber Servisi için Linda Rabben tarafından hazırlanan rapor.

bu tür cinayetler yüzünden hakim karşısına çıkarılmamıştır. Örneğin, 1988'de Amazonas'taki Ticuna kabilesinden katledilen 14 kişi için ve 1993'te Brezilya/Venezuela sınırında Yanomami'lerin yaşadığı Hanoxi kasabasından katledilen 14 kişi için kimse mahkemeye çıkmamıştır.

'Örneğin' kelimesi belki de hiç böylesine sessiz bir yankı bulmamıştır. Göç ettirilen topluluklar, kendi yurtlarında barınmayanlar veya artık barınmak istemeyenler nüfus merkezlerine gitmekte ve fakirlik ortamında kültürel kimliklerini yavaş yavaş kaybetmektedirler. Hayatta kalmak için yeni bir dili –Brezilya'da Portekizceyi veya bölgede ortak dil olarak konuşulan bir kırma dili– olabildiğince öğrenmektedirler.

Dünyanın bazı bölgelerinde bir topluluğun iyice küçülmesine veya yok olmasına yol açan ana neden, ülkenin ekonomik durumundan çok politik durumudur. Verilen zarar bir içsavaşın veya uluslararası ölçekte bir çatışmanın sonucu olabilir; örneğin, Pasifik ve Hint Okyanus adalarındaki bazı topluluklar İkinci Dünya Savaşı'nın yıkımına uğramış ve sonucunda dilleri (Andaman Adaları'ndaki gibi) tehlikeye girmiştir.¹⁴² Uzun süren etnik veya dinsel düşmanlıklar Afrika'nın bazı bölgelerinde olduğu gibi sebep gösterilebilir. Bruce Connell'in Mambiloid dil grubunun yok olmaya yüz tutmasıyla ilgili anlattıkları iyi bir örnektir:¹⁴³

En yaygın görüşe göre 19. yüzyılda Fulani savaşçıların gelişi, ardından pek çoklarının köleleştirilmesi ve karşı koyanların katledilmesi sonucunda nüfusları öyle dağılmış, öyle azalmıştır ki dilleri artık kullanılamaz olmuştur.

142 Annamalai (1998:23). Savaşın bir diğer sonucu arşiv kayıtlarının kaybolabilmesidir: Papua Yeni Gine'deki Vanimo örneğinde misyonerler tarafından uzun yıllar boyunca hazırlanan yerel dil materyalleri, İkinci Dünya Savaşı'nda Japonlar ve Müttefik kuvvetler arasındaki savaşta yok edilmiştir. Bkz. Landweer (1998: 65).

143 Connell (1997: 27).

Bazen durum jenoside varabilmektedir. Sudan'daki Nuba'lar ve Nijerya'daki Ogoni'ler için benzer iddialarda bulunulmuştur.¹⁴⁴

Çoğu yerde ekonomik ve politik faktörleri birbirinden ayırmak zordur. Örneğin, Kolombiya'da birkaç dilin yok olması bir dizi savaş koşuluna bağlanmıştır.¹⁴⁵ Bir tanesi bazı yerli toplulukların sonunu getiren askeri çatışma geçmiştir: İspanyolların gelişinden bu yana otuz kadar dilin yok olduğu bilinmektedir. Bugün çatışma daha karmaşıklaşarak kırsal kesimde çalışan asker, paramiliter gruplar, gerilla ve uyuşturucu bağlantılı suç teşkilatlarını içine almıştır; etnik topluluklar kendilerini çatışmaların ortasında bulmakta ve bu gruplardan her biri diğerleriyle işbirliği yaptıklarından şüphelenmektedir. Diğer bir koşul, küçük toplulukların hem yurtiçinden hem yurtdışından organizasyonlar tarafından sömürülmesi ve raporlarda anlatıldığı gibi insanların (Örneğin, Amazonlar'daki kauçuk üretimi için) köleleştirilip kırsal kesimlerden şehre zorla göç ettirilmesidir. Sebeplerin ağırlığı ne olursa olsun sonuç hep aynıdır: Önemli sayıda insan ölmekte ve topluluklar kısa sürede dağılmaktadır.¹⁴⁶

144 Brenzinger (1998:91).

145 Seifart (1998: 8-10).

146 Örneğin, Andoke halkının 1908'de yaklaşık 10 000'den 1970'lerde yaklaşık 100 tane iki dilli konuşmacıya düştüğü tahmin edilmektedir. Bunun nedeni kauçuk sömürüsü için köleleştirmedir: bkz. Landaburu (1979). Seifart'ın makalesi (yukarıda 144. dipnot) Kolombiya'da konuşulan 60 kadar yerel dil için aslında iyimser olduğunu dile getirmektedir. Şu anda ulusal bir kuruluş, devlet içinde halkların çıkarlarını temsil etmektedir ve 1991 Anayasası ilk defa dilleri tanımış, kendi bölgelerinde resmi dil haline getirmiş ve iki dilde eğitimi garanti altına almıştır. Ancak, acilen birçok dilin dilbilimsel açıdan incelenmesi ve öğretim materyallerinin hazırlanması gerekmektedir. Bu çalışmalar ağırlıklı olarak *Kolombiya Yerel Diller İnceleme Merkezi'nde* (Centro Colombiano de Estudios de Lenguas Aborígenes) sürmektedir. Daha fazlası için 5. bölüme bakınız.

İnsanların kültürlerini değiştiren faktörler

İnsanlar hayatta kaldığı halde dilleri ölebilir. Dilin kaybolmasına neden olan ikinci grup faktörün insanların fiziksel güvenliğiyle bir ilgisi yoktur. Topluluğun üyeleri hayatta olabilir, afiyetleri de yerinde olabilir, yurtlarında yaşamaya devam ediyor da olabilirler. Ancak, dilleri yine de yok olmaya yüz tutup nihayetinde ölebilir. Bu bağlamda en çok karşılaşılan terim *kültür asimilasyonudur*: Bir kültür, hâkim bir kültürden etkilenir ve bireylerinin yeni adetler ve davranış biçimleri benimsemesi neticesinde kimliğini kaybetmeye başlar. Bu birkaç şekilde olabilir. Bu hâkimiyet nüfusça azınlık durumuna düşmekten kaynaklanabilir – sömürgecilik döneminde defalarca olduğu gibi büyük bir kitle, yerli topluluğun bölgesine gelip yerli halkı dört bir yandan kuşatabilir. Avustralya ve Kuzey Amerika klasik örneklerdir. Öte yandan, bir kültür diğerine göç olmadan da askeri üstünlük veya ekonomik nedenlerle hâkimiyet kurabilir. Her halükarda dil hâkimiyetin taşıyıcısı olur ve gelen ulusla bağdaştırılan standart veya resmi dil haline geliverir. Nüfus oranı her zaman önemli değildir, küçük bir grup –Avrupalıların Afrika'ya girdiklerinde defalarca görüldüğü gibi– hâkimiyet kurabilir.

Coğrafi yakınlık da bir kültürün diğerini etkilemesi için hayati değildir. Özellikle yirminci yüzyılda etki daireleri gittikçe genişlemiş ve adına Batı tüketim kültürü denen durum tüm dünyayı esir almıştır. Sebepler bellidir.¹⁴⁷ Şehirleşme, kırsal kesimde yaşayanları cezbeden şehirler üretmiş, ulaşım ve iletişimdeki gelişmeler bu insanların oralara gitmesini kolaylaştırmıştır. Bu şehirlerde özellikle Amerikan önyargıları taşıyan tüketim toplumuna anında geçiş yapabilmekte ve bu tür bir temasla kaçınılmaz olarak gelen homojenleşmenin parçası olmaktadır. Hâkim dilin –Güney Amerika'da İspanyolca veya Portekizce,

147 Çağın özelliği olan 'yüksek dinamizm' kavramı Grenoble ve Whaley'nin başlangıç noktasıdır (1998a: Önsöz).

Doğu Afrika'nın çoğunda Swahili, And Dağları ülkelerinde Quechua ve Aymara ve hemen her yerde İngilizce- öğrenilmesi bu süreci müthiş hızlandırmaktadır. İnsanlar kırsal ortamlarında kalsalar bile (çok uzaktaki topluluklar hariç) kaçış yoktur çünkü taşradaki insanları şehre taşıyan aynı ulaşım vasıtaları, tüketim ürünlerini ve reklamları getirmektedir. Şehir içindeki gücün merkezileşmesi kaçınılmaz olarak yerel halklar için özerklik kaybı olmakta ve çoğunlukla kendi kaderlerinin artık kendi ellerinde olmadığını ve yerel ihtiyaçlarına uzaktaki bazı kimselerce karar verildiğini fark ettikleri zaman yabancılaşma duygusu yaşamaktadırlar. Hâkim kültürün dili her yere sızar ve medyanın, özellikle de televizyonun her gün bitmek bilmeyen baskılarını arkasına alır – ki bu Michael Krauss'un 'kültürel sinir gazi'¹⁴⁸ benzetmesini yaptığı bir etkidir. Herbert Schiller aynı noktayı vurgular: 'Yerel kültür her yerde ticari yayıncılığın kitlesel ürünlerine boğulmakla karşı karşıyadır,' ve sonraki bir kitabında konuyla ilgili şu düşünceleri seslendirir:¹⁴⁹

Ulusal bir hareket, özgürlüğüne kavuşmak için yıllarca mücadele etse ve mücadele kazanıldığında mağlup edilen hâkim kültürden alınan değer ve istekler bu özgürlüğü baltalasa değişen ne olur ki?

Bir kültür diğerrinin içinde asimile olduğunda tehlikedeki dili etkileyen olayların sırası her yerde aynıdır. Üç temel aşama vardır. İlki hâkim dili konuşmaları için insanların üstündeki baskıdır – ki bu baskı siyasi, sosyal veya ekonomik kaynaklı olabilir. Teşvik, tavsiye veya bir hükümetçe getirilen kanun şeklinde 'yukarıdan aşağıya' olabilir ya da parçasını oluşturdukla-

148 Krauss (1992:6).

149 İlk alıntı, Schiller (1969: 113); ikincisi Schiller (1976:1)'dendir; aynı zamanda bkz. Babe (1997).

rı toplum içindeki moda ve arkadaş grubu baskısı sebepleriyle 'aşağıdan yukarı' olabilir; veya belirgin bir yönü olmayıp kısmen tanınan ve anlaşılan sosyopolitik ve sosyoekonomik faktörler arasındaki etkileşim sonucu doğmuş da olabilir. Ancak baskı nereden gelirse gelsin, sonuç –ikinci aşama– iki dilliliğin ortaya çıkmasıdır. İnsanlar eski dillerini anlarken yeni dillerini gittikçe daha iyi kullanmaya başlar. Sonra genelde oldukça hızlı şekilde bu iki dillilik düşüşe geçer ve eski dil yerini yenisine bırakmaya başlar. Bu üçüncü aşamaya götürür ki bu aşamada genç nesil yeni dilinde iyice ustalaşır ve kendini onunla tanımlar ve ihtiyaçlarını karşılamak için birinci dilinin gereksiz olduğunu fark eder. Genelde beraberinde eski dili kullanmanın –hem anne-babalar hem çocuklar hesabına– verdiği utanç duygusu gelir. Anne-babalar çocuklarıyla konuşurken veya onların yanında eski dili daha az kullanmaya başlar ve çocuklar yeni toplumda oldukça yetişkinler onlarla dillerini konuşabilecek daha az fırsat bulurlar. Dillerini ısrarla kullanan aileler kendileri gibi yapan ailelerin azaldığını, kendi kullanımlarının aile içi kalıp garipleştiğini –‘aile şivesi oluştuğunu’– görürler. Ev dışında çocuklar kendi aralarında dillerini kullanmayı bırakırlar. Bir nesil içinde –bazen on yıllık bir sürede– aile içindeki sağlıklı iki dillilik durumu tekdilliliğe kayıp, dili ölüme bir adım daha yaklaştırır.¹⁵⁰

Global kuvvetler değişmez. Tehlikedeki dillerin geleceğini düşünenler, sürecin ilk aşamasındaki faktörleri değiştirmenin artık imkânsız olduğunu bilirler. Ve üçüncü aşama çoğu dil için çok geçtir. İlerleme kaydetmek için biraz şansın olduğu aşama iki dilliliğin ortaya çıktığı ikinci aşamadır. Eğer dillerin düşüşü yavaşlatılacak, durdurulacak veya tersine çevrilecekse (dördüncü ve beşinci bölümlerde göreceğimiz üzere) dikkatlerin çevrilmesi gereken yer burasıdır:

150 Bazı yorumcular dikkatleri sürecin hızlığına çekmektedir: Örneğin England (1998: 102). 'Aile lehçelerinin' gelişimine bir örnek için bkz. Furbee, Stanley, ve Arkeketa (1998: 77).

Bugün yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan dillerin çoğu eğer ilişkide oldukları büyük metropollerde yaşayan konuşmacıların tutumları olmasaydı bu durumda olmazlardı. Bu konuşmacıların ağırlıklı kısmı tekdilliliğin insanlar için normal ve arzu edilir bir durum olduğuna inanmakta ve bu tür tehlikedeki dilleri konuşanları tercih yapmaya zorlamaktadırlar: Ya şehrin dilini alacaklar ya da şehir dilinin hâkim olduğu kültürün iyi bilinmesinin getireceği avantajlardan uzak kalacaklardır. Bu yaklaşımlar, bu tür tehlikedeki dilleri konuşanların kendi dillerini ve şehir dilini aynı anda bilme ihtimalini tamamen göz ardı etmektedirler ve tekdilli şehir kültürünün tehlikedeki azınlık dillerini konuşanlar, sosyal ve kültürel baskının sonucunda bu ihtimali pek düşünmez.¹⁵¹

Bu aşama neden bu kadar önemli? Çünkü iki dillilik, hâkim ve hükmedilen dil arasında uzlaşma zemini –zıtlasmadan beraber yaşama seçeneği– sunar. Prensipte bu mümkündür çünkü iki dilin varlık sebepleri tamamen farklıdır. Hâkim dil yerli topluluktan dışarıya açılmayı kolaylaştırdığı için caziptir. Yerli topluluktaki bireylerin ulaşmak istediği ufuklar, kavuşmak istediği yaşam standartları ve peşinde olduğu yaşam kalitesi vardır. (Yeni hayatın daha iyi olup olmadığını bu kitabın konusu dışında değerlendiriyorum.) Hâkim dil insanlara iki dünya arasında –onsuz ilerlemenin pek mümkün olmayacağı, anlaşılmayı sağlayan– bir köprü sunduğu için gereklidir. Bunun aksine hükmedilen dilin bambaş-

151 Wurm (1998: 193–4). Bu mesele şehir dilini konuşanlar tarafından algılanamayabilir. Birinci bölümde gördüğümüz gibi, tek dil konuşan insanlar iki dilliliğin artı bir değer olduğunu, konuşmacılarına daha ileri zihinsel ufuklar, daha geniş bilgi boyutları ve daha büyük düşünce esnekliği sunduğunu ve sosyal farklılıklara karşı daha hoşgörülü olduklarını düşünmeye alışkın değildirler. Bu iki dilliliğe karşı oldukları anlamına gelmez; daha ziyade, uzun bir sömürgecilik mazisinin parçası olarak tekdillilik hayatın doğal şekli oluvermiştir. İkidillilik kavramını bir yarar veya çözüm olarak tanıttığım benim sosyal çevremdeki insanlardan pek azı bu fikre karşıdır: sadece akıllarından böyle bir şey geçmemiştir.

ka bir rolü vardır. Tanımı gereği uluslararası veya kültürler arası ortak dil olarak değeri yoktur; milletler arasındaki iletişimi kolaylaştırılmaz; dışa dönük değildir. Tam tersi bir neden için vardır: ait oldukları toplumun kimliğini ifade etmek. İçedönüktür – tanımı gereği (Bkz 2. bölüm) aile bağlarını güçlü kılar, sosyal ilişkilerin devamını sağlar, tarihi bağları korur ve insanlara bir ‘nesep’ duygusu verir (s. 55). Hâkim dil bunu yapamaz:¹⁵² onun kendi kimliği vardır; onu ana dil olarak konuşanların kendi ataları vardır. Ancak hükmedilen dil, yerli topluluğun kimliğini canlı tutabilir – başka diller bu görevi üstlenemez.

Bunun olabilmesi için ‘hâkimiyet’ terminolojisinin ortadan kalkması lazımdır. Sağlıklı iki dillilik, ayrı rolleri olan ve farklı iki dilin rekabet içinde değil tamamlayıcı olarak, kendi ışığıyla görüldüğü durumdur.¹⁵³ (hükmedilen’ gibi etiketler ihtiyaç duyulan olumlu yaklaşımları beslemekten çok uzaktır ve konu tehlikedeki dillere gelince yaklaşım her şeydir – insanlar kendi diline nasıl bakar ve onun için ne hisseder? Eğer insanlar kendi dillerinden gurur duyarsa, başkalarının onu kullanmasından haz alırsa, kendileri mümkün olduğunca kullanırsa, yaratıcı kullanmaya çalışırsa ve dilin duyulabileceği ortamlar sağlarsa dili korumak için şartlar uygun demektir. Bu tür bir ortamda ikinci aşamanın uzun sürmesi olasıdır. Öte yandan, insanlar kendi dillerini kullanmaktan utanıyor, her seferinde hâkim dile geçiyor, tehlikedeki dili konuşanları hedef alan espriler yapıyor ve dilinin kullanıldığı ortamlardan kaçırırsa ikinci aşama çok kısa sürecektir. Bu yüzden olumlu yaklaşım benimsemek, dilleri koruma görevinde üstlenilecek en önemli adımlardan biridir (Daha fazla bilgi için bkz. 4. bölüm).

152 Ancak insanların kendi etnik kökenleriyle gelen kimlik anlayışlarını tamamen kaybettiği noktada, yeni dil bir alternatif ve huzur veren bir dil evi olacaktır (ki bu noktada kültürel asimilasyon tamamlanmıştır).

153 İkinci bölümde çokdillilik insanlığının doğal durumu olarak tanıtılmıştı. İkidillilikle ilgili mitlerin kapsamlı biçimde çürütülmesi ve güçlü yönlerine değinen ansiklopedik bir rehber için bkz. b. 2 dipnot 45’teki referanslar.

Bu tür olumlu yaklaşımlar olmazsa diller yok olmaya doğru gider. Ve pek çok durumda yokturlar. İklim, çoğunlukla politik nedenlerden ötürü karşılarındadır. Örneğin, Afrika'daki devletlerin çoğu, dil çeşitliliğini ulusal birlik için –millet inşası işi için– tehdit görürler.¹⁵⁴ Azınlıklar bölgenin her tarafında herkesin malumu etnik çatışma geçmişi yüzünden bu hükümetlerin endişe kaynağıdır. Hükümet üyeleri genelde belli bir etnik gruba mensuptur. Bu nedenle, etnik statüyü ve bağlılığı güçlendirmeye yönelik teklifler şüpheyile karşılanır ve dil etnik kimlikle iç içe olduğu için azınlık dillerini güçlendirme teklifleri özellikle şüphe uyandırır. Gerçekten de, yalnızca yabancıların dillerini kaydetmesine izin vermeleri bile yerli topluluğunu tehlikeye sokabilir.¹⁵⁵ Yetkililer –ve belki de haklı olarak– gerginleşir çünkü sosyopolitik sonuçlarını öngörmek zordur ve dillerin baskıcı rejimlere karşı araç yapıp savaş zamanı gizlice bilgi taşımakta kullanıldığı pek çok durum bilinmektedir.¹⁵⁶ Dilin ihtilali körükleyecek şekilde kullanılması, ilk defa Amerika'ya giden gemilerde birbirleriyle konuşamamaları için farklı dillerdeki insanları kasten bir araya getiren köle tacirlerince tanınmıştı. Benzer bir neden Kuzey Amerika'daki izolasyon bölgelerinde farklı dildeki Kızılderili kabilelerinin bir araya yerleştirilmesine yol açmıştı, ki böylece İngilizce konuşmak zorunda bırakılıyorlardı.¹⁵⁷ Ve mitler hâlâ yaygındır, bir raporda Kolombiyalı bir subay Pasifik kıyılarında yaşan bir toplum olan Embera'ları

154 Eritre, herhangi bir diline resmi statü vermeyi reddedecek kadar ileri gitmiştir.

155 Brenzinger (1998: 89).

156 Amerikan Kızılderili dillerinin bu şekilde kullanıldığı az bilinen bir gerçektir: İkinci Dünya Savaşı'nda ABD deniz kuvvetleri için çalışmış, Navajo dahil en az on yedi, kabile her iki dünya savaşında da ABD silahlı kuvvetleri için Avrupa ve Pasifik'te 'kod konuşmacıları' olarak hizmet vermiştir. Bkz. Paul (1973), Bixler (1992). 1991'de ABD hükümetinin bu özel hizmeti Onur Madalyası'yla ödüllendirmesi için bir kampanya yapılmıştır.

157 Kinkade (1991: 157).

tasvir ederken sırf beyazların kafasını karıştırmak için dillerini uydurdıklarını yazmıştır.¹⁵⁸

Açık antipati her yerde görülmez. Örneğin güney Afrika'da yerli dilleri ulusal güvenlik için tehdit olarak algılanmaz; bunun nedeni muhtemelen eyaletlerin kurulmasının uzun zaman almasıdır. Oradaki tutum düşmanlıktan çok kayıtsızlık tutumudur.¹⁵⁹ Antipati çok ince haller alabilir. İnsanlar resmen marjinalleştirildiğinden dillerini kullanabilmek için gittikçe daha az fırsat bulabilir. Dilleri kamu daireleri ve bankalar gibi resmi alanlarda bulunmaz. Medyada bulunmaz. Yüksek öğretim dili olarak bulunmaz: örneğin, Afrika'ya özgü 1200 kadar yerel dil, ortaokullarda öğretim dili olarak kullanılmamaktadır.¹⁶⁰ Dil hayatın 'ciddi' yönlerinden çekilmekte ve din en son etkilenen alan olmaktadır. Dilin varlığı sanat, eğlence ve folklor gibi alanlarda hâlâ güçlü olabilir ama bunlar daha az önemli alanlar olarak algılanır. Siyasi açıdan dil görünmez olmaktadır. Amerikalı sosyodilbilimci Joshua Fishman bu hallere bir keresinde bir dilin 'folklorlaşması' demiştir.¹⁶¹ Yani, yerli dilleri ilgisiz veya önemsiz alanlarda kullanılmaktadır. Ve kaybolan her alanla kelime-

158 Seifart (1998: 9). güney Afrika'daki Khoisan halklarından bazılarının durumlarıyla ilgili bir haberdeki yorumu almak da yerinde olacaktır (Koch and Maslamoney, 1997): 'Çiftçiler ve işverenler Khoekhoegowap [Nam] dilini konuşan insanları tehdit ediyorlar çünkü tüm zalimlere özgü bir paranoya içinde, isyan etmeyi planladıklarına inanıyorlar.'

159 Adelaar (1998: 9). Kayıtsız kalmak tabi yardımcı olmaz çünkü düşüş eğilimine karşı bir şeyler yapılmazsa durum sadece daha da kötüleşecektir. Daha az görülen şey, eğer yerli halk arasında hükümetin güvenilmez olduğu ve amacının farklı olduğuna dair deneyimlerden kaynaklanan bir görüş varsa, tehlikedeki dil için siyasi desteğin bile halkın tutumunu değiştiremeyeceğidir.

160 Brenzinger (1998: 95).

161 Fishman (1987). Başkaları da dilin kullanım alanlarından 'yoksun' kaldığından söz açmıştır: bkz. Bamgbose (1997). Dillerin nasıl görünmez oluverdiği Hindistan için Annamalai (1998: 20 ve sonrası, 30) tarafından gösterilmiştir. Annamalai de bir dilin statüsünün bir nüfus sayımının etkisiyle nasıl değiştiğinden bahseder. Eğer bir dili konuşanlar genel bir başlık altında başkalarıyla bir arada kümelenmişse veya daha hâkim bir dilin bir 'çeşidi' olarak dahil ediliyorsa, dilin kimliği siyasi bir gerçeklik açısından gözlerden saklanır.

lerin, söylem şekillerinin ve üslup yelpazesinin de kaybolduğu unutulmamalıdır. Bir dilin nihayetinde nasıl öldüğünü görmek kolaydır çünkü dil alanlarının çoğundan arındırınca insanların konuşacağı konu ve konuyu ifade edeceği kelime kalmamaktadır. Gönüllülere, uzmanlara ve meraklılara özgü bir davranış biçimine dönüşür. Prestij kaybeder.

Çok fazla konuşanı olan dillerin bile uzun vadede güvende olmamasının en temel nedeni işte budur: Kimse onları kullanmak istemeyinceye kadar statüsünü yavaş yavaş kaybeder. Güney Amerika'da Quechua ve Aymará dillerinin her biri şu anda bir milyonun çok üzerinde konuşana sahiptir ama Peru'nun sahil kentlerine göçen insanların İspanyolcaya kaymasıyla bu rakam önemli ölçüde azalmaktadır.¹⁶² Dil kırsal kesimlerde sağlamca korunabilse bu çok ciddi bir durum olmazdı ama oradaki tutumların değiştiği bildirilmektedir. Yerli dilleri konuşanları tarafından geri kalmışlığın işareti veya sosyal konumda ilerlemenin engeli olarak görülmektedir. Dile güven kalmamıştır. Bu olumsuz yaklaşımlar öylesine nüfuz etmiş olabilir ki yetkililer meseleyle ilgili bir şeyler yapmaya –kamu projeleri, koruyucu önlemler ve resmi dil politikaları getirmeye– çalıştığında yerli topluluklar bu çabaları isteksiz, şüpheli ve apaçık düşmanca karşılayabilmektedir.

Ancak insanlar bu olumsuz tutumları bir yerlerden alıyor olmalılar. Kimse dilinden utanma veya ona güvensizlik duygusuyla doğmaz. Nereden geliyorlar o zaman? Hemen her durumda buna neden olan hâkim kültürdür. Hâkim kültürün bireyleri (Maya ve Aztek örneğindeki gibi büyük sanatsal başarılarla dair kanıtlar çoğunlukla olsa bile) insanları aptal, tembel veya barbar gibi terimlerle küçük düşürüp dillerini cahil-işi, geri, bozulmuş, yetersiz ve hatta (misyoner örneklerindeki gibi) şeytan-işi gibi terimlerle damgalar. Akira Yamamoto, on dokuzuncu yüzyılda

162 Adelaar (1998: 6).

ABD'deki Kızılderili ilişkilerine bakan hükümet temsilcisi tarafından söylenen şu tipik sözleri vermektedir: 'Kızılderililere yerli dillerinde eğitim verilmesinin onlara yararı olmadığı gibi onların eğitilmesi ve medenileştirilmesi davasına da zarar verir.'¹⁶³ Bu tür yaklaşımlar ilerleyen zamanda yerel dilin kullanımını yasaklayan uygulamaların getirilmesiyle takviye olur. Kenyalı yazar Ngugi wa Thiong'o eğitim dilinin İngilizce olduğu okul yıllarını hatırlar:¹⁶⁴

Başınıza gelebilecek en küçük düşürücü durumlardan biri okul yakınlarında Gikuyu konuşurken yakalanmaktı. Suçluya fiziksel ceza verilirdi –çıplak popoya üç-beş sopa– veya üzerinde BEN APTALIM ya da BEN EŞEĞİM yazan metal bir levha boynuna asılıp dolaştırılırdı. Bazen suçlulara ödeyemeyecekleri para cezaları verilirdi. Öğretmenler suçluları nasıl mı yakalardı? Başta öğrencilerden birine bir düğme verilirdi. Onun da bu düğmeyi ana dilini konuşurken yakalanana vermesi gerekirdi. Gün sonunda düğme kimde kaldıysa düğmeyi kendisine kimin verdiğini öterdi ve devamında günün bütün suçluları ortaya çıkardı. Bu yüzden öğrenciler cadı avcısına dönüştürülmüşlerdi ve bu süreçte onlara yakın çevrelerine ihanet etmenin ne kadar kârlı bir iş olduğu öğretiliyordu.

Benzer deneyimler dünyanın pek çok yerinden nakledilmektedir ki söz konusu dil yalnızca İngilizce değildir; örneğin, Fransız, Alman, İspanyol ve Portekiz baskı politikaları da Afrika ve Güney Amerika'da yaygındı; Japonlar Japonya'daki Ainu'ları baskı altında tutuyordu. Yerel diller misyon okullarında ve yatılı okullarda yasaklanırdı. Galler'in özellikle on dokuzuncu yüzyılda bilinen Gal Tahtası (Welsh Not) vardı. Bu Galce konuşan öğrencilerin boynuna

163 Yamamoto (1998a: 215).

164 Ngugi wa Thiong'o (1986: 11).

asılan, üzerine ‘WN’ harfleri kazınmış tahtadan bir levhaydı; sonra Galce konuştuğu duyulan bir başka öğrencinin boynuna aktarılırdı. İrlanda’da da benzer uygulamalar olmuştur. Başka yerlerde ağzı sabunla yıkamak yaygındı: Alaska’dan bir Tlingit’linin dediği gibi: ‘Ne zaman Tlingit konuşsam, ağzıma sabun tadı geliverir.’¹⁶⁵ Mekanizma ne olursa olsun netice aynıdır: İnsanlar, dilleri yüzünden aşağılık duygusuna kapılmaya, ondan utanç duymaya, daha fazla küçük düşmemek için dili kullanmaktan kaçınmaya ve doğal olarak çocuklarını aynı deneyimden korumaya başlar. Eğer insanlar onları geri bırakan ve hâkim dili iyi konuşamamaları yüzünden onları sosyal ilerlemeden mahrum bırakan şeyin atalarının dili olduğunu düşünürlerse, korunmaya karşı ters yaklaşmakta ve (okullardaki gibi) dil koruma projelerini desteklememektedirler. Ve bu düşünceler –eski dilin anlamsız olduğunu, engel teşkil ettiğini, eski dili konuşan yaşlıların geri kafalı veya cahil olduğunu düşünebilen– gençler arasında yayıldığında olumsuz yaklaşımların tüm toplumu sarması işten bile değildir.¹⁶⁶

Bir dili konuşanların bir başkasını konuşanları kasten ezmesine sık rastlanmaktadır ve sömürge tarihinde olduğu gibi bunun olduğuna dair deliller bulunduğu bazı yazarlar uygun biçimde duygusal bir dil kullanma ihtiyacı duyup ‘dil cina-yetinden’ veya ‘dil intiharından’ bahsetmişlerdir. Düşmanlığın nasıl olup da dile odaklandığını Harold Pinter *Dağlı dili* (1998) oyununda mükemmel yakalamıştır. Oyunun ilk sahnesinde bir subay, bir grup kadına şöyle hitap eder:

165 Tlingit örneği Dauenhauer ve Dauenhauer (1998: 65)’dendir. Yerel dil kullanımına karşı alınan olumsuz tutumların altında yatan faktörlerle ilgili yararlı bir tartışma da içermektedir. Kuzey Amerika için aynı zamanda bkz. Mithun (1998: 182). Ainu için bkz. Sawai (1998: 183).

166 Bir dilin tehlikede oluşundan sürekli bahsedilmesinin ve bunun özellikle de yabancılar tarafından yapılmasının olumsuz tutumları güçlendirdiği de unutulmamalıdır. Eğer toplumdaki bireylere, dillerinin ölüyor olduğu veya öldüğü sürekli söylenirse onları şevklendirmek zordur. Swai’e (1998: 185) göre bu, Ainu’nun düşüşündeki bir faktördür.

Dinleyin şimdi. Siz dağlısınız. Duyuyor musunuz? Diliniz öldü. Yasaklandı. Dağlı dilinizi burada kullanamazsınız. Kendi dilinizi kocalarınızla konuşamazsınız. Yasak. Anladınız mı? Konuşamazsınız. Kanuna aykırı. Sadece başkentin dilini konuşabilirsiniz. Burada izin verilen tek dil o. Dağlı dilinizi burada konuşmaya kalkarsanız çok fena cezalandırılırsınız. Bu askeri bir emir. Kanun bu. Diliniz yasak. Ölü. Kimsenin sizin dilinizi konuşmasına izin yok. Sizin diliniz artık yok.

Dil cinayetinin tarzı budur gerçekten. Ancak, bu terimin uygun olmadığını belirtenler olmuştur: İnsanların taşınmaz bir yük olduğunu düşünerek kendi dillerini bırakma veya çocuklarına öğretip öğretmeme kararıyla karşı karşıya kaldığı durumlarda, ‘dil cinayeti’ daha uygun bir tanım olabilir. İngilizce ulaşılmak istenen hedef olduğu ortamlarda durum genelde böyledir – bu yüzden İngilizceden ‘katil dil’ diye bahsedilmesi çok karmaşık bir durumun müthiş basite indirgenmesidir.¹⁶⁷ Hâkim dilin etkileri dünyanın değişik yerlerinde ona karşı tutumlar gibi farklılık gösterir. Avustralya’da İngilizcenin varlığı doğrudan ve dolaylı büyük dil yıkımına yol açmış, dillerin %90’ını ölüm döşegine götürmüştür. Ancak Latin Amerika’daki hâkim dil İngilizce değildir; orada diller ölüyorsa bu İngilizcenin ‘hatası’ değildir. Üstüne üstlük, hâkim bir dilin varlığı otomatikman % 90’lık bir ölüm oranı vermez. Rusça eski SSCB’de uzun süre hâkim dil olmuştur ama yerel dillerin yok olma oranı yalnızca (!) % 50’dir.¹⁶⁸

Bu karmaşıklığın bir diğer yönü, hâkim dilin bir bölgedeki ağırlaşan varlığının, tehlikedeki bir dilin korunmasına yardımcı olabilmesidir. Şöyle ki, insanlar içinde bulundukları durum-

167 ‘Cinayet’, ‘zulüm’ ve ‘intihar’ gibi kelimelerin dille ilgili kullanımları hakkında yerinde bir tartışma için, bkz. Edwards (1985: 51-3). Bu terimler bazı yerlerde mecazen uygun olmasına rağmen, onun çıkardığı sonuca değinmeye değer: ‘Dilin düşüşü ve ölümü ile ilgili tartışmalar ‘cinayet’ ve ‘intihar’ gibi kelimelerden tamamen vazgeçse ve bu olayların olduğu sosyal durumların karmaşıklığını vurgulasa iyi olur.’

168 Krauss (1992: 5).

la yüzleşmek zorunda kalıp koruma desteği verebilirler. Bunun klasik örneği Galceye verilen müthiş destektir. Bu destek 1962'de Galce Dil Cemiyeti'nin (Cymdeithas yr Iaith Gymraeg) kurulmasına ve bir dizi eylemli önleme önayak olmuştur. Bu eylemlerin en ünlüsü, 1980'de Gal ulusal partisi Plaid Cymru'nun lideri Gwynfor Evans'ın ölüm orucuna başlayıp hükümeti seçim taahhütlerini Gal televizyon kanalında yapmaya zorlamasıdır.¹⁶⁹ Ve 1992'de Güney Amerika'da İspanyolların gelişinin 500. yılı kutlamaları yerel hakları destekleyen pek çok etkinliğe sahne olmuştur.¹⁷⁰

Bir başka dil son derece yararlı görüldüğünde insanların onu öğrenmek istemesi hiç şaşırtıcı değildir. Buradaki görüş de insanların şehirdeki bir dili öğrenmemesi gerektiği değildir zaten. Görüş, yeni dille eskisi arasında bir karşıtlık olması gerekmediğidir. İnsanların yeni bir dil öğrenmeyi başardıklarında duydukları gurur, sahip oldukları dilden duydukları gururu azaltmamalıdır. İki dilli bir toplum düzeni şehirde daha görünebilir hale gelse, yerli dillerini konuşanların dillerini isteyerek terk etmeleri azalır ve tehdit terminolojisi günümüzdeki kadar yaygın olmazdı.¹⁷¹

Sonuç

Birçok faktör dilin ölümüne katkıda bulunur. Bu yüzden, patolojik durumların teşhisini yapmak her zaman karmaşık olacaktır. Sosyodilbilimciler insanların bir dilden diğerine kaymasını açıklamak için tek bir neden bulmaya çalışmışlarsa da tüm bu çabalar tartışmalı olmuştur. Örneğin, iddialardan biri insan-

169 Tarihsel bir inceleme için, bkz. Bellin (1984).

170 Grinevald (1998: 142).

171 İşin ilginç yanı, çoğu gelişmiş ülkede böyle bir düzen olmadığı için, ne kadar çok dil bilerseniz sosyal hiyerarşideki yeriniz o kadar düşebilmektedir. Hale (1995: 5), Nikaragua'daki Ulwalarla çalışırken bunu gözlemlemiştir: Sosyal düzenin en altındaki Twahka halkı yaşayabilmek için beş dil bilmek zorundadır.

ların hâkim dili öğrenmesini iyi bir işe (veya çocuklarının iyi bir iş bulmasına) bağlar. Pek çok yer için mantıklı bir hipotezdir bu (s.25 Johannesburg anekdotunda anlattığım durumu kesinlikle açıklamaktadır), ama eğitim sisteminin şeklinin, medyanın varlığının veya politik baskıların doğasının önemli olabildiği diğer yerlerde anlamsız olabilir. Diller bu açıdan insanlar gibi değildir: Dilin ölüm raporuna tek bir neden yazmak çoğunlukla mümkün değildir.

Etki eden bunca faktör olduğundan bir dil genelde tek parça halinde yok olup gitmez. Bir bölgede yok olurken farklı nedenlerden ötürü bir diğerinde olmayabilir. Bazı ülkeler bir dilin başka yerlerde ölse bile sağlıklı biçimde hayatta kalabileceği kültürel koruma alanları oluşturmuşlardır. Bazen hayatıyetteki farklılıkların nedeni doğal yerleşim yerinin tarihindeki farklılıklardan doğar: Kolombiya'da dağdaki insanlar dillerini ovadakilerden ve yağmur ormanlarındakilerden daha iyi muhafaza ederler; İrlanda'nın Gaeltacht diye bilinen batı kıyısında İrlandacanın ağırlığı daha fazladır.¹⁷² Facialar bir kenara bırakılacak olursa dilin ölümü yavaş ve değişken bir süreçtir ve genel eğilimler bir topluluğun farklı kesimlerini etkiler. Bir toplumun, dilinin öldüğünü çoğunlukla iş iştenden geçinceye kadar fark etmemesinin nedenlerinden biri işte budur.

Yukarıda göz attığımız faktörlerden bazıları nedensellik rolleri açısından tartışma götürmez: Tsunaminin tartışılacak bir yanı yoktur. Ancak sayısız kültürel faktörle bir ülkenin tarihine ve koşullarına, (varsa) dil politikalarına ve planlama stratejilerinin finanse edilme ve uygulanma oranına bağlı olarak birden fazla sonuç görmek mümkündür. Bir yerli topluluğu içindeki önemli bir nüfus artışı, dilin kullanılması için daha fazla insanı mevcut kılabilir ancak bu faktör anne-babaların tutumları tersse geçersiz olur. Eğer topluluğun güçlü bir kültürel ve dinsel kimlik duygu-

172 Kolombiya için, bkz. Seifart (1998); İrlanda için, bkz. John Edwards (1985: 53 ve sonrası); İskoç Gaeltacht'taki benzer bir durum için, bkz. Watson (1991: 41-59).

su varsa, topluluk içi evlilikler devam ediyorsa ve el sanatlarıyla edebi gelenek canlıysa sonuç daha olumlu olacaktır. Topluluğun varlığını yerel medyada hissettirmesi önemli olabilir – bu faktör, Galcenin düşüşünü tersine çeviren ana etkeni. Yabancıların getirilmesi onların varlığının ne derece (dinsel, kültürel, siyasal) tehdit olarak görüldüklerine bağlı olarak destek de olabilir, köstek de. Ve topluluğun diğer gruplardan uzaklığı kritik bir konudur. Gerçekten de, bazılarına göre küçük bir dili hayatta tutmanın tek yolu konuşanlarının soyutlanmış olarak kalmasıdır – ki bu günlerde kolay kolay olabilecek bir seçenek değildir bu.

Dilin ölümüne neden olan kuvvetler o kadar büyüktür ki herhangi birini tersine çevirmek mümkün müdür bilinmez. Bazı bilimadamlarının belirttiği gibi, birkaç yüzyıl sonra ulus başına yalnızca bir dil ve sonra tüm dünya için bir dil ihtimali şaka bir yana, gerçektir.¹⁷³ Dil hazinesinin bir kısmının yerinin doldurulması yeni dillerin gelişmesiyle mümkündür. Birinci bölümde gördüğümüz gibi (s.21) İngilizcenin bazı yeni şekilleri zaman içinde (İskoçça, Amerikan Siyahi İngilizcesi, Avustralya Aborjin İngilizcesi, Singapur İngilizcesi gibi) ayrı birer dil kabul edilebilecek kadar farklılaşabilir. Bugün Sırpçayı, Hırvatçayı ve Boşnakçayı birbirlerinden gittikçe farklılaştıran kuvvetler –çok çok uzak da olsa– bir gün karşılıklı anlaşılamayacak üç dil üretebilir. Yeni karma ve kırma diller her zaman doğmaktadır. Ama bunun çok fazla örneği yoktur. Michael Krauss'un belirttiği gibi: 'Yeni farklılaşmaların bu kaybı önemli ölçüde telafi etmesini bekleyemeyiz.'¹⁷⁴ Ama şunu da ekler: 'Ancak, kaybın derecesi, tehdide nasıl karşılık vereceğimize bağlıdır. En iyi ve en kötü senaryolar arasındaki fark, diyelim (dünya dillerinin) yarısının kaybolması ve % 95'inin kaybolması, yine de çok büyüktür, 4. ve 5. bölümlerde nakledilen etkililikleri sağlayan şey, bu tehdide bir karşılık vermenin mümkün olduğunun gittikçe çok fark edilmesidir.

173 Örneğin, Dixon (1997: 140,148).

174 Krauss (1998: 106).

4 Nereden başlamalı?

Böylesine dünya çapında bir sorunla ve çoğu durumda böylesine kısıtlı zaman aralığıyla karşı karşıya olduğumuz için sakın, dikkatli ve koordineli çalışma ihtiyacı açıktır. Dünyanın dört bir yanında dil kaybının her zaman kader olmadığını gösteren yeniden canlandırmaya ilişkin yeterince durum incelemesi yapılmıştır. Yerli toplulukları, yerel destek grupları ve harici kişiler tarafından çok şey yapılabilir – ve yapılmıştır. Önsözde belirtildiği gibi 1990’lar boyunca dil konusu uzmanların dikkatini önemli ölçüde çekmiştir. Dil haklarına ilişkin uluslararası bilinç on yılda, özellikle Barcelona Dil Hakları Evrensel Beyannamesi’nin yazılmasıyla, önemli mesafe kat etmiştir.¹⁷⁵ Aynı zamanda artan ilgi, durumun karmaşıklığının açığa çıkmaya başlamasını sağlamıştır. Dilin korunması kavramı görüldüğü kadar açık ve net değildir. Tehlikedeki bir dilin görünüşte nispeten basit bir iş olan kaydedilmesi meselesi bile pek çok gizli tuzakla doludur. Bu yüzden, durumu bir bütün olarak ve zorlukları göz ardı etmeden gözden geçirmeliyiz. Bir araştırma ekibinin belirttiği gibi:¹⁷⁶

175 Uluslararası PEN Kulübü’nün Tercüme ve Dil Hakları Komitesi, Escarre Uluslararası Etnik Azınlıklar ve Uluslar Merkezi tarafından desteklenip ve UNESCO’nun teknik ve manevi desteğini alarak iki yıllık bir sürede hazırlanan bir dokümandır. 1996’daki yaklaşık doksan ülkenin temsil edildiği uluslararası bir konferansın ardından yayınlanmıştır. İçeriğiyle ilgili tartışmalar, yazımı esnasında Birleşmiş Milletler Uluslararası Konvansiyonu’na yetiştirilmeye çalışılırken devam etmekteydi. Temasla ilgili detaylar için Eke bakınız.

176 Dauenhauer ve Dauenhauer (1998: 78).

Paradoksal durum, bir şeyler yapmazsak dillerin ölecek olmasıdır; ama gerçek, biz bir şeyler yapsak da ölebilecekleridir. Bu yüzden ne yapmalıyız?

Bu kitabın geri kalan kısmı bu soruya cevap arayacaktır. Peki, nereden başlayalım?

Asli önceliklerin belirlenmesi

Belli ki asli öncelik bilgi toplanmasıdır. 3000, belki de daha fazla dil tehlikede olmasına rağmen hepsinin aynı tehlike durumunda olmadığını önceki bölümlerden biliyoruz. Bazıları şu anda son aşamadalar; bazılarının yaşayacak daha çok ömürleri var. Zaman, personel ve kaynakların kısıtlı olduğu düşünüldüğünde gerçekten acil durumların belirlenmesi hayati meseledir. 1990'lar boyunca tehlikedeki dillerle ilgilenen farklı organizasyonların ve özellikle –isminden belli olacağı gibi– Tokyo'daki Tehlikedeki Diller için Uluslararası İşlem Odası'nın büyümesinin temel motivasyonu buydu. Acil ihtiyaç, bilgilerin toplanması ve önceliklerin verilmesidir. Ulusal organizasyonlardan biri tipik bir ifadeyle aynı konuya parmak basmaktadır: 'Dilin kurtarılmasında ilk adım dilin şu anki durumunun verilere dayanarak değerlendirilmesidir.'¹⁷⁷ Yakın zamanda çıkan bir makale derlemesinin editörleri de aynı fikirdedir: 'Dünyadaki dillere ilişkin resmin, uzun vadeli tahmini ancak dilin yaşam seviyesini gösteren detaylı ve kapsamlı verilerle gerçek bir ihtimal halini alabilir.'¹⁷⁸

Fakat bir hava boşluğundan bilgi toplanmaz. Ne tür bilgiler toplanacak? Üçüncü bölümde gördüğümüz üzere konuşmacı

177 Ostler (1997: 5).

178 Grenoble ve Whaley (1998a: viii). Bilgi bulmayla ilgili detaylı anket yaklaşımına bir örnek için, bkz. Michalchenko (1998).

sayıları hakkındaki veriler, bilmemiz gerekenlerden sadece biridir. Konuşmacıların yaşadığı ortamla ve –hem konuşmacıların hem de parçası oldukları toplumun– sergilediği tutumlarla ilgili veriler de bir o kadar önemlidir. Mesele dilin ne kadar canlı olduğu ve yeniden canlandırılmasının ne kadar mümkün olduğudur. Bu nedenle, dilin hayatını sürdürme olasılığına ilişkin doğru değerlendirmelere varmak için konuşmacıların akıcılığının, doğruluğunun ve yaş seviyelerinin dikkate alınması gerekir. Gerçekten de, konuyla ilgili bilinmesi gereken kaç çeşit doğru vardır? Aydınlatıcı olan ve olmayan değerlendirme arasında ne fark vardır? Açıkçası, verilerin bulunmasını yönlendirip teşhis ve değerlendirme konusunda rehberlik edecek teorik bir çerçeveye de ihtiyacımız var. Bu tür bir çerçeve, tehlike konusuna ilişkin değişkenleri tanımlayıp aralarında ilişki kurmamızı sağlayacak modeller verebilir ve bu modeller yok olma oranı veya canlanma aşamaları gibi konular hakkında deneysel hipotezler üretebilir. Çok değişik tehlike türleri ve muhtemel yardım şekilleri olduğu düşünülürse tek biçimli müdahale prosedürü diye bir şeyin olamayacağı zaten bellidir. Daha önce gördüğümüz üzere, farklı toplulukların, dilleriyle ilgili farklı tutumları ve istekleri vardır. Tipolojik ifade, yakın gelecekte ulaşılabilecek her şey olabilir; ama bu noktaya gelebilmek için bile belli bir konsensüse ulaşmış teorik bir çerçeveye ihtiyacımız var. Bu adımı ‘bütün bilgiler elimizde oluncaya’ kadar ertelemenin bir yararı yoktur. Bilgilerin tamamına asla sahip olamayacağız.

Bu satırları yazdığım sıralarda böyle bir çerçeve yoktu. Tehlikedeki dillerle ilgili çalışmalar apayrı referans sistemi ve terminoloji kullandıkları bir aşamadadır. Bu konunun, üzerinde anlaşmaya varılan bir adı bile yoktur.¹⁷⁹ *Terk edilen, can çekişen*

179 Peridilbilim (Perilinguistics), Matisoff (1991: 201, 224) tarafından önerilmiştir. Ben şahsen daha dinamik bir anlam taşıyan *önleyici dilbilimi* tercih ederim (karşılaştırın. s. 129).

ve *tehlikede* gibi terimler farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Etkilenen insanlar da farklı farklı tanımlanmaktadır (örneğin, *son konuşmacılar, yarı-konuşmacılar*). Dili sürdürmek için gereken konuşmacılar için sık kullanılan *kritik kütle* benzetmesi karşılıksız kalmaktadır. Nedensel faktörleri sıralayan (3. bölümde benim yaptığım türden) liste derlemelere ve izlenimlere dayanan, genellikle yoksun bireysel çalışmalardan çıkmışlardır. Şu an itibarıyla sorunun boyutunun anlaşılabilmesi için yeterince farklı yerlerde yeterince çalışma yapılmıştır. Konuyu özümsemiş pek çok analiz gerçekleşmiş ve ihtiyacın aciliyeti tehlikedeki durumları tek tek iyileştirmek için acil teklifleri harekete geçirmiştir. Ama genel bir çerçeve olmadan düşüncenin çapraz döl-lenmesi için imkânlar kısıtlıdır.

Başka girişim ve deneyimlerin kendileri için geçerli olup olmadığından emin olamayan araştırmacılar ve toplum danışmanları kendi başlarına tasarladıkları etkinliklerle uğraşırken, normal insanlar için dünyanın her yerinde ‘tekerleğin yeniden keşfedilmesi’ yaşanacaktır. Bazen neredeyse panik haline dönüşen bu aciliyet atmosferinde ‘hiç yoktan iyidir’ felsefesinin bu kadar yaygın olmasını anlayışla karşılamak gerekir. Ama konuşma terapisi ve yabancı dil öğretimi gibi diğer alanlardan biliyoruz ki ‘balıklama dalma’ veya yalnızca en görünen ihtiyaçlara cevap verme politikası kısa vadeli ve verimsiz sonuçlar verebilir. Bu nedenle, zamanın değerli ve paranın az olduğu bir alanda teorik araştırma seviyesinin deneysel çalışmanın acil talepleriyle el ele yürümesi lazımdır. Bu da asli bir önceliktir.

Einar Haugen’in büyük ölçüde dikkate alınmayan ‘ekolojik sınıflandırma tipolojisi’ çağrısından bu yana belli bir ilerleme kaydedilmiştir. Böyle bir tipoloji ‘dilin diğer dünya dillerine nazaran nerede durduğu ve nereye gittiğini bize söyleyebilecektir’¹⁸⁰ ama çalışmaların çoğu, genel anlamda diller ve

180 Haugen (1971: 25). Makale derlemesine verdiği başlık ‘Dilin Ekolojisi’dir (Haugen, 1972). Bkz. s. 46.

tehlikede olsun veya olmasın azınlık dilleri hakkındadır. Tabii ki bu yöndeki teklifleri değerlendirmek mümkündür ve bu tür çabalar olmaktadır. Örneğin John Edwards tarafından azınlık dilleri için tasarlanan tipolojik çerçeve, her biri dillere, konuşmacılarına ve konuşuldukları ortama uygulanan on bir geçerli faktör tanımaktaydı: Demografik, sosyolojik, dilbilimsel, psikolojik, tarihi, siyasi, coğrafi, eğitimsel, dinsel, ekonomik ve teknolojik.¹⁸¹ Tehlikedeki dillere odaklanan Lenore Grenoble ve Lindsay Whaley okuryazarlığı artı bir faktör olarak önermiş ve ekonomik temelli değişkenlere önceliğin verilerek tüm faktörlerin hiyerarşi organizasyonunun yapılmasını teklif etmişlerdir. Aynı zamanda modellerini dil üzerindeki dış etkilerin değişik seviyelerini –yerel, bölgesel, ulusal ve ulus üstü– içine alacak şekilde genişletmişlerdir.¹⁸² Tipolojik bir çerçeve aynen bu şekilde durum çalışmalarının ışığında düşünülmesi süreciyle gelişir. Ekonomik güç, sosyal statü ve konuşmacıların yoğunluğu başta olmak üzere belli faktörler çoğu kez üst sırada yer alır. Ama önceliklerin belirlenmesi zaman alır. Dahası, bir kişinin anlama becerisinin ölçülmesi veya bir konuşmacının dilin üslup şekillerindeki yeterliliğinin belirlenmesi gibi bazı konuların araştırılması son derece zordur.

Bilgi toplama ve teorik bir perspektifin geliştirilmesi tıpkı paranın iki yüzü gibi olmalıdır. Ama her ikisinin de ilerleyebilmesi için paranın olması gerekir. Para ne yapar? Yapılacak işi karşılar. Gerekli masrafları –veya en azından birbirlerine göre önem sırasını– bilmek bu yüzden önemlidir. Bir dille ilk karşılaşma için Tehlikedeki Diller Vakfı¹⁸³ tarafından verilen kabaca hesap dil başına –bir dilbilimcinin iki yıl çalıştığını farz ederek– temel dilbilgisi ve sözlük için £35,000 (\$56,000)’dir. Dixon’ın tahmi-

181 Edwards (1992).

182 Grenoble ve Whaley (1998b).

183 Başyazı, *Iatiku* 1. 1.

nine göre iyi bir çalışma için bir dilbilimciye üç yıl vermeliyiz. Maaş, yerli dilin danışmanlarına verilen ücret, seyahat, barınma, bulguların yayınlanması ve yeniden canlandırma için temel etkinlik hazırlıklarının masrafları da eklendiğinde (£125,000 \$200,000) civarında bir miktar karşımıza çıkar.¹⁸⁴ Gerds, derinlemesine çalışmaları, görsel-işitsel bir arşivin geliştirilmesini, daha kapsamlı yayın ve öğretim materyalleri için içine katarak daha geniş bir perspektiften bakar ve dil başına on beş yıl ve \$2 milyon (£1.25 milyon) gerektiği sonucuna varır.¹⁸⁵ Koşullar o kadar değişkendir ki genelleme yapmak zordur ama dil başına yıllık \$64,000 (£40,000) çok da yanlış olmaz. Bu miktarı birinci bölümde değindiğimiz 3000 dile üç yıl süreyle ayırsak \$575 milyondan (£360 milyon) bahsediyoruz demektir. Bu çok fazla para gibi görünebilir ama bu miktarın (ortalama bir yılda) OPEC'in günlük petrol vergisiyle eşdeğer olduğunu belirtirsek daha net anlaşılabilir.

İster uluslararası, ulusal, bölgesel veya ister yerel ölçekte olsun para toplanması bu yüzden bir başka asli önceliktir. İnsanlar bir ihtiyacın aciliyetini hissetmez ve istenmesi gerektiğine ikna olmazlarsa para gelmez (bkz. bölüm 2). Bir düşünce iklimi oluşturma işi yukarıdaki iki aktiviteyle, yani geniş çaplı halkla ilişkiler ve siyasi girişimlerle paralel yürütülmelidir. Medya en etkin şekilde kullanılarak ve uygun reklam kampanyaları tasarlanarak tehlikedeki diller halkın dikkatine daha fazla sunulmalıdır. Dünya çapında ilgi çeken olaylar halkın desteğini kazanıp resmi 'günler', 'haftalar', 'aylar' ve 'yıllar' kutlanırken –örneğin, 1997 uluslararası mercan kayalıkları, 1998 okyanuslar yılıydı– kaybolmuş, tehlikedeki veya ölen dillere aynı özen gösterilmemiştir.¹⁸⁶

184 Dixon (1997: 138).

185 Gerds (1998: 14).

186 Ancak, Avrupa Az Kullanılan Diller Bürosu, ilk Avrupa Dil Bayramını 12 Nisan 1997'de düzenlemiştir.

Tehlikedeki diller konusundaki bilinç eksikliği belki de halkın genelindeki yaygın bir bilinç eksikliğinin yansımasıdır. Dil uzmanları, yetersiz kaynak ve yatırım yokluğundan şikâyet edip dil alanındaki nispeten düşük maaşlara işaret ederken halkın konularına ilgisizliğinden ilk kez yakınmıyorlar. Dillerin yok olmasına ilişkin tartışmalarımıza çok benzeyen tartışmaların 1970'lerden bugüne yüksek sesle ve ısrarla yapıldığı bu tür alanlardan biri konuşma ve dil terapisi (veya patolojisi)dir.¹⁸⁷ Belki de bu, zamanın genel atmosferidir. Tüm dil uzmanları insanlar arasında uzun zamandır mevcut bulunan dil çalışmaları konusundaki tedirginliğin ceremesini çekiyor. Bu (bana göre) iki yüzyıldır verilen dil eğitiminin kaçınılmaz sonucudur. Bu eğitim şekli, sıkı kuralcılığı ve aşırı titizliği yüzünden çeşitlilikten, farklılıktan ve değişimden korkan bir mantalite ve Latince kökleri dokunduğu hemen herkesin ilgisini anında soğutan bir terminoloji üretmiştir.¹⁸⁸ Dil hakkında bir şeyler öğretmenin kolay olduğunu söylemek istemiyorum. Aksine, dil doğası itibarıyla soyut ve karmaşık olduğundan insanlara dil hakkındaki gerçekleri anlatmak hep çok zor olagelmıştır. Ama kitaplarla ve televizyon yayınlarıyla yapılan çok sayıda başarılı dil tanıtımı bu işin yapılabileceğini ispat etmektedir ve bu yapıldığında sıcak bir ilginin uyanması yaygın bir karşılıktır – çünkü çoğu insan kelimelerin geçmişi olsun, yerel aksan ve şivelerin özellikleri olsun veya kişi ve yer adlarının kökleri olsun dil konularına (en azından kendi diline) doğal bir merak duyar. Neyse ki iklimin değiştiğine dair belirgin işaretler var. Dünyanın bazı

187 Örneğin, Crystal (1982)'deki argümanların bazılarına bakınız.

188 Kendi deneyimlerimden bunun sonuçlarıyla ilgili iki özel örnek. Bir keresinde İngiltere'nin büyük kitap zincirlerinden birinin satın alma müdürüne dilbilim üzerine kağıt kapaklı serilerin neden raflarda olmadığını sordum ve ortalama alıcı için dilin çok ağır olduğu cevabını aldım; ne kastettiğini sorunca okulda gördüğü geleneksel gramer dersleriyle ilgili anılarını anlattı. Ne televizyonda ne de radyoda büyük başarı yakalayan bir dilbilim serisinin neden olmadığını bulmaya çalışırken bir kaç yayın şirketinden de benzer cevaplar aldım.

bölgelerinde yeni dil müfredatları uygulanıyor. Dil çalışmanın heyecan ve büyüğü yeni nesil öğretmenler tarafından çok iyi yakalanmış durumda.¹⁸⁹ Ama bu öğretim şeklinden istifade eden öğrencilerin toplumlarında yeterince etkili konumlara gelmesi ve görüşlerinin fark yaratması kaçınılmaz olarak zaman alacaktır. Sonuç olarak, insanlar arasında dilin geneline (ve özelde tehlikedeki dillere) karşı yeni bir tutumun yayılması önceliğini korumaktadır.

Bu işle uğraşan bazı dilbilimciler, politikacılarla ve kamu kurumlarıyla haşır neşir olma ve onları dil politika ve uygulamaları konusunda düşünmeye sevk etme zaruretinin hissetmektedirler. Biri bunu şöyle ifade eder:¹⁹⁰

Dil çeşitliliğinin uğradığı erozyonu yavaşlatmak için yapılabilecek çok şey var ve bunlardan biri bunun gerçekleşme yollarını geliştirip çeşitlendirmek, uzman dilbilimci olmayan insanlara da derdimizi anlatmak ve yepyeni düşünce ve hareket tarzlarına açık olmaktır.

Sorun ülkeler arasında farklılık arz eder. Dilbilimciler eski sömürge milletlerinde iki dillilikle ilgili genel tecrübesizlikle uğraşmak zorundadır ki bu da meseleyi karşı tarafa iletmeyi normalden zor kılar. Bir ülkede evde olsun okulda olsun dil öğrenim oranı ne kadar artarsa işin bu yönü o kadar kolaylaşır. Ana amaç dilin değerli olduğu ve bir dil öldüğünde nelerin kaybolduğu duygusunu insanlarda uyandırmaktır – bu argümanlara 2. bölümde değinilmişti. Herkesin hatırlayabileceği ve konunun özünü yakalayıp yansıtacak anlatım yollarına acilen ihtiyacımız var: Akılda kalan benzetmeler bulmalıyız – dil ‘milli bir hazinedir’ veya belki de ‘kutlama nedenidir’ veya ‘doğal bir kaynak-

189 Bkz. Brumfit (1995), Sealey (1996), Crystal (1999)’daki tartışmalar.

190 Rhyewen (1998: 104).

tır.' Ekolojiyle çift yönlü bir ilişki geliştirilmeli, ekolojik düşünce tarzı dil tartışmalarında yer almakla kalmamalı, dil konuları genel ekolojik düşünme şeklinin bir parçası olmalıdır.¹⁹¹ Çevre konusundaki konferansların ve kampanyaların bir parçasını dil oluşturmalıdır. Daha önce iklim, biyoloji ve miras konularındaki pek çok ulusal ekoloji kampanyasında görüldüğü gibi koruma konusunda aranan ilgi orada bizi bekliyor; şimdi bu ilginin dile yoğunlaşması lazım. 1990'ların yeni baskı gruplarından biri olan Terralingua'nın (bkz. Ek) kurulmasına önayak olan esas sebep buydu. Bu grubun amaçlarından biri:

Kültürel çeşitliliği korumakla ilgilenen bilimsel/uzman organizasyonlarla (dilbilimciler, eğitimciler, antropologlar, etnologlar, kültür çalışanları, yerli savunucuları, kültür coğrafyacıları, sosyologlar vb gibi) bireylerle ve (biyologlar, botanikçiler, ekologlar, zoologlar, fiziksel coğrafyacılar, etnobiologlar, etno-ekologlar, çevre korumacılar, doğal kaynak yöneticileri vb gibi) biyolojik çeşitliliği korumak isteyenlerle faal ilişkiler kurarak kültürel ve biyolojik çeşitliliğin arasındaki ilişkileri aydınlatmak ve böylece kültürel ve biyolojik çeşitliliği ortaklaşa korumak ve sürdürmektir.

Dil konusunun zaten gündemde olduğu ve günlük haberlerde işlendiği Galler ve Quebec gibi ülkelerde hâlâ harekete ihtiyaç vardır. Sorun dünya çapında olduğu için bilinçliliğin

191 Kültürel ve biyolojik çeşitliliğin kaybolması üzerine dil odaklı yapılan ilk ortak toplantı 1996'da Berkeley California Üniversitesi'nde gerçekleşti: 'Tehlikedeki Diller, Tehlikedeki Bilgi, Tehlikedeki Çevreler'. *Latiku* 4. 14-16'daki rapor. Dil için ekolojik bir perspektif çağrısı bir nesil öncesine, en azından Haugen'ın haksız biçimde ihmal edilen makalesine kadar gider (1971:19): 'Dil ekolojisi, bir dilin çevresiyle olan etkileşiminin incelenmesi olarak tanımlanabilir... Dil yalnızca kullananlarının zihinlerinde vardır ve bu kullanıcıları birbirine ve doğaya, yani sosyal ve doğal çevrelerine, bağlama işlevi görür.

ve ilginin güçlendirilmesi gerekir çünkü bütün azınlık dilleri ve tehlikedeki diller dil çeşitliliği konusundaki evrensel bilinçlenmeden yararlanacaktır. Dünyanın her yanındaki dil savunucuları aynı taraftalar – ama bunu fark etmeleri, bunu göstermek için yollar bulmaları ve bundan faydalanmaları gerekiyor.¹⁹² Uzmanların birbiriyle iletişim kurmasını sağlayan organizasyonlar şu anda olmasına rağmen halkın arasında uluslararası işbirliğini yaymaya yönelik çok az yol alınabilmiştir. Dünyanın bazı yerlerinde bu iş nispeten iyi yürüyor: Örneğin, Avrupa’da 1982’de kurulan ve düzenli bültenler yayınlayan Avrupa Az Kullanılan Diller Bürosu bulunmaktadır (Temas için bkz. Ek). Farklı milletlerden insanların dillerinin kendi ülkelerinde durumunu anlattıkları yayınlar da az da olsa çıkmakta¹⁹³ ve bu amaç için internet daha çok kullanılmaktadır. Bu yüzden dillerin tehlikede oluşuna dair global bir perspektif ihtiyacı acildir ve önemi ne kadar vurgulansa azdır. Mesele sadece insanların birbirlerini sorun ve çözümlerini öğrenmek değildir. İnsanların –özellikle söz dinlemez hükümetlerle karşı karşıya kaldıklarında– ilhama ve teşvike ihtiyaçları var; yalnız olmadıklarını ve uluslararası destek alabilecekleri kanalların olduğunu bilmeleri çok şey değiştirebilir.

Bir ülkede insanlar yalnızca bilgi edinerek tehlikedeki diller konusundaki fikirlerini değiştirip tutumlarını iyileştiremezler; tartışmaların insanların bam teline dokunması gerekir. Özellikle de sanat türlerinin konuyu ele almasını sağlamak gerekir. Dili konu alan çok çok az şiir, oyun, roman ve başka edebiyat türleri bulunmaktadır.¹⁹⁴ Müzik, resim, heykel, dans

192 Bu aslında hayalci bir temenni olabilir. Doğal olarak, yerli topluluk kendi durumuyla meşguldür ve dünyanın başka yerlerindeki tehlikede bulunan dillere fazla bir ilgi göstermeleri beklenemez. Avrupa, Avustralya ve ABD’de son yıllarda ulaşılan aktivizm ve karşılıklı ilgi pek çok yerde bulunmaz ve bölgesel kalma eğilimindedir.

193 Iorwerth (1995).

194 Örnekler arasında şunlar sayılabilir: Harold Pinter’in oyunu *Mountain language* [Dağlı dili](1988); Margaret Atwood’un *Morning in the burned house* [Yanmış evde

ve diğer sanat dalları da göz ardı edilmemelidir. Dünyanın rasgele bir yerinden ve herhangi bir yılından bir örneğe bakalım: 1997-1998'de New York'ta bir heykel.¹⁹⁵ Kaynağı belirsiz bir habere göre kaşif Alexander von Humboldt 1801 yılında Güney Amerika'da Orinoco'nun kaynağı peşindedir. Yakın bir geçmişte komşu bir kabileyi (muhtemelen Maypuré'lardan bir grubu) ortadan kaldıran ve onların evcil papağanlarını ele geçiren bazı Carib Kızılderilileriyle karşılaşır. Papağanlar ölü bir dilin kelimelerini konuşmaktadır ve –hikâyeye göre– von Humboldt bunların bir kısmını yazıya dökmeyi başarır. Bu hikâyeyi duyan Yale Üniversitesi'nden heykeltıraş profesörü Rachel Berwick bundan bir şeyler çıkartabileceğini görerek bir eser yapar: Tasarımında özel bir kafes ve içinde öğrendikleri Maypuré dilinden kelimeleri konuşan papağanların vardır. Bu eser 1997-1998 yıllarında değişik yerlerde sergilenir. Herkesin söylediğine göre bu girişim müthiş dikkat toplamıştır. Pek o zaman, heykel oluyorsa neden müzik olmasın? Ölen diller için yazılmış bir senfoni var mı? Dile Yardım için pop konseri oldu mu? Yeni binyılın ilk yıllarında bu girişimlerden bazılarını görmek güzel olurdu.

Aşağıdan yukarı girişimler de asli önceliktir çünkü hükümetleri harekete geçirecek kamuoyunun oluşmasına yardım ederler. En azından azınlık dillerini savunanların aktif oldukları yerde yukarıdan aşağı oldukça çok girişim gerçekleştirilmiştir. Ama dünyanın pek çok yerinde azınlık dilleri adına yüksek sesli aktivizm ya yoktur ya da bastırılmıştır. Hükümetler ilgisiz veya muhalif olabilir (bkz. 3. bölüm). Konuşmacılar konusundaki istatistikler amaca uygun yönlendirilmekte veya çarpıtılmaktadır. Ve en aktif bölgelerde bile tehlikelilik kavramı hak ettiği ilgiyi

bir sabah] (1995)'ten 'Marsh languages' [Bataklık dilleri] şiiri; David Malouf'un kısa hikayesi "The only speaker of his tongue" [Dilinin tek konuşanı] (1985) ve benim oyunum, *Living on* [Yaşamaya devam et] (1998).

195 Holt (1998) tarafından gözden geçirilmiştir.

görmemektedir.¹⁹⁶ Avrupa’da dikkatler tehlikede oluştan çok, dil haklarına yoğunlaşmaktadır. Aynı zamanda dille ilgili duyuruların global statü kazanması için daha yol vardır. Şu an için siyasi lobi faaliyetlerine ve etkili propagandaya ihtiyaç devam etmektedir.

‘Yukarıdan aşağı’ kavramı yalnızca uluslararası seviyede değil tek tek ülkeler ve yerel bölgeler için de geçerlidir. Ulusal seviyede uygun yapıların geliştirilmesi, dünyanın özellikle çok sayıda yerel dili olup tarih çalışmaları olmayan ve ilgiden mahrum yerlerinde önceliklidir. Son bir kaç yıldaki en ümit vaat edici işaretlelerden biri aslında bir dizi ülkede yeni akademik merkezlerin kurulması olmuştur. Bu merkezlerin varlığı dile verilen değeri ispat etmektedir. Bogota’daki Kolombiya Yerli Dilleri Araştırma Merkezi, Brezilya’nın Belém şehrindeki Museu Paraense Emílio Goeldi, Guatemala’daki Maya Dilleri Akademisi, Sapporo’daki Hokkaido Ainu Kültür Araştırmaları Merkezi ve Nijerya’nın Jos şehrindeki Tehlikedeki Diller Merkezi bunların arasındadır. Bu merkezler aynı anda bir kaç görev üstlenmektedirler: Bilgi toplama ve dillerin tanımlanmasının yanı sıra yerel toplulukla hükümet arasında iletişim kanalı kurarak ve gayretleri, fonları ve yeniden canlandırma faaliyetlerini yönlendirecek bir mekanizma sağlamaktadırlar. Yerli dillerine kurumsallaşmış bir kimlik ve böylece itibar kazandırmaktadırlar; ki itibar ve beraberinde gelen güç olmadan hiçbir dil hareketi başarıya ulaşamaz. Bu tür merkezlerin karşılaştığı güçlükler aşağıda ele alınacaktır.

Bu bölümde belirtilen bazı önceliklerin aralarından seçim yapmak imkânsız görünüyor. Seçmek de gerekli değil zaten. Değişik aktivitelerin aynı anda yürütülmemesi, bir çeşit ‘paralel işlemden’ geçirilmemesi için bir neden yok. Konuyu bir sava-

196 Örneğin, 1999’da kendimi İngiliz Dışişleriyle yazışırken buldum. Konu, –dil hariç– akla gelebilecek her insan hakkına bir politika dokümanının uygulanmasıyla ilgili dış ilişkiler komitesi raporu ydu.

şa benzetirsek, birkaç cephede birden faal olmamız gerekir. Ve uzun bir sefere hazırlıklı olmalıyız. Yan gelip yatmak için vakit yok çünkü siyasi tavırlar birdenbire değişebilir, sonucunda para kaynağı kuruyabilir veya öncelikler değişebilir. İki dilli eğitim pahalı bir iş olduğundan her an tehdit altındadır. Göç karşıtlığı veya resmi dil olarak İngilizce politikaları gibi zıt fikirler halkın desteğini arkasına alıp başta güvende olduğu düşünülen bir projeyi bir anda tehlikeye atabilir. 1990'lar boyunca dil destek programlarının bütçe kısıtlamaları yüzünden tehlikeye girdiğine dair haberler yapılmıştı. Bunlardan biri olan Hawaii Dil Programı 1995'te uluslararası yardım çağrısı yapmak zorunda kalmıştı. Bir diğeri 1998'in sonunda Avustralya'da Kuzey Bölgesi hükümetinin Aborjin topluluklarının iki dilli eğitimine son verip yerine İngilizce-eğitim programlarının getirilmesiyle olmuştur.¹⁹⁷

Tehlikedeki bir dil adına gerçek ilerleme sağlamak için birkaç unsurun yerli yerinde olması gerekir. Yardım almaya istekli ve dilin kurtarılmasına olumlu bakan bir yerli topluluğu olması gerekir. Etnik kimliğin ve kültürel hakların korunmasında kararlı, ilkeleri uğruna para harcamaya hazır ve dilleri korumanın siyasi etkilerinin enikonu düşünüldüğü siyasi bir iklim olmalıdır. Ve dilleri seçip kaydedecek, inceleyip öğretecek uzmanlar mevcut değildir. Şimdi bu unsurların her birini biraz daha ayrıntılı ele alacağım.

Toplum içinde olumlu tutumun geliştirilmesi

İnsanların kendi dillerine karşı tutumlarının olumsuz olması şaşırtıcı şekilde yaygındır (bkz. 3. bölüm). Dil bilinci taşıyan ve iyi niyetli Batılılar dillerinin kurtulmasına aldırış etmeyen veya korunmasına soğuk bakan topluluklarla karşılaştıklarında

197 Bkz. *Iatiku* 1 (1995) 3'teki raporlar; *Ogmios* 10 (1998), 8.

bazen şoka uğramaktadırlar. Böyle bir tavırla karşılaştığımızda nasıl davranmalıyız? Kararın kendilerine ait olduğu ve doğal olarak kısıtlı biçimde anlayabileceğimiz bir duruma müdahale etme hakkımızın bulunmadığı görüşünü mü benimseyeceğiz? Yoksa daha geniş bir açıdan yaklaşarak uzun vadeli dil sorunları konusundaki bilgimizin, dillerine ilgi göstermemizi ve onların fikirlerini değiştirmek için çabalamamızı gerektirdiğini mi düşüneceğiz. Bu çok tartışılan bir konu olup ¹⁹⁸ son derece hassas ve karmaşık konuları gündeme getirmektedir. Bir 'görüş benimsemek' şarttır çünkü bu, desteğin şekliyle ilgili kararımızı etkileyecektir. Bir argümana göre, yardıma ihtiyacı olan bunca dil olduğundan kısıtlı kaynaklar koruma isteyen bireylerin toplumlarına yönlendirilmelidir; eğer diğer toplumlar dil intiharına kalkışmak istiyorlarsa bu onların bileceği bir iştir ve zamanımızı, paramızı ve enerjimizi onları böyle olmadığına ikna etmek için harcamamalıyız.

Farkına varmamız gereken ilk şey gerçek hayatta meselelerin bu kadar ak ve kara olmadığıdır. Bir topluluk içinde tutumlar farklı farklı olacaktır: Bazı bireyler koruma yanlısı, diğerleri karşı olabileceği gibi, gurur, kayıtsızlık, suçluluk, kabullenmeme, üzüntü ve pek çok diğer duygu olacaktır. Dahası, destek ve muhalefet nedenleri de farklı farklı olacaktır. Bir aile etnik kimlik geleneğinden özellikle gurur duyabilir; bir başkası duymayabilir. Bir aile yeni dile geçiş yaptığı için ekonomik açıdan çok kazançlı olabilir; bir başkası olmayabilir. Bir kişi atalarının dilini gereksiz ve faydasız görebilir; bir başkası hiçbir işlevsel argüman ortaya koymayıp onda manevi veya psikolojik güç kaynağı bulabilir. Bu yüzden bir tehlikelilik durumunu değerlendirirken ilk hedeflerden biri karşılaşılan olumsuz tutumun nedenini anlamak, bu

198 İlk görüşe yönelik bir savunma Ladefoged (1992) tarafından bir tartışmada sunulmuştur. Buna cevap Dorian (1993) tarafından verilmiştir. Bu tartışmalardan bazılarına ileride değinilmiştir.

görüşün topluluk içinde ne kadar yaygın olduğunu belirlemek ve hem kısa hem uzun vadede bu tutumun topluluğum yaşam şekline olan etkilerini değerlendirmektir.

Kabul edilmelidir ki bazı tutumlar en haklı gerekçelere dayanır. Fiziksel sağlığın en büyük öncelik olduğunu söylemeye gerek bile yoktur: Eğer insanlar konuşamayacak kadar hastaysa veya dinleyemeyecek kadar açsa dil konusunda yanlarına gitmek anlamsızdır. Eğer yiyecek, sağlık ve iş yoksa o zaman var olan enerjilerini kaynaklarını artırmaya ve ekonomik gelişmeye ayırmalarını beklemek yerinde olur. Eğer güvenliklerini ve canlarını tehdit eden askeri çatışma, siyasi baskı veya kargaşa varsa yine aynı durum geçerlidir. Matthew McDaniel Tayland'daki Akha'lara ilişkin bu noktaya değinen bir saha çalışanıdır; kullandığı dil duygu yüklü ve dramatiktir ama gerçeğe ayna tutmaktadır:¹⁹⁹

Bu insanların ihtiyacı olan bildiğiniz yardımdır. Ancak böyle bebeklerini hayatta tutabilirler ve bebekleri dili öğrenebilecek kadar uzun yaşar... İnsan siz daha gidip ilaç getiremeden çocukların neden bu kadar çabuk öldüğünü bulmak için çırpınıyor; gerçek ölüm sebebini bulmak için otopsi yapacak kimse yok, bu yüzden kimsenin bir şeyden haberi olmuyor ve saatin işlemesi gibi oluyor bütün bunlar. Kulübenin zemininde üç aylık kız çocuğunun ölüsüne bakmak zorunda kalıp kendinizi defalarca çaresiz hissettiğinizde dili sözlüğe geçirseniz ne fark eder diye soruyorsunuz kendinize.

Eğer batıdakiler bu insanlara gerçek anlamda yardım götürmek için cüzdanlarını açıp zamanlarını ayırmazlarsa –batının ekonomi modeli önüne çıkan her şeyi ufalayıp tüketim birimi haline getirdiği sürece– hiçbir ümit göremiyorum ve bütün bu çalışmalar anlamsız kalıyor.

199 McDaniel (1998: 15).

Mari Rhydwen benzer bir noktaya değinir:²⁰⁰

Barınma, yiyecek, güvenlik ve sağlık gibi temel ihtiyaçlar karşılanmadığı zaman dilin korunmasını veya yeniden canlandırılmasını düşünmek gereksiz bir lüks gibi geliyor.

Bu gözlemlere diyecek bir şey yok gibidir. Ama yine de koşulların, önceliklerin ve hedeflerin zamanla değişmesi hayatın bir gerçeğidir. Eğer uluslararası organizasyonlar tarafından desteklenen gelişim programları bir şekilde başarılı olursa o zaman sağlıklı ve iyi beslenen insanların hayatın niceliğini değil de niteliğini artırmak için vakit ve enerji bulacakları bir günün geleceğini bekleyebiliriz. O noktada kültürel geleneklerini yeniden canlandırmak ve kültürel kimliklerini bulmak isteyeceklerdir. İşte o zaman dillerini arayacaklardır ve dilleri öldüyse, yazılmamışsa ve hatırlanamıyorsa onu geri alabilmelerinin yolu yoktur. Öte yandan, ekonomik koşulların en zorunda bile dilin korunması için bir nebze çaba sarf edilse bu insanların gelecekte en azından bir seçenekleri olur. İster bu nesli ister bir sonrakini düşünelim seçimlerini yapabilirler.²⁰¹

Tehlikedeki dilleri koruma çabalarına yönelik tepkiyle karşılaştığımız zaman –bu tepki dili konuşan insanlardan geldiği zaman bile– kullanmamız gereken argüman budur işte. İnsanlar özellikle eski sömürgeci ülkelerden gelen yabancıların müdahale etme haklarının olmadığını söyledikleri zaman kullanılması gereken argüman da budur. Aşağıda göreceğimiz gibi, insanların umursamadığı veya (İngilizce öğrenmek gibi – bkz. s.21) alternatif hedefler peşinde koştuğu koşullarda dili korumak için ne ya-

200 Rhydwen (1998: 105).

201 Sosyoloji, sosyal önceliklerin ve beklentilerin belirlenmesine yönelik farklı yöntemler sunmaktadır. Örneğin, Maslow (1954)'ün sosyal ihtiyaçlar hiyerarşisi 'fizyolojik ihtiyaçlar>güvenlik>aidiyet>güven>kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarını tanımlar. Bunun dile uyarlanması için bkz. Walker (1993).

pılabileceğine ve ne yapılması gerektiğine karar vermek zordur. Saygı gösterilmesi gereken hassasiyetler ve göz önüne alınması gereken siyasi baskılar bulunmaktadır. Aynı zamanda yabancılar uzun vadeli bakış açısının değerini çoğunlukla içeridekilerin göremeyeceği şekilde görebilirler. Dünyanın değişik yerlerinde kazandıkları deneyimlerden çok iyi bilirler ki sonunda ortaya çıkaracak en büyük şikâyet konusu ‘keşke’ tarzında olmaktadır: ‘keşke annemle babamlar... yapsaydı’, ‘keşke dedemler... yapsaydı.’ ‘İnsanlar dillerini sonraki nesle aktarmak istemiyorsa bu onların seçimidir ve buna kim karşı çıkabilir?’ görüşüne karşı çıkarken Nicholas Ostler şöyle demektedir.²⁰²

Benim kendi cevabım bu korkunç analizi yapan dünya görüşünün durağan ve çoğu kez kendi halinden memnun olduğudur. Sadece diller değil insanlar da çeşit çeşittir ve amaçları, beklentileri farklı farklıdır. Bir toplumun bireyleri tarihlerinin bazı dönemlerinde dillerinden vazgeçmeyi seçebilir ve ortak bir dili seçerek diğer toplumlarla yakınlaşmaya çalışabilirler. Çoğunlukla belli, mantıklı, ekonomik bir hedef peşindedirler. Sorun, hedef değiştiğinde veya belki hedefe ulaşıldığında ve hedefin artık önemi kalmadığında anlaşılır. Geriye dönüş yolu yoktur; eski dille verilen seçenek veya kimlik artık ortada yoktur.

Nancy Dorian, İskoçya’nın Galce konuşan son bir kaç Doğu Sutherland’lısı arasında çalışırken kazandığı deneyimlerinden güzel bir örnek verir.²⁰³ Gal dilini yeniden canlandırma gönüllüsüyle karşılaştıkları zaman ‘göze çarpmaktan başka bir istekleri olmayan’ bazılarının duyduğu rahatsızlığı ve düşmanlığı gözlemlemiştir. Kenya’daki bir Dahalo konuşmacısının oğullarının şimdi yalnızca Swahili konuşmasından her haliyle memnun olduğunu gözlemleyen ve makalesinde ‘Ben kimim ki onun hak-

202 Ostler (1996: 1). Gönderme, Ladefoged (1992)’yedir.

203 Dorian (1993); aynı zamanda bkz. Dorian (1981).

sız olduğunu söyleyeyim?’ diye soran Peter Ladefoged tarafından gündeme getirilen konuya atıfta bulunurken şöyle söyler:

Doğu Sutherland’ın Galce konuşan balıkçı halkı bir anlamda ‘haksız’ olduklarını şimdiden ispat etmiştir. Şu bakımdan ki kendi soylarının gençleri, atalarının dilini kendilerine nakletmeyi seçmedikleri ve ölmesine izin verdikleri için onları azarlamaya başlamışlardır.

Bu tür tepkiler, dili devam ettirmeyen nesilden iki sonraki toplumun bireyleri arasında çok yaygındır.²⁰⁴ İlk nesil hâlâ yeni sosyal konumunu ve yeni dilini yerleştirmeye çabaladığından tipik olarak ilgisizdir. Kaybettikleri mirası düşünmeye başlayan ve her şeyin başka türlü olmuş olmasını dileyen, yeni dilde güvene kavuşmuş, çok daha iyi sosyo-ekonomik konuma ulaşmış, arazi ve sivil haklar konusundaki mücadeleleri arkalarında bırakmış olan onların çocuklarıdır. Eskiden bir utanç kaynağı olan eski dil bir kimlik ve gurur kaynağı görülmeye başlanmıştır. Ama koruma tedbirleri olmadığından iş işten geçmiştir.

İnsanların olayların bu sırayla geliştiğinden haberdar edilmeleri hayati derecede önemlidir çünkü kültürel asimilasyon yolunda ilerlemiş bir toplumun kendi diline karşı kuvvetli olumsuz tutumlar takınmasının yüzlerce örneği bulunmaktadır (bkz. s. 93). Bu insanlar tutumlarının seçme şansı olmayacak çocuklarına etkisini fark etmelidirler. Bu nedenle yabancıların yerli bir topluluğun kendi kararlarını verme hakkına saygı gösterirken bunun bilinçli bir karar olmasını sağlamak için üstlenecekleri değerli bir rol vardır. İnsan hakları ve hür irade konularının, müdahale işini düşünme aşamasında bile son derece önemli olduğu bir entelektüel iklimde yaşadığımız için bunların hepsi

204 Güneydoğu Alaska’nın yerel dilleri bir başka örnek sunar: bkz. Dauenhauer ve Dauenhauer (1998: 60).

çok dikkatli bir şekilde ele alınmalıdır. Ama yerlilerle ilgili hiçbir konuya karışmama politikası ne kadar iyi niyetli olursa olsun tarihin gerçeklerini göz göre göre hiçe saymaktır. Atalarımızın siyasi politikalarını ne kadar yerersek yerelim onların yaptıklarının sonuçlarına katlanmalıyız ve bugünkü rolümüzü ister ortak insanlığın bir çeşit tazminatı, kefareti veya tasdiki, ister başka bir şeyi olarak görelim 'Her şeyi olduğu gibi bırakalım; bu onların sorunu' diyerek sorumluluktan kaçmak aşırı kolaycılık olurdu. Dünya kıtlık veya hastalık durumlarıyla karşılaştığında bu şekilde davranmıyor; orada hassas müdahalenin değeri kuşku götürmez. Pek çok yardım programı yaşam standardının eğitim yoluyla iyileştirilebileceği varsayımına dayanmaktadır. Ve ben örneğin su yönetimi veya haşarat kontrolü gibi konularda bilgisizliği ortadan kaldırmak için tasarlanmış eğitim programlarıyla dil konusundaki bilgisizliği ortadan kaldırmak için tasarlanmış bilinç artırma programları arasında temel bir fark göremiyorum.

Büyük ideolojik yüzleşmelerin olmadığı, insanların dillerine ilgi gösterdiği ve Batılı çalışanların hür irade ilkesini kabul ettiği bir toplumda bile bilgisizliği yok etmek acil bir iştir. Çünkü insanların genelde dilin doğası konusunda şaşırtıcı biçimde bilgisiz olduğu bir gerçektir ve burada yalnızca yerli topluluklarından bahsetmiyorum. Günümüzde dilbilimin (sosyodilbilim ve eğitim dilbilimi gibi) temel alanları ile televizyon ve basındaki pek çok popüler dil girişimi bu bilgisizlikle savaşıma derdinin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır.²⁰⁵ Dilin tehlikeye düşmesi olayı bir istisna değildir. Burada dünya görüşündeki farklılıklardan bahsetmiyorum. Eğer dillerinin ölümünün Tanrı'nın (veya onların tanrısının) iradesi olduğu, bir inancın parçasıysa o zaman çoğu insan yabancıların yapabileceği veya

205 İngiltere'den yakın zamanlı bir örnek için bkz. Bauer ve Trudgill (1998); ABD'den yakın zamanlı bir örnek için bkz. Wheeler (1999).

yapması gereken çok az şey olduğunu kabul edecektir (tabii eğer –misyoner hareketlerinde ve siyasi hareketlerde olduğu gibi– farklı ideolojik nedenlerden ötürü müdahalenin önünü kesme kararlılığı yoksa). Benzer şekilde, bir grup dilin ölmesinin doğal bir evrim süreci olduğuna inanıyorsa, insanların bu işe müdahale etmesinin tabiata aykırı olduğunu pekâlâ düşünebilirler ve yabancılar bu inanca saygı göstermek zorunda kalabilir. Benzer türde temel hususları içeren ve dilbilimcilerin başarıyla müdahalesini engelleyen başka bazı düşünüş biçimleri de vardır. Eğer yerli bir topluluk bütün Avrupalıların doğuştan kötü, açgözlü, hükmetme heveslisi olduğuna inanıyor veya müdahaleyle ilgili tüm tekliflerin aslen CIA'den geldiğini düşünüyorsa o zaman dil üzerinde çalışabilme olasılığı uzaktır. İşin içine –beyaz öğretmenlerin yerlilerin durumunu anlayamayacağı veya kadınların erkeklere öğretmenlik yapamayacağı gibi– etkileşimi belirleyen sosyal kısıtlamalar girdiğinde mesele daha da problemli olmaktadır.

Öte yandan, dil bilinciyle ilgili olup da bu tür temel konuları içermeyen çok konu vardır. Özellikle, çoğu insan bir dilin tehlikeye girerken geçtiği aşamalardan tamamen bihaberdir. İki dilli bir toplumun ne kadar çabuk tekdilli olabileceğini bilemezler. Hızlı, şiddetli bir dil değişiminden habersizdirler (bkz. 1. bölüm). İki dillilikteki artış gibi bariz işaretleri veya hâkim dilden alınan kelimelerdeki artışı görmezler. Çevrelerine bakar, başkalarının dili konuştuğunu görür ve dilin hâlâ güçlü olduğu, ‘birilerinin hikâyeleri bildiği’ sonucuna varırlar. Pek az konuşanın kaldığını kabul etmek istemeyebilirler. Yerli dili tercih ettiklerini söyler ve kendileri çok kullanırlar. Dillerinin ‘tehlikeye düştüğünü’, ‘yok olduğunu’, ‘öldüğünü’ kabul etmeyi reddederler – gerçekten de, dilleri için bu tür etiketler kullanılmasını (dil hakkında bir tespit değil de) etnisitelerinin inkârı gibi algılayıp şiddetle karşı çıkar-

lar. Dillerin özel olarak korunduğuna inanabilirler.²⁰⁶ Bu yüzden bir araştırma yok denecek kadar az konuşmacının kaldığını ve hâkim dilin yaygın kullanımını gösterdiğinde şok etkisi yaratabilir.²⁰⁷ Bir toplumun dili kurtarmak için çok geç olana kadar harekete geçmeye ihtiyaç duymayabileceği bilinmektedir.²⁰⁸ Dilbilim araştırmaları tam da bu hareketin çıkış noktasını oluşturur.

Ve yine insanlar bir dili kurtarıırken ne yaptıklarını ve dil kaybının ne olduğunu tam bilmeyebilirler. Bu noktada, tehlike-deki diller üzerine çalışmanın öncelikli nedeninin, farklı kuşakların birbirleriyle konuşabilmelerini sağlamak olmadığını kendimize hatırlatmalıyız; (İngilizce veya İspanyolca gibi) öğrendikleri hâkim dil yoluyla buna zaten sahiptirler. İlk hedef, daha çok, bırakacakları mirasın eşsiz olduğunu keşfetmelerine yardım etmektir. Bu işin devasılığı göz ardı edilmemelidir. İnsanın dil mirasının neler içerdiğinin farkına varması çaba gerektirir. Dilin ‘içinde’ yaşarken farklılığını görmek mümkün değildir. Sosyal etkileşim şekilleri, sıradan günlük davranışlar, yılın belli dönemlerinde yapılan aktiviteler gibi o kadar çok şey gözden kaçır ve doğal karşılanır ki. İnsanlar, özellikle de bilginin ansiklopedik sistemleştirilmesine değer veren düşünce geleneğine ait

206 Quesada (1998: 57) tahminlerine göre dilleri büyük tehlikede olan Panamadaki Teribes halkının kralıyla yaptığı bir mülakatı bildirmektedir. Kral açık açık şöyle der: ‘Tehlikede değiliz.’ Nasıl bu kadar iyimser olduğu sorulduğunda ekler: ‘Çünkü biz Tanrı’nın kullarıyız ve Tanrı bizi başkaları tarafından yok edilelim diye yaratmadı. Kabul edelim, eğer bu 500 yıl boyunca en kötü şartlar altında yok edilmediyse şu anda yok olmamız olasılık dışı. [1968] Kızılderili Özerklik Kanunu yazılı bir doküman. Aynısı dil için de geçerli.’

207 Bu reaksiyonun örnekleri Mohawk ve Quechua için bildirilmiştir: bkz. Jacobs (1998: 118), Grinevald (1998: 139).

208 Örneğin, Mckay (1996:18), ‘Maalesef dil ne kadar güçlü olursa konuşanlarının harekete geçme ihtiyacını veya kaybın olası sonuçlarını iş işten geçmeden görme ihtimalleri o kadar düşük olmaktadır’; Trosterud (1997: 23), ‘İkidilli bir toplum asimile olmuş tek dilli bir topluma çok hızlı dönüşebilir ve akıcı konuşmacıları iş işten geçene kadar neler olup bittiğini anlayamazlar.’

değilse, bütün bunları oturup düşünmek için yardıma ihtiyaçları vardır. Problemin büyüklüğü hayali bir deneyle hissedilebilir: İngilizcenin tehlikedeki bir dil olduğunu ve çocuklarımız için korumamız gereken başarılarını ve uygulamalarını belirlememizin şart olduğunu düşünün. Nereden başlayacağımızı kestirmek zordur.²⁰⁹ Ray Bradbury'nin herkesin bir işi hafızasına kaydettiği *Fahrenheit 451* kitabındaki hayatta kalmayı başaran toplumda olduğu gibi edebiyat geleneğinin örneklerini seçmemiz, din ve hukuk dilinin özünü yakalamamanın yollarını bulmamız gerektirdi. Doğum günü kutlamaları veya yılbaşı şarkıları gibi kutlama geleneklerimizin dilini ya da çocuklarla şarkılar veya tekerlemeler yoluyla konuşmayı unutmak istemezdik. Bütün bunların ve daha fazlasının düşünülmesi gerekirdi. Ve bütün bunlar ve daha fazlası, tehlikedeki bir dile yaklaşılrken düşünölmelidir. Çünkü dillerin mirasları konusunda bize anlatacakları şeyler her yerde aynı karakterdedir.

Dilin korumasına yönelik doğru iklimin oluşturulması için bazı mitlerin ortadan kaldırılması gerekir. Bazıları öğretmekle ilgilidir. Örneğin, bir dili çok iyi konuşan bir anne veya babanın otomatikman sınıfta iyi bir öğrenci olacağına dair yaygın bir kanı vardır. Bir diğeri, yalnızca aynı etnik gruptan olan öğretmenlerin o grubun dilini öğretebileceğidir. Diğer mitler öğrenmekle ilgilidir. Ana dili öğrenmek tamamen doğal, bilinç dışı ve hızlı olduğu için aynı dil insanlara okulda, yaz kampında veya yetişkin sınıfında sonradan öğretildiği zaman daha büyük çocukların aynı şekilde 'öğreniverecekleri' farz edilir. Bazıları bu görüşü desteklemek için etnik kökenli bir mantık yürütürler. Yetişkin konuşmacılar eğer çocuklar kendileriyle aynı etnik geçmişe sahipseler dillerini ikinci dil olarak öğrenme işinin gayet

209 Bir dil mirasının eşsizliğini değerlendirmenin bir başka yolu, belli bir kültürün özeti veren ansiklopedi konularını incelemektir. Örnekler için bkz. Hook (1982) veya yakında çıkacak olan *Galler Ansiklopedisi* (Galler Akademisi).

tabii çok kolay olacağını düşünebilirler (ki buna ‘genetik yanlış inanç’ denmektedir). Elbette meselenin aslı, etnisiteleri ne olursa olsun ata dillerini ikinci dil olarak sınıf ortamında öğrenen bütün çocukların başarıya ulaşmak için çok çalışmaları gerektiğidir. Birkaç haftalık ‘bandırma’ programları bu işi çözmez. Ve dil okulda devamlı öğretilse bile evden ve çevreden destek bulması gerekir. İnsanlar bunun farkında değillerse yanlış beklentilere girecek ve beklentileri gerçekleşmediğinde olumsuz tutumları kemikleşecektir.

Dilin korunmasına yönelik olumsuz tutumların sonuçlarını görebilmelerine yardım etmek ve bunu yaparken yanlış inanışları ortadan kaldırmak hiç de kolay değildir. Ama eğer bu konuda bir toplumun kendi kararlarından nihai olarak sorumlu olduğu tartışmasız ise o zaman bu kararı gerçekleri mümkün olduğunca öğrendikten sonra yapmalıdırlar. Yaptıklarının sonucunu düşünecek zamanları olmalıdır. Önemli mesele Ken Hale’n belirttiği gibi seçim meselesidir:²¹⁰

Dil yok oluşunu tersine çevirmek için nihayetinde belli bir koşulun var olması şarttır. Kısacası, insanlar ailelerinin veya ilgili sosyal üitenin yerel dilini öğrenmek ya da öğretmek konusunda *seçim hakkına* sahip olmalıdır.

Ve ardından şunu ekler:

Dilin yok oluşunu durdurmak için var olması gereken koşul bu seçimin hakkının sınırlandırılmadığı bir sosyopolitik ve ekonomik adalet şeklidir. Bu gerekli koşul benim bildiğim hiçbir ülkede yoktur.

Seçim gerçekten çok önemlidir ancak bilgiye dayanması ge-

210 Hale (1998: 213, 215).

reker. Çocuklarının dil gelecekleri konusundaki seçim hakkını anne babalara vermek eğer bu seçimi yaparken ihtiyaç duyacakları bilgiye sahip değillerse çözüm değildir. Sorumluluğun getirdiği zorlukları hafife almadan, insanların dilin korunması ile ilgili argümanları görmelerini sağlamak, dilin tehlikede olduğu ve bu süreçle ilgili güvensizliğin bulunduğu bir toplumda çalışmanın önemli bir ilk adımıdır. Dilbilimcilerin ve başkalarının önemli bir rol oynayabilecekleri yer burasıdır. Yalnız ve yalnız yerli topluluk kendi dilini kurtarabilir. Ama yabancılara tavsiye ve yardım yoluyla yapacak çok iş vardır.

Bu yüzden tehlikedeki diller üzerine çalışan dilbilimciler, ata diline olumsuz duygular besleyen yerli bir toplulukla karşılaştıklarında çok açık bir görev onları beklemektedir. Müdahalenin ilk hedeflerinden biri, insanların dillerine güven ve saygı duymaları için morallerini artırmaya yönelik fırsatlar yaratmaktır. Bir topluluk sürekli değişimin baskısıyla mücadele etme yeteneğini ancak bu şekilde kazanacaktır. Bir grup araştırmacının dediği gibi: 'İnsanın kendi dilini terk etme kararı, dili konuşan toplumdaki özgüvenin azalmasından kaynaklanır.'²¹¹ Bu nedenle, bir toplumun diline olan güveni nasıl artırılabilir? Eğer konuşmacıları devam etmenin anlamsız olduğunu düşünüyorsa o dil için ümit yok gibidir. Peki, eğer dil yıllar süren aşılamanın sonucunda erozyona uğramışsa ne tür argümanlar değer duygusunu insanların içine yerleştirebilir? Dilbilimciler birçok toplumda kazandıkları deneyimlerden ikna edici olabilecek konuları öne sürmüşlerdir. Elbette bir sonraki toplumun bunlara inanacağını garanti yoktur. Bu durumun koruyucu tıptakinden pek farkı yoktur: Doğru yolun ne olduğunu bilmek bir şeydir; insanları o yolda ilerletmek başka bir şeydir. Yok edilmesi gereken hastalığın kayıtsızlık veya ümitsizlik olduğu koruyucu dilbilimde de böyledir.

211 Brenzinger, Heine ve Somner (1991: 37).

Bazı toplumlarda iki dilli olmak –ister hep öyle olmuş olsunlar, ister hâkim dille temasları sonucunda olsunlar– gerçek bir avantaj olarak görülür (bkz. s. 59). Nispeten düşük statülerine rağmen tekdillilik durumunun kısıtlamalarını görürler. Birden fazla dili konuşma becerisi bazı toplumlarda prestij ve güç kaynağıdır: Yeni Gine’den Emenyolar ve Amazon’dan Tewalar bunun örnekleri arasında gösterilmiştir. Dahası, yerli dilin pratik değerinin olduğu pek çok dil bulunabilir. Örneğin, farklı çoğulluk dillerine sahip ülkeler arasında ortak dil olarak kullanılabilirler (güney Afrika ve Mozambik’i birbirine bağlayan Bantu dili gibi). Böyle bir dil, yerli topluluk içinde hâkim grubun paylaşmadığı özel bir iletişim aracı olarak son derece yararlı olabilir.²¹² Olumlu argümanların çoğu topluluğun kendi üyelerinden gelebilir. Ancak onlar ata diliyle bağlarının olmasının getirdiği psikolojik veya manevi kazançlara işaret edebilirler – ki bu kazançlar elle tutulamazlar da eski yazıları okumanın veya eski hikâyeleri dinlemenin verdiği zevk, kimlik ve tarih bilincinin ürettiği güvenlik hissi gerçeklerdir.

Sanat, özgüveni artırmanın bir diğer önemli yoludur. Hikâye anlatımları, tiyatro grupları, şiir dinletileri, konuşma yarışmaları, şarkı galaları ve Galler’deki eisteddfod geleneği²¹³ veya İskoçya’nın Galce konuşulan yerlerinde Mod festivalleri gibi kültürel buluşmalar düzenlenebilir. Güçlü bir edebiyat geleneği sadece yerli grubun içinde değil, toplumun genelinde büyük prestij kaynağı olabilir. Dans gibi dil unsuru içermeyen sanat türlerinde bile dil onların popülaritesinden yararlanabilir: İsim verilmemiş ya da yorumu yapılmamış bir dans türü henüz icat edilmiş değildir ve dil daha sonra ön plana çıkmaktadır. Ancak sanat türlerinden bahsederken toplumun her parçasını dahil etmek çok önemlidir. Tehlikelilik durumunda seçkincilik ve seçkincilik

212 Tabii ki bu ihtimal, hâkim grubun yerel dili baştan yok etmeye çalışmış olabilmesinin nedenlerinden biridir: bkz. s. 82. Aynı zamanda bkz. Wurm (1991: 15).

213 Edebiyatçılarla saz şairlerinin yarışması

karşıtı yanlış düşüncelere yer yoktur. Tehlikedeki toplum her şeyi aynı derecede cazip göreceği için dışarıda bir şey bırakılmamalıdır. Burada kritik boyut yaşıtır. Geleneksel kültürel festivallerin getirdiği aktivite türleri, toplumun gençlerine eski veya mahalle işi gelebilir. Öte yandan, gençlerin ilgisini çeken aktiviteler standartları düşürdüğu gerekçesiyle yaşlılar tarafından bir tarafa itilebilir. Bir toplum karşılıklı alaka ve hoşgörü olmadan iç çatışmalar yüzünden parçalanabilir ve aynı doğrultuda kullanılması gereken enerji yok olur gider.

Heba edilen fırsatların klasik bir örneği dünyaca ünlü pop grubu Manic Street Preachers 1998’de İskoçya’da yeni albümleri *This is My Truth — Tell Me Yours sub (Dyma’n ngwirionedd — Dwêd un ti)* tanıtımı için Cardiff’teki bir ofis binasına asılan devasa afişte Galce kullandığı zaman olmuştur. Grubun üyeleri Galce bilmezler ama sözcünün belirttiği gibi ‘Galce mirasından gurur duydukları için Galler için bir şeyler yapmak istediler.’ Tehlike altındaki bir dile nadiren yapılan böylesi bir jestin medyanın dikkatini gerekli biçimde çekmesi beklenirdi. Çekti de. ‘Manic Street Preachers’ın bozuk dili, babalarının topraklarını rahatsız etti’ *Independent*’ın (27 Eylül 1998) manşetiydi. Bunun sebebi kullanılan dilin Galli bir akademisyen tarafından kınanmasıydı:

Yarım yamalak Galce ve dilbilgisi yanlış... Doğrusu, ‘Dwêd dy un ti’ olmalı... Bu argo... Dilin bozulmasına göz yumuluyor. Kulak tırmalayıcı. Standartların yükseltilmesi gerekir.

Gal Dili Kurumu sözcüsü buna sağlam bir karşılık vermiştir:

Manic Street Preachers’ın popüler gençlik kültürünü yansıtan dev Galce afişini taktirle karşılıyoruz... Şu anda birçok genç Galce öğreniyor ve bu tür jestler Galli oldukları için gurur duymalarını ve dili öğrenebilmelerini sağlıyor.

Daily Post'tan bir başka gazeteci daha renkli bir dil kullanır:

Profesör İşgüzar 'doğru' Galceyi savunuyor ve onu Cardiff orta sınıfının sıcak ortamında güvenle saklıyor. Geri kalanlarımız oturmuş Güney Galler'deki genç İngilizce konuşmacıları arasında dilin algılanış biçimini değiştirecek bir fırsatın kaçmasına yanyoruz. Afiş gösterisi paranın satın alamayacağı bir reklamdı ama ukala profesör araya girdi.

Ve Gal Dili Kurumuyla paralel bir sonuca varır, 'Manic Street Preachers doğrusunu yapmıştır.'

Söz konusu yaş grubu Galcenin geleceği için hayatidir. Son nüfus sayımları dilin kullanımının belli yaşlarda fazlaştığını gösterse de ergenlik çağı ilgi merkezi olmaya devam etmektedir. Kısacası, bir sonraki nesil ebeveynleri olacak bugünün ergenlik çağındaki gençleri, Galce konuşmayı 'moda' görmüyorlar. Böylesine prestijli bir örnekle bu tutum tersine çevrilebilirdi. Bazı Gal büyüklerinin bunu görmemiş olmamaları dilin geleceği için ciddi bir problemdir. İşin ilginç yanı, bir dilin ölümünü hızlandırabilecek faktörlerden biri toplumun içinde dile karşı farklı tutumlar besleyenlerin çatışmalarıdır. Bu küçük bir topluluğu parçalayabilir. Galler'de dil radikallerinin tutumları yüzünden dillerine sevgi besleyecekken dillerinden soğuyan insanların sayısını unuttum. Bardağı taşıracak son damla da yerli bir meclis üyesinden. Dili hariç her şeyiyle Galli olan meclis üyesi Kuzey Galler'de Gwynedd'deki yerel bir devlet dairesine bir rapor vermek için gelir ve raporu görevli memurun masasına koyar. Memur ona bakar ve Gwynedd'in iki dil politikasını unutup unutmadığını sorar. Şaşırان meclis üyesi raporun iki dilde olduğunu, bir tarafında İngilizcesinin diğerinde Galcesinin olduğunu

nu söyler. ‘Ama’ der memur ‘İngilizcesini üst tarafa yazmışsın.’ Dilin korunmasına mantıklı yaklaşan insanlar bu tür hikâyeleri duydukları zaman umutsuzluğa kapılır.

Bütün bunlar Galler’le sınırlı değildir. Tehlikelilik durumunun yaşandığı birçok yerden gelen haberler, yaşlı neslin gençlere dili ‘doğru’ kullanmıyorlar gözüyle baktığı ve dil âşıklarının dar görüşleri yüzünden aslında davaya zarar verdiği bu tür çatışmalara şahitlik etmektedir. Bu meseleler genel olup önemlidirler ve incelenmeleri gerekir. Öncelikle, tehlike durumu gittikçe artan bir dille karşılaşıldığında ve onu kurtarmak için kararlı olduğunda dilin hangi şekli nakledilecektir? Hangisinin gerçek olduğuna nasıl karar verilir? İkinci soru daha geniş bir konudur: Dil yerli bir kültürün vazgeçilmez bir parçası mıdır ve ona nasıl özen gösterilmelidir?

Toplumsal genelinde gerçekliğin tanıtılması

Dilbilimcilerin ilk gruptaki sorulara cevabı tektir: Dilin tamamı şiveleriyle, çeşitleriyle ve üsluplarıyla gerçektir. Dillerin topluma ayak uydururken değiştiği dilbilimin tartışılmaz gerçeğidir.²¹⁴ Eski ifade şekilleri bir yandan yavaş yavaş kaybolurken öte yandan yeni kelimelerin, telaffuzların, dilbilgisi kural biçimlerinin, konuşma üsluplarının, bölgesel ve sosyal değişkenlerin artması bu değişimin sonuçlarından biridir. Her dilde eski ve yeni şekiller kaçınılmaz olarak beraber yaşar ve bunlar yaş, cinsiyet, sosyal sınıf ve konuşmacıların mesleği gibi faktörlere bağlı olarak toplum içinde dağılır. Bu açıdan büyüyen dillerle tehlikede olanlar arasında önemli bir paralellik vardır. Gerçekten de, sayısal açıdan dillerin en sağlıklı olan İngilizce, türlerinin

214 Aitchison (1991). Edebi bir yorum için, Louis MacNeice: ‘Açıklamayı başaramayan yol, yol değildir / Değişmeyen tek değişim, mevsimler her yıl gelir’ (‘Plurality’ [Çoğulluk], 1940).

çokluğuyla (s. 21) ve temas ettiği dillerden kelime almaya her zaman hazır olmasıyla (s. 49) tanınır. Bir dil içindeki gerçek hayat, çeşitliliğinin genişliğinde, değişime ve kendini yeni durumlara adapte etmeye hazır olmasında bulunur. Sadece ölü diller değişmez.

Tehlikedeki dillere dönük mesaj açıktır: Konuşmacılarının değişime açık olması gerekir. Bu konuda sanki bir seçim hakları varmış gibi bir durum söz konusu değildir. Bir toplumdaki yaşlılar, tutumlarında doğal olarak tutucu olsalar bile dilin değişmesini durdurmak için yapabilecekleri bir şey yoktur. Bu değişimlerden bazıları –özellikle de hâkim dilden gelen ‘yabancı’ kelimeler ve konuşma dili üslupları– onlara nahoş gelebilir. Ancak yeni şekillerin dile kabul edilmesi, yeni bir müzik türünün öncesindeki her şeyi ortadan kaldırmaması gibi, eski ifade biçimlerinin tamamının yerinin alınması anlamına gelmez. Daha doğru bir perspektif dilin yeni şekilleri alırken genişlediğini düşünmektir. Eski törenlerin ve edebi eserlerin o saygı duyulan dili her yenilikle yan yana kalabilir. Hâkim dilden alınan kelimelerin (genelde dil kurulları tarafından) ana dil karşılıkları bulunabilir.²¹⁵ Modern İngilizce ve İspanyolca gibi dillerin edebi gelenekleri, yeniliklerle beraber din, hukuk ve edebiyat gibi alanlarda eski ifade biçimlerinin çok geniş bir yelpazesini barındırır. Tehlikedeki diller boyut olarak çok daha küçük olsa da temelde ayna ifade zenginliğine ulaşabilir.

Uluslararası bir dille tehlikedeki bir dil arasında elbette temel bir fark vardır ve bu sahiplik kavramıyla ilgilidir.²¹⁶ Bir dilin yayılmasında öyle bir nokta gelir ki –dilnin gelişmesine yön verme hakkı açısından– kimsenin malı olduğu söylenemez. Şu

215 Geleneksel kelime oluşturma yöntemleri, modern kavramları ifade etmekte kullanılabilir. Bunun bir örneği, bir Kaliforniya dili olan Hupa üzerine yürütülen bir çalışmada görülmektedir. Bu dilde uzun süredir var olan kelimeler, yenilerinin yapılmasında kullanılmıştır: bkz. Ahlers and Hinton (1997:18).

216 Sahiplikle ilgili birkaç kavram vardır. İkisi 5. bölümde ele alınmaktadır.

anda hiç kimse İngilizceye 'sahip' değildir. Bir zamanlar tarihi bağları dolayısıyla İngilizler ona 'sahip' olsa da İngilizce şu anda o kadar farklı yerde o kadar farklı insan tarafından konuşulmaktadır ki artık tek bir etki merkezi yoktur. Bu yüzden, eğer toplumun büyük bir kesimi dilin korunması sorumluluğundan uzaklaştırılmak istenmiyorsa, bir yerli dilinin özellikle gençler tarafından kullanılan şekillerle ilgili olarak dil çeşitliliğine karşı aynı şekilde esnek ve kapsayıcı bir tutum benimsemesi önemlidir. Dil geleneksel halinden farklılaşmış olsa bile insanlara bir kimlik nişanı sağlayarak önemli psikolojik ve sosyal değer ifade ettiği bilinmelidir. Özellikle insanlar ata dilinin kutsal ve saf görüldüğü bir geleneğin parçası olduğunda benimsenmesi gereken önemli bakış açılarından biri işte budur. Ama eğer alınan dil yapılarını, sınırlı dil melekесinin işareti olarak düşünmeye devam ederlerse, eğer öğretmenleri aralarındaki kullanım farklılıklarını aslı bu değil deyip kabul etmiyorsa, eğer yaşlılar gençlerin kullanımlarını sulandırma olarak görüyorsa o zaman gelecek pek parlak değildir.²¹⁷ Katı ve suçlayıcı arı dil savunuculuğu dilin hayatta kalabilmesi için olası en kötü senaryodur.

Bu, dilin bir toplumun tamamı veya en azından önemli bir çoğunluğu için hayatta kalmasının ön şartıdır ve dilin nakledilmesi için herkesin sorumluluk hissi taşıması anlamına gelir. Çok basit ve temel bir noktadır ama dili 'kurtarma' sorumluluğunun aslen kime ait olduğu konusunda çoğunlukla belirsizlik vardır. İnsanlar dillerinin devam ettirilmesinde fikir birliği içindedir fakat kendilerinin bu işin bir parçası olması gerektiğini hissetmezler; bunu onlar için başkalarının yapmasını isterler. Bir vakıf, okul veya koruma cemiyeti gibi bir kuruluşun gerekli mucizeyi gerçekleştireceğini düşünürler. 'Bu işi öğretmenlere bırakalım' sık rastlanan bir gözlemdir. Alaskalı iki saha çalışanı olan Nora

217 Bütün bunlar literatürde bildirilen tutumlardır: örnek için bkz. Yamamoto (1998a: 220).

ve Richard Dauenhauer'ın 'bürokratik çözüm' dedikleri şey budur.²¹⁸ Ama böyle bir çözüm yoktur. Kurumlar bireylerin yerini alamazlar. Okul programları ne kadar mükemmel olurlarsa olsunlar ev temelli aktivitelerin yerini tutamazlar. Dauenhauerlar bunu şu şekilde belirtir:

Çalıştığımız Sealaska Mirası Vakfı, Tlingit okuryazarlığında, uygulamalı folklorda, dilbilimde ve kitap yayınlanmasında uzman personel katkısında bulunabilir ancak geleneği taşıyan her bireyin yeteneklerine, işbirliğine ve iyi niyetine ihtiyaç duyuyoruz. Topluluklar için profesyonel danışmanlık ve teknik eğitim sağlayabiliriz ama önce insanların bunu istemesi lazım. Hikayeleri kağıda dökebiliriz ama yoktan var edemeyiz; dilbilgisini ve öğretim materyallerini üretebiliriz ama insanlar evde ve toplumda birbirleriyle konuşurken dili kullanmıyorsa bunlar bir hiçtir.

Dauenhauerlar insanların -'dili kurtaracak' yeni bilgisayar programları ve belki bir dizi kayıtle- nasıl 'teknik çözüm' beklediklerini de anlatmaktadırlar. Bazı yerlerde dili uzun süre öğretebilecek kadar çok materyal olduğuna işaret etmektedirler; sorun onları kullanabilecek öğretmenleri bulmaktır.

Dilin devam ettirilmesinde uygun bürokrasi ve teknoloji önemli unsurlardır ama ana unsur degillerdir. Kaynak, topluluk üyelerinin evlerinden ve çevrelerinden çıkmalıdır. İdeal bir çözümde herkes bir rol oynar: Genç anne babalar öncelikleri tartışır; daha yaşlı olanlar deneyimleriyle ve sosyal statüleriyle nüfuzlarını dil tedbirlerini halka duyurmak için kullanırlar; yaşlılar dilin membaı olarak görev alır ve kullanımına örnek olurlar. Toplumun parçası olan diğer insanların oynayacak rolleri vardır. Onların yerli diline verecekleri destek, konuşmacılara değer duygusu verebilir ve onu koruma çabalarını güçlendirebilir. Yabancıların kabullenmemesi ve düşmanlığı bile olumlu bir

218 Dauenhauer ve Dauenhauer (1998: 69-70).

etkiye sahip olabilir ve başka türlü bulunamayacak bir kararlılığa ve hareketliliğe yol açabilir. Gerçekten de, bazı analizciler aşırı dış desteğin yerli topluluğun motivasyonunu ve kendi kendine yeterliliğini zedelemesi açısından aslında tehlikedeki dil için zararlı olabileceğini öne sürmüşlerdir.

Dili kültürün parçası görmek

Şimdi yukarıda sorduğumuz ikinci soru grubuna bakalım: Yerli topluluğun parçası olmak ne demektir? Dil yerli kültürün vazgeçilmez bir parçası mıdır ve ona ne tür özen gösterilmelidir? Tartışmanın önemli bir bölümü şu ana kadar ‘yerli topluluk’ kavramını peşinen kabul etmiştir. Herkesin toplumun ne olduğunu bildiğini ve kimlerin topluma ait olduğunu bildiğini farz etmektedir.²¹⁹ Aslında, bir toplumun üyesi olmak özellikle dil değiştirmenin belli bir zamandır sürdüğü durumlarda ateşli tartışmalara neden olabilir. Genel olarak, düşünülmesi gereken iki fikir vardır.

Birinci fikre göre dil ve dilin ait olduğu kültür arasında ay-niyet vardır. Bu fikrin savunucuları ikinci bölümdeki argüman-ları, yani dilin kimliklerini ve tarihlerini ifade ettiğini kabul edip bunun ana nokta olduğunu düşünürler. Onların görüşünde kültürün o kadar büyük bir bölümü dille ifade edilir ki dilini konuşmayınca toplumlarının bir üyesi olmak mümkün değildir. Tabii böyle olunca artık dili konuşmayan veya hiç konuşmamış insanlar kendilerini başka yönlerden toplumun parçası görseler bile kültürden dışlanırlar. Bu fikir daha çok yerli dili gerçekten konuşan insanlarca sahiplenilir. Dil etnisitenin *vazgeçilmez* bir özelliği olarak görülür.

219 Ve tabii ki “kültür”ün de. Ancak, bu kitabın argümanı herhangi bir kültür teorisine dayanmamaktadır; görülmesi gereken şey, hangi kültür teorisini alırsak alalım dilin her zaman önemli bir rol oynayacağıdır: bkz. Duranti (1997: 49)’un sonuç kısmı.

İkinci fikre göre dil ve kültür arasında sınırlı bir ayniyet bulunur. Savunucuları kültürde dilden çok daha fazla unsur bulur. Onların görüşünde dilini konuşmasalar veya çok farklı şekilde konuşsalar bile insanların yerli toplumunun parçası olması mümkündür çünkü diğer unsurlar kültürel kimliğin temelini sağlar. Bu fikir daha çok yerli dili gerçekten konuşmayan insanlara sahiplenilir. Dil etnisitenin *vazgeçilebilir* bir özelliği olarak görülür.

Nancy Dorian İskoçya'daki saha çalışmalarından buna gerçek bir örnek verir:²²⁰

İskoçya'daki Keltçe konuşanlara Keltçe bilmenin 'gerçek İskoçya Dağlısı' olmak için şart olup olmadığını sorduğumda evet dediklerini; İskoçya dağlarında doğmuş ve atadan buralı olup da Keltçe bilmeyenlere aynı soruyu sorduğumda hayır dediklerini gördüm.

Ben de insanların % 80'inin dili konuşmadığı Galler'de aynı cevapla sık karşılaşmışımdır.²²¹ Dauenhauerlar aynısını Tlingit halkının % 90'ının dili konuşmadığı Alaska'da görmüştür.²²² Çok çarpıcı bir anekdot anlatırlar:

Tlingit dilini konuşmayan tüm gençleri gerçek Tlingit olmadıkları için herkesin ortasında yeren bir yaşlı duymuştuk. İşin ilginç yanı bu kadının çocukları, torunları ve torunlarının çocukları da Tlingit dilini bilmiyordu. Bu kadın, hiç düşünmeden, oluşmasında kendisinin de sorumlu olduğu etnik kimliğin bir parçası için aslında kendi ailesini reddediyordu.

220 Dorian (1998: 20).

221 Aynı zamanda bkz. Bourhis, Giles, ve Tajfel (1974), James (1977).

222 Dauenhauer ve Dauenhauer (1998: 74, 76).

Böylesine köklü bir çatışmayla karşılaşıldığında ‘taraf olmak’ bir kere daha gereklidir. Yerli bir topluluğun içinde atalarının dilini korumasalar ve kimliklerini görünüş ve davranışlarındaki başka seçeneklerle gösterebilirler bile toplumun parçası olduğuna inanan insanların ne kadar çok olduğuna şaşırmanın edemeyiz. Kimliğin dil olmadan bir dereceye kadar korunabileceğinin mümkün olduğunu gösteren ana kanıt budur. Gerçekten de, bazı raporlara göre her kültür, dili etnik kimliğinin güçlü bir sembolü olarak görüyor değildir. Matthias Brenzinger ve arkadaşları Afrika’da bazı örnekler bildirir. Bir makalede dillerini Wolof diliyle değiştiren Senegal’den bazı Serer erkeklerinin davranışlarını tasvir etmektedirler.²²³

Her şeye karşın Serer kültürünün ateşli savunucuları çıktılar ve Wolof kültürünün hemen her yönden kendilerininkinden daha ‘aşağı’ olduğunu belirttiler. Serer kültürünü Wolof hâkimiyetine karşı korumak için mümkün olan her şeyi yapacaklarında ısrar ediyorlardı. Serer dilini bilmemelerinin onlara göre konuyla pek bir ilgisi yoktu.

Bu tür anekdotlar kültürün çok yönlü olduğunun, çoğu, dile ilgili olmayan giyim, saç stili, yemek kültürü, dans, el sanatları ve görsel sanatlar gibi alanlara ait olan binlerce unsurdan oluştuğunun altını çizmektedir. İnsanların etnik dili kontrol etsinler ya da etmesinler bunları ‘etnisite nişanı’ olarak kullanmaları son derece normaldir. Dili mevcut nişanlardan yalnızca biri görürler. Karmaşıklığı ve toplumdaki yaygınlığı yüzünden dil pek tabii nişan olarak işlev gören en büyük potansiyele sahip davranış diye bilinir (bkz. 2. bölüm);²²⁴ ama kültürün iletilmesinin tek yolu

223 Brenzinger, Heine ve Somner (1991: 37). Benzer bir nokta Dimmendaal (1989: 28) tarafından Doğu Afrika için yapılmıştır.

224 İnsanlar sayısal tahminlere genelde cesaret edememektedirler. Bu yüzden Mohawk

değildir. Kültür onu oluşturan unsurlardan herhangi bir değiştiği veya yok olduğu zaman, bu unsur dil bile olsa, durma noktasına gelmez. Dilin kaybı bir kültürün başına gelebilecek ciddi bir kalp krizine en yakın şeydir.

Dil değiştirilmesine karşın kültürün devam edebileceğine dair güçlü deliller vardır.²²⁵ Yeni kültür eskisi gibi olmaz ama tamamen farklı da olmaz. Araştırmaların netleştirmekten halen uzak olduğu müthiş soru –dil değişimi gerçekleştiğinde kültürel bakış açısından nelerin korunup nelerin kaybedildiğini belirlemek için– farklılıkların ne olduğunu ortaya koymaktır. Eski dilin hangi unsurları ciddi bir kültürel kayba uğramadan yenisi tarafından alınabilir? Bir tarafta eski hikâyeleri yeni dil yoluyla anlatmak tabii ki mümkündür ve eski gelenek ve irfanın büyük bir kısmı yeni dilde açıklanıp tartışılabilir. Öte tarafta, çeviride çok şey kaybolacaktır: Yeni dil, hikâyelerin sıcaklığını ve ruhunu taşıyamayacak, kelime oyunları kaybolacak, anekdot ve fıkraların can alıcı noktaları gidecek ve törensel ifadeler aynı aliterasyon ve ritme sahip olmayacaktır. Ancak bunlar çevirinin tüm diller için geçerli bildik sınırlamalarıdır. Fransız yaşamı, kültürü ve düşüncesi hakkında Fransızcadan çevrilen eserlerden çok şey öğrenebileceğimiz gibi, yer değiştirme sürecinde tehlikedeki dilin bir kısım kültürel ağırlığının hâkim kültürden elde edilebileceği gerçeği ortadadır. Anthony Woodbury bunu şöyle ifade eder:²²⁶

lideri tarafından söylenen ‘bir halkın kültürünün üçte ikisi diliyle bağlantılıdır’ cümlesine yapılan gönderme özellikle ilginçtir: bkz. MacDougall (1998:91).

225 Etnisitenin, öğeleri zaman içinde sürekli yeniden müzakere edilen kesintisiz bir dizi olarak görüldüğü dinamik kültür görüşü Dauenhauer ve Dauenhauer (1998) tarafından ele alınan bir konudur. Grenoble ve Whaley’nin kitabındaki bazı makalelerde (1998) ve özellikle Jocks, Mithun, ve Woodbury’ninkilerde yeniden gündeme getirilmektedir. Kimliğe dinamik, değişken, süregelen ve geleneksel uygulamalarla sınırlanmamış olarak bakılmaktadır.

226 Woodbury (1998: 235).

İletişim için daha yaygın kullanılan (İngilizce gibi) bir dil eskiden ata dili tarafından yerine getirilenlerin devamı olan amaçları iletmek için, yapısal olmasa bile ideolojik olarak her zaman adapte edilebilir.

Dile eşsiz değil ama seçkin bir etnisite nişanı olarak bakmak tehlikedeki bir dilin korunması için en çok ümit vaat eden temeli sağlar. Eğer bir toplum böyle bakarsa veya böyle bakmaya ikna edilirse bu bakış yerli topluluğun içindeki tek dil konuşanlar, değişen derecelerde iki dil konuşanlar, iki dili de tam konuşamayanlar ve hâkim dilde tekdilli olanlar arasında bir anlaşma zeminine imkân tanır. Ve etnisitenin parçası olmak ortak kültürel aktivitelere katılmak anlamına geldiğinden dil kullanımında artış olması olasıdır. Herkes dil sahiplik nişanını tam anlamıyla seçmeyecektir ama günlük selamlaşmalar veya sokak adları seviyesinde olsa bile dili aktif olarak kullanmaktan kaçınılmayan bir düzenin parçası olacaktır.

Bu yaklaşım, artık yerli toplum içinde yaşamayan ama hâlâ onun bir parçası olmak isteyen insanlarla karşılaştığımızda daha kapsayıcı olmaya imkân tanır. Koşullar isteyerek göçten, zorla yurdundan edilmeye kadar büyük değişiklikler gösterir ama sonuç değişmez: Yurtdışında yaşayan önemli sayıda insan vardır. Bunların bir kısmı ata dillerini konuşmazken diğer bir kısmı konuşur ve yerli miraslarını sürdürmeyi veya yeniden keşfetmeyi arzu eder. Bazı etnik gruplarda mesele global bir boyut kazanmıştır çünkü yurtdışına göç dalgaları, geçen yıllar boyunca çok farklı yerlere gidebilmiştir. 'Miras' kavramı bazen anayurtta karşılaştığımız, etnisite etkisiyle oluşan göçmen, mülteciler ve dünyanın dört bir yanına dağılmış diğer insanlar arasında köprü olarak kullanılır.²²⁷ Tam anlamıyla homojen bir kavram değildir çünkü örneğin kendi ülkelerinde kültürel asimilasyon-

227 Van Deusen-Scholl (1998).

dan geçen (bazı Kızılderili halkları gibi) küçük yerli grupları, yabancı bir şehre yeni göç etmiş (Londra ve Boston'daki Çinli ve İtalyanlar gibi) büyük grupları ve (ABD'deki Afrika kökenli Amerikalıların Afrika'ya yönelmesinde olduğu gibi) 'memleketi' anılarının uzak bir köşesinde kalmış etnik grupları kapsar. Bu insanların miras şuuruyla özdeşleştirdikleri dil belli olmayabilir – Hangi Afrika dili? Hangi Çince? Hangi İtalyan aksanı? Gerçekten belli olsa bile bu dili tam anlamıyla bilmekten yalnızca dilin 'aksanını' almaya uzanan geniş bir dil bilme yelpazesi olacaktır. Ancak tehlikedeki diller için gerçek anlamda kapsamlı bir dil model bütün bu koşulları barındırmalıdır. Hiçbir şekilde yalnızca akademik bir konu değildir. Vatanla ilgili bir durum için yurtdışından önemli seviyelerde yardım gelebilir. Ve tehlikedeki dili konuşanların pek çoğunun dağıldığı durumlarda desteğin nerede yaşarlarsa yaşasınlar tüm gruplara mı, yoksa yalnızca anayurda mı yoğunlaşması gerektiği hakiki –ve bir o kadar da tartışmalı– bir konudur.

Dilin kültürdeki rolüyle ilgili görüş benimsemek bir başka nedenden daha önemlidir: Dile verilecek desteğin en iyi nasıl yönlendirileceği konusundaki kararları harekete geçirir. Eğer bir toplum *vazgeçilmez* fikrini benimserse yeniden canlandırmanın doğrudan dile (örneğin, dil öğretimine ve öğretim kaynaklarına ve beşinci bölümde bahsedilen değişik dil aktivitelerine) odaklanmasını bekleyecektir. Eğer *vazgeçilebilir* fikrini benimserse yeniden canlandırmanın kültürle ilgili (örneğin, sosyal refahın sağlanması veya ekonominin ivme kazanması için tedbirlerin alınması gibi) konulara odaklanmasını bekleyecektir. İdeal bir dünyada kaçınılmaz bir çatışma yaşamamaları için bu iki baskı unsuru arasında bir denge kurulurdu. Gerçek dünyada kısıtlı fonlar, her iki fikre ilişkin projelerin aynı kaynak için rekabet edecekleri anlamına gelir; toplumdaki bir kararın uzun vadeli sonuçlarını analiz etmek için dil planlamasında yeterli uzmanlık

olmayabilir. Sosyodilbilimin en çarpıcı perspektifi ‘önce kültür’ü savunur: Eğer dilin bulunduğu ve insanların onu kullanmak için nedeni olduğu kültürel çevre veya matrise destek verilerek başlanırsa uzun vadede dilin korunması için daha etkili olacaktır. Dilin büyümesi için kültürün bir bütün halinde tanıtılması en iyi ön koşuldur.

‘Önce kültür’ görüşünün –örneğin, kültürün hangi yönlerinin dilin korunmasına yönelik olduğuna karar verilmesi gibi– zorlukları yok değildir. Bir ülkedeki medeniyetin ne kadarı ‘dili yeniden canlandırma kampanyası’ başlığı altında meşru şekilde toplanabilir? Bu konu şiddetli tartışmaların kaynağı olabilir. Örneğin, Maya Dilleri Akademisi 1992’de bir ağaçlandırma projesi için çok çaba sarf etmekle eleştirilmişti.²²⁸ Eleştirenlere göre bu tür bir ekonomik program dille –ve hatta kültürle– o kadar alakasızdı ki kaynakların yersiz kullanımıydı. Kısıtlı fonlar yardım taleplerini doğrudan cevap verecek dille ilgili aktivitelere odaklanmalıydı. Destekleyenlere göre ise bu tür ekonomik tedbirler sonunda toplumun güç ve prestijinin artmasını sağlayacak ve böylece dili daha sağlam bir zemine oturtacaktı. Açıkçası her iki tarafın da haklı olduğu yönler var. Bir yanda Lenore Grenoble ve Lindsay Whaley’in dediği gibi, ekonomi ‘tek başına tehlikeye ki dillerin kaderini etkileyen en güçlü kuvvettir.’²²⁹ Öte yanda dil ‘nişanı’ o kadar önemli olabilir ki ona sahip olmayan insanlar kendilerini ciddi derecede mahrum hissedip acil çare isteyebilir. Bu tür bir reaksiyon özellikle dilin beraberinde belli sosyoekonomik haklar getirdiği bölgelerde olasıdır: örneğin, Kolombiya’da devlet, kişinin rezervasyonlardan, vergi indirimlerinden ve bedava enerji kaynaklarından faydalanmaya hak kazanmasına karar verirken, yerli dilini konuşma becerisi arar.²³⁰

228 England (1998: 107).

229 Grenoble ve Whaley (1998b: 52).

230 Seifart (1998: 9).

Genellikle önemli seviyelerde ekonomik yatırım ve sosyal reform gerektiren ‘önce kültür’ duruşunun uzun vadeli etkileri hükümetlerin çoğunlukla kısa vadeli ‘çözümleri’ seçeceği anlamına gelir. Bu ‘çözümlerde’ tedbirler acil bir problemi çözmek için alınır ve sonuçta en fazla tehdit altında görülen diller desteklenir. Maalesef bu tedbirlerin etkinliği, beraberinde gelen politik velvleyle ters orantılı olma eğilimindedir. Dilin korunmasında, birinci önceliğin dilin kültürel ortamının geliştirilmesi olduğu ve içine bir dizi kısa vadeli tedbirin akıllıca yerleştirildiği dikkatli, uzun vadeli planlamanın yerini alabilecek bir şey yoktur. İşin enteresan yanı, dünyanın en zor işlerinden biri dil konusunda radikal birini ikna etmektir. Tehlikedeki bir dil adına gösterilen aşırı titizlik hâkim dile gösterilenden daha az aptalca değildir.

Tartışmalar konusundaki entelektüel bilinçliliğin ve politik olumsuzculuğun, sonuçların önüne geçip bu bölümün başında sorduğum ‘Nereden başlamalı?’ sorusuna verilecek coşkulu karşılıkları öldürmesi işten bile değildir. Eğer yapılacak iş bir toplumun özgüvenini genelde yüzyıllar süren kültür egemenliğinden sonra yeniden inşa etmekse karanlık bir gelecek uzak değildir. Toplum içinde işin boyutu insanların şevkini kırmaya yetebilir. Yeterince bilmediklerini bilirler. Kaynakları olmadığını bilirler. Bu yüzden soruna sistemli yaklaşılmıyorsa karar almayı erteler veya ucundan köşesinden tutup işe sarılmazlar. Çabuk sonuç beklerler ve sonra bunların işe yaramadığını görünce şevkleri yine kırılır. Önemli bir ilerleme kaydetmeden önce ne kadar çok ön hazırlık yapmak gerektiğini göz önüne almazlar. O zaman kara ile kapkara arasında bir yerlerde seyreden bir toplum tavrıyla karşılaşıldığında dikkati sorunların üstesinden geldiği ve önemli ilerlemenin kaydedildiği durumlara çekmek (ki bunlar pek çoktur) önemlidir. Dil değiştirmenin tersine çevrildiği birkaç yılın veya on yılların uzun vadeli etkisini belirleyen yeterince araştırma yapılmadığı için ‘başarı hikâyelerinden’ şu an için söz etmek belki çok zordur. Aynı zamanda bu durumlarda uzun bir ömür garanti altına alınmamış olsa bile ölümün geciktirildiğine dair çok miktarda kanıt vardır.

5 Ne yapılabilir?

Son iki bölüm tehlikedeki bir dil için çalışırken ilgili birçok genel düşünceyi ortaya koymuştur. 3. bölüm bir dilin düşüşe geçmesine neden olan faktörlere dikkati çekmiş; 4. bölüm bu sürecin insanlar üzerindeki etkisini vurgulamıştı. Dil değiştirmeyi tersine çevirmek için ne zaman ve nasıl müdahale edilmesi gerektiği –veya müdahalenin mümkün olup olmadığının veya istenip istenmediğinin belirlenmesi– konusunda bilgiye dayanan kararlar vermeden önce her iki perspektifin de ele alınması önemlidir.²³¹

Kararlarımızı bilgilere dayanarak alabiliriz ama bu kararlar her zaman tam anlaşılan ilkelere dayanmazlar. Hâlâ bilmediğimiz çok şey bulunmaktadır. Bir toplumun üyelerini dilleri için bir şeyler yapmaya ne motive edebilir? Bazı toplumlar işi bu kadar sahiplenmişken diğerleri neden uzak durur? Bazen nedenler bellidir: örneğin, bir dizi politik ve dini faktör günümüz İsrail’inde İbranice’nin yeniden doğuşunu ve korunmasına devam edilmesini açıklar.²³² Ancak çoğu tehlike durumunda, ana-

231 Arzu edilme meselesi, üzerinde çok az durulmuş pek çok soruyu gündeme getirmektedir. Bazı yazarlar tıp benzetmesini iyi bilirler ve tıp etiğinde karşılaşılan aynı türde zor soruları sorarlar (fakat cevap vermezler). Matisoff (1991: 221), ‘Solunum cihazlarıyla dilleri hayatta tutmaya devam etmeli miyiz?’ der ve bir toplumun dilinin ölmesine izin vermeye gönüllü olduğu durumlar için ‘dil ötenazisi’ benzetmesini yapar. Bu alan bu tür sorulara belli ilkelere dayanarak cevap vermeye henüz hazır değildir.

232 Ancak İbranice özel bir durumdur. Avrupa’ya pek çok etkisi açısından Klasik İbraniceden farklı olmasına rağmen yazı dilinde klasik dönemle günümüz arasında - ve bazı Avrupa yerel dilleri sayesinde konuşma dilinde - çarpıcı bir devamlılık vardır.

liz yapmak o kadar kolay değildir. Faktörlerin ne olduğu ve bir-biriyle etkileşimleri tam anlaşılabilmiş değildir. Dillerin neden tehlikeye girip öldüğü ve insanların bir dilden bir başkasına neden geçtiği (bkz. 3. bölüm) hakkında oldukça çok şey biliyoruz ama neden sürdürüldüklerini ve insanların onlara neden sadık kaldığını bilmiyoruz. Dilin en olumsuz şartlarda bile korunduğu şaşırtıcı durumlara rastlanmaktadır. Arizona'daki Tewa'lar buna örnektir: Uzun süreden beri hâkim Hopi toplumu içinde küçük bir grup olmuşlardır ve yine de dilleri sağlamca korunmuştur. Dilbilimciler bunu açıklamaya çalışırken Tewa'ların tören ve dini konuşmalarında Tewa dili dışındaki bir ifadeyi kullanan kişiyi fiziksel olarak cezalandıracak kadar üsluptan taviz vermemesine işaret etmişlerdir; aynı zamanda Hopi'ler arasında dile karşı güçlü bir hoşgörü ruhu mevcuttur.²³³ Ama 'sadakatte gerçek ısrar' ve 'güçlü hoşgörü ruhu' gibi kavramları ölçmenin yollarını bulmak zordur ve araştırma literatüründeki yorumların çoğu hâlâ izlenimlere dayanmaktadır.

Çoğu ortamda bir yığın faktör ince şekillerde etkileşime girer. Tayland'daki Ugong'larla ilgili bir rapor, bu dilin bazı yerlerde ölürken diğer yerlerde neden ölmediğini açıklamaya çalışır. Araştırmacı David Bradley nispeten soyutlanmış bölgelerde yaşayan toplulukların ekonomik açıdan kendi kendine yetebildiği ve dışarıdan gruplarla çok az temas etmek zorunda olduğu (ve böylece dışarıdan kimselerle çok az evlilik olduğu veya hiç olmadığı) için dilin hayatta kaldığı sonucuna varır. Bu tür yerlerde kabile reisi belli bir siyasi güce ve sosyal prestije sahiptir ve Tayland eğitim sistemine bağlı okullara ulaşma imkânı yoktur.²³⁴ Yeni Zelanda'daki Maori örneğinde farklı bir grup faktör

233 Kroskity (1993). Uygunsuz koşullarda bir diğer hayatta kalma örneği, on sekizinci yüzyılın sonlarında Franciscan misyonuna götürülen ve zorla İspanyolca öğretilen Kolombiya'nın Barbareno Chumash halkıdır. Yine de son konuşmacısı 1965'e kadar yaşamıştır: bkz. Mihtun (1998: 183).

234 Bradley (1989: 33-40).

işin içinde görünmektedir. Bu faktörlerin arasında 1970'lerden beri güçlü bir etnik toplum bağlılığı, Maorilerin arasında uzun (150 yılı aşkın) zamandır okur-yazarlık olması, Maorileri okullara ve *kohanga reo* (dil yuvaları) gibi diğer merkezlere çeken bir devlet eğitim politikası ve İngilizce konuşan çoğunluğun arasında gittikçe artan bir yakınlık vardır. Değinilmesi gereken bir diğer nokta Maorinin ülkenin tek yerli dili olması ve bu yüzden dil haklarıyla ilgilenenlerin özel ilgisini çekebilmesidir.²³⁵ Galce örneğinde kritik faktörler 1970'lerde güçlü bir toplum hareketini, vizyon sahibi (ölüm orucu tutmaya hazırlanmış; bkz. s. 102) bir liderin bulunmasını, Galce yayın yapan bir TV kanalının kurulmasını ve (1967 ve 1993'teki Gal Dili Kanunları başta olmak üzere) koruyucu kanunların yürürlüğe girmesini kapsar.²³⁶ Kuzey İrlanda'daki İrlandaca üzerine yapılan bir proje örneğinde kritik faktör sosyal açıdan dinamik bir toplumun doğmasına yol açan müthiş seviyedeki kişisel adanmışlıktır: Batı Belfast'tan on bir aile İrlandaca öğrenmeye başlamışlar, aynı mahalleden (Shaw's Road) evler almışlar ve çocuklarını iki dilli yetiştirmişlerdir. Bu proje dilin prestijini artırmış ve bölgede benzer girişimlere ilham vermiştir.²³⁷ Nikaragua'daki Nara örneğinde ana faktörlerin; yerli topluluğunu motive etmeyi başaran vizyon sahibi bir lider, Sandinista devriminin ardında gelen dil ve kültür haklarına anayasal bağlılık ve profesyonel bir dilbilimci ekibinin varlığı olduğu bildirilmiştir.²³⁸

Bunlar son yıllarda ilerleme kaydettiği görülen dillerin, kayıtlara girmiş pek çok örneğinden birkaçıdır.²³⁹ Bu örneklerden

235 Tarihi geçmiş için bkz. Benton (1996). Faktörlerin incelenmesine yönelik bir analiz için bkz. Grenoble ve Whaley (1998b: 49 ve devamı).

236 Ball (1998) ve Bellin (1984)'deki makalelere bakınız.

237 Maguire (1991).

238 Craig (1992).

239 Diğer bazı örnekler Dorian (1998) tarafından verilmektedir; aynı zamanda Grenoble ve Whaley (1998a)'daki. şu makalelere bkz.: Dauenhauer ve Dauenhauer, England, Jacobs, ve Grinevald. Wurm (1998: 203 ve sonrası) ilerleme kaydedilen durumlardan

hiçbirinde dillerin güvenliğini uzun vadede garantiye almayı başaramayız. Gerçekten de bazı durumlarda, bir dönem verilen yoğun desteğe karşın konuşmacıların sayısı düşüş gösterebilir. Bunun sebebi çoğunlukla müdahalenin geç kalmasıdır: Yeni konuşmacıların sayısının yaşlı konuşmacıların ölümünü aşması uzun zaman alabilir. Bunun yanı sıra, bazı dil öğrenenlerin başlangıçtaki hevesleri dil öğrenmenin zaman alıcı gerçekleri yüzünden kırılabilir. Ve bu süreçte hâkim dilden 3. bölümde özetlendiği şekilde dil kaybına yönelik sürekli bir baskı vardır. Yine de saha dilbilimcilerinin ve toplum çalışanlarının raporlarından okuduğumuz gibi on yıl önce var olmayan iyimserlik havasını ve güveni görmezden gelemeyiz. Trond Trosterud bu durumu resmeden Kuzey Norveç'in (önceleri Lapp denilen) Sami halkıyla ilgili güzel bir hikâye anlatır:²⁴⁰

Sami ve Norveçli yetkililerin yaptığı bir toplantıda Sami katılımcılardan birine sorulur: Çevirmene ihtiyacınız var mı? Hayır, diye yanıtlar, yok. Ancak konuşmamı Sami dilinde yapacağım. Bu yüzden sizin ihtiyacınız olabilir.

Peki, eğer şu anda belli bir başarıya ulaşmış dil koruma projeleri hakkında oldukça çok veri varsa, sık ortaya çıkıp dilin canlandırılmasıyla ilgili bir teorinin esasları olarak tanınabilecek faktörler –yani, dilin evde ve çevrede nesiller arası iletişim aracı olarak kullanılmasına yönelik ilerlemenin ön şartları– var mıdır?²⁴¹ Bu türden altı faktöre özellikle önem veriyorum.

bazılarını bildirmiştir: Ainu (Japonya), Djabugay (Avustralya), Faeroese, (Tahiti), Yukagir (Siberya). Diğer bazı ilerleme raporları Tehlikedeki Diller Vakfının bültenlerinde çıkmaktadır; Aydınlatıcı bazı raporlar şunlardır: Hawaiice (*Bülten* 1. 3), Livonca (*Iatiku* 3. 3), Cayuga ve Mohawk (*Iatiku* 3. 12), Inupiak (*Bülten* 5. 19), Salish (Ogmios 6. 18), and Chimila (Ogmios 9. 9).

240 Trosterud (1997: 24).

241 Tüm konunun derin bir analizi için bkz. Fishman (1991).

1 Tehlikedeki dil eğer konuşmacıları hâkim toplum içinde prestijlerini artırırsa gelişecektir.

İnsanlar sizi fark etmeye başladığında prestij de beraberinde gelir. Bu yüzden tehlikedeki topluluk, toplum içinde varlığını hissettirebilmeli, meydana daha çok çıkmalıdır. Geleneksel olarak hâkim kültürün alanı olan medyaya erişmek çok önemlidir. Örneğin, günlük bir gazetede düzenli bir köşe ya da kültürel veya dini bir kutlama gibi, dili radyoda ve televizyonda herkese gösterecek programlar yapılabilir. Ama medya yalnızca önemli bulduğu bir aktiviteyi yayınlayacaktır; bu yüzden, ilk adım kiliseler, kültür merkezleri ve belediyeler gibi kamu alanlarında aktiviteleri artırmaktır. İnsanların dili kullanmayı alışkanlık haline getirmesi gerekir ve bunun olabilmesi için dile devamlı erişebilmeleri gerekir. Münferit dil aktivitelerinin yerini, dilin varlığını öngörülebilir şekilde hissettirdiği aktiviteler almalı ve böylece pekiştirme süreci sağlanmalıdır. Hangi sosyal aktivitelere ağırlık verileceği kararlaştırılmalıdır çünkü insanlar her şeyi aynı anda canlandıramazlar. Hikâye anlatımı ve dini merasimler gibi bazı faaliyetlere ayrı bir önem vermek gerekebilir. Geleneksel dini bağlar ve uygulamalar, dilin canlandırılması için motivasyon sağlamaları bakımından sanat türleri kadar önemlidir.

Uzun vadeli amaç, kamu alanının daha fazla kesiminde varlığını hissettirmektir. İş, hukuk ve kamu idaresi dünyaları özellikle önemli hedeflerdir. Başlangıçta mektup başlıkları, şirket logoları ve benzeri şeyler yoluyla var olduğunu göstermekten öteye gitmez. Ama politik koşullar uygunsa bu durum (bugünün Galler’inde olduğu gibi) reklamcılık, kamu hizmeti broşürleri ve toplantı tutanakları gibi alanlarda hâkim dille eşit oluncaya dek iyileşecektir. Bunlarla birlikte mütercim ve tercümanlık hizmetlerinde artış olmaktadır. Yerli dili, siyasi desteği de arkasına alırsa yer isimleriyle, yol levhalarıyla ve diğer tabelalarla daha

fazla görünür hale gelebilir. Bütün bunlar genelde dilin toplum içinde kabul görmesinin gerçek göstergesidir ve etkinlikler bu yüzden daha çok bunlara yoğunlaşır.²⁴² Bunun günümüzdeki örneği, birçok ülkede isimlerin hâkim dilde yazıldığı eskimiş yol levhaları yenilenirken Galce ve Baskça gibi muadilleri kullanılmasıdır. Bu tür faaliyetler tüzel dil kimliğinin ifade edilmesi için toplum dinamizminin varlığına işaret etmektedir. Ama dinamizmin halktan başlaması gerekir. E-posta tartışmasına giren bir katılımcı bunu şöyle ifade eder:²⁴³

Diller ‘kurtarılması’ gereken ‘eşyalar’ değil belli grupları tanımlayan sosyal etkileşim süreçleridir. Eğer bir grubu toplumun genelinden ayıran belirli sosyal sınırlar yoksa dilbilimciler ve eğitimcilerin gösterdiği hiçbir çaba dili –kaydı tutulmuş bir eser olması dışında– koruyamayacaktır. Ama bunun tersi de doğrudur. Bir sosyal grup yeterli sosyal dayanışma ve bağımsızlığa ulaşırsa dilin kimliği göstermesi için kullanmasının önünde durabilecek bir şey yoktur.

2 Tehlikedeki dil, eğer konuşmacıları hâkim toplum içinde zenginliklerini artırırsa gelişecektir.

Grenoble ve Whaley’in ‘ekonomi tek başına tehlikedeki dillerin kaderini etkileyen en güçlü kuvvettir’ gözlemini daha önce vermiştim (bkz. s. 141) ama bu nokta o kadar barizdir ki tekrarlanması yerinde olur. Bir dilin sosyal ve siyasi profilini yükseltmek elbette para gerektirir ve elbette para ancak zengin çevrede olur. Ama refah, aşamalı olarak arttığı ve iyi yönetildiği sürece, ekonomik talihlerinin değişmesi bir toplumun özgüveni

242 *Ogmios* 6 (1997: 12 ve sonrası) Yunanistan’da halka açık bir tabelada ana dillerini kullandıkları için bir Makedon azınlık partisinin dört üyesinin yargılandığını rapor etmiştir.

243 Golla (1998: 20).

üzerinde daha temel ve olumlu bir etkiye sahiptir. (Dünyanın bazı yerlerinde petrol bulunmasıyla aniden gelen zenginliğe bazı yerli topluluklarda rastlanmıştır.) Örneğin, Katalonya'nın güçlenen ekonomisi Katalancanın orada kullanılmasını sağlayan ana faktör olmuş ve Katalanca konuşulan diğer bölgelerde dilin prestijini artırmıştır. Tehlikedeki dillerin ekonomik büyümeden en çok yararlandığı alanlar hizmet sektörü ve hafif üretim sanayidir. (Öte yandan, 3. bölümde gördüğümüz gibi, dünyanın sözde 'ana' sanayileri ve özellikle de taş ocağı ve maden gibi doğal maddeleri işleme sanayileri dışarıdaki kuruluşların sömürü iş-tahını kabarttığı için toplamda yerli dillere zarar vermektedir.)

İsviçre ve Kuzey İtalya'nın bazı bölgelerinde görüldüğü gibi, turizm tehlikedeki bir dile önemli yararlar getirebilecek hizmet sanayine iyi bir örnektir. Örneğin, Tirol'ün güneyinde birkaç küçük alanda konuşulan Dolomitic Ladin, turizmden bu şekilde istifade etmiştir. İsviçre'nin güneydoğusunda Graubünden kantonunda, Ren ve Inn nehirlerinin kuzey vadilerinde konuşulan ve 1938'den bugüne dek İsviçre'nin dört ulusal dilinden biri olan Romanş'ın durumu da böyledir.²⁴⁴ Vallée d'Aoste'deki Franco-Provençale, Vallée de Gressoney'deki Almancayla akraba Walser ve İtalya'nın en kuzeydoğu ucundaki Friulian gibi bu bölgedeki diğer azınlık dilleri ve lehçeleri de turist varlığı sonucunda ön plana çıkmışlardır. Tabii turistlerin belirgin bir özelliği yılın değişik zamanlarında gelip gitmeleri ve farklı farklı ana dillere sahip olmalarıdır. Böylece bir dış gücün, yerli toplumu tehdit unsuru olarak ortaya çıkması ihtimali azalmaktadır.

3 Tehlikedeki dil, eğer konuşmacıları hâkim toplum gözünde meşru güçlerini artırırsa gelişecektir.

Yirminci yüzyılın son yıllarında dünyanın pek çok yerindeki yerli dilleri kamuoyunun kültürel ve dilsel haklara karşı

244 Markey (1988). Bölgedeki diğer diller için, bkz. Price (1998).

gittikçe artan sempatisinden nasibini almıştır. Bu ruh hali, önde gelen siyasi kuruluşların içinden gelen bir dizi demecin verildiği Avrupa'da kendini özellikle hissettirmektedir. Bu demeçler Avrupa'nın az kullanılan dillerin durumlarına odaklanmış olsa da dünyanın diğer yerlerinde dil haklarıyla ilgilenenlere güçlü bir mesaj göndermişti. Avrupa Parlamentosu'nun, parlamenter komitenin İtalyan üyesi Gaetano Arfé tarafından hazırlanan tasarımı kabul ettiği 1981 yılı bir dönüm noktasıydı. Tasarı, birliğin yerel dillere, kültürlere ve etnik azınlık haklarına ayrıcalık getirmesini teklif ediyordu. Avrupa Konseyi Bölgesel ve Azınlık Dilleri için Avrupa Şartı, konvansiyon şeklinde benimsendiği 1992 yılında bir başka dönüm noktasına ulaşıldı ve bu şart 1 Mart 1998'de tam anlamıyla yürürlüğe girdi. Bir konvansiyon olarak imza atan ülkeler için yasal açıdan bağlayıcıdır ve hayatın her alanında azınlık dilleri için önemli koruma aşamaları sağlamaktadır.²⁴⁵ Özellikle Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü gibi diğer örgütler şu anki iklimin iyileşmesine yardımcı olan önemli demeçler vermişlerdir; ayrıca bölgesel ve yerel dilleri koruyup geliştirmek amacıyla taşıyan Avrupa Az Kullanılan Diller Bürosu'nun büyük yardımı olmaktadır.²⁴⁶

Avrupa Birliği'nin yol açacağı masraflara karşın ilişkilerinde ulusal-dil ilkesini kabul ettiği göz önün alındığında Avrupa'nın bugünlerde çokdilliliği desteklediğini görmek çok şaşırtıcı değildir. Eğer bir ülke ulusal dilinin Brüksel'de, Lüksemburg'da

245 Başlangıçta yedi ülke bu şartı onaylamıştır: Hırvatistan, Finlandiya, Macaristan, Liechtenstein, Hollanda, Norveç ve İsviçre. On bir ülke daha imzaladı (onaylanma sürecinde başlangıç adımı): Avusturya, Kıbrıs, Danimarka, Almanya, Lüksemburg, Malta, Romanya, Slovenya, İspanya, Makedonya ve Ukrayna. Büyük Britanya, bir kaç yıllık bir sürüncemeden sonra, 1998'de nihayet imzalamaya yanaşmıştır. Koruma tedbirleri şuralara yöneliktir: eğitim (Madde 8), adli merciler (9), idari yetkililer ve kamu hizmetleri (10), medya (11), kültürel etkinlikler ve tesisler (12), ekonomik ve sosyal hayat (13), ve sınır aşırı değiş tokuş (14).

246 Bunun nedeni bültenleriyle ve kitapçıklarıyla karar verme süreci hakkında bilgi yayma görevini üstlenmesi değildir. Örnek için bkz. Avrupa Az Kullanılan Diller Bürosu (1994).

ve Strazburg'da kullanılma hakkıyla gurur duyuyorsa, o ülkenin aynı hakkı kendi etnik topluluklarından esirgemesi çok daha zor olmaktadır. Dünyanın başka yerlerinde de olumlu siyasi gelişmeler olmaktadır. ABD 1990 ve 1992'de iki adet Amerikan Yerli Dilleri Kanunu çıkarmıştır. Bunlardan ilki 'Amerikan Yerlilerinin özgürlük haklarını korumak ve geliştirmek' için; ikincisi 'Amerikan Yerlilerine dillerinin yaşatılmasında yardım etmek' içindir.²⁴⁷ 1991'deki Rus Federasyonu Dilleri Kanunu, bütün dillere devlet koruması altındaki ulusal mülk statüsü kazandırmıştır. 1991 Kolombiya Anayasası yerli dillerine kendi bölgelerinde resmi statü tanımış ve iki dilde eğitim politikasını desteklemiştir. Dünya ölçeğinde, UNESCO ve 1992'de BM tarafından benimsenen BM Ulusal ve Etnik, Dini ve Dil Azınlığına Mensup Kişilerin Hakları Beyannamesi gibi farklı demeçler vermiştir. Ancak dil konusu bu demeçlerin kapsadığı kültürel konulardan yalnızca biri olmuştur. Bu yüzden 1996 yılında Barcelona'da yapılan Dil Hakları Evrensel Beyannamesi'nin potansiyel önemi büyüktür (Bkz. Ek). Demeç, beyanname ve kararın duyurulması tabii ki nispeten kolaydır; bunların gerçek sosyal ortamlarda yorumlanıp uygulanması çok daha zordur. Farklı formülasyonların hepsi, kapsamı ve tavsiyelerinin uygulanabilirliği konusunda eleştirilerden nasibini almıştır.²⁴⁸ Ama bütün bunlara rağmen, önceleri dil konusuna çoğunlukla hiç girmeyen veya girdiğinde de bunu en muğlak şekilde yapan insan hakları destekçiliğinden çok daha özel ve konuyla ilgilidirler.

Bir şeylerin gerçekten yapılmasını sağlamak için devletler üzerinde uluslararası, ulusal ve yerel seviyelerde baskıyı devam ettirme ihtiyacı bu yüzden her zamankinden daha acildir. Yukarıda anlattığımız bütün gelişmelere karşın, şu an dünyada dil haklarını ihlal eden veya görmezden gelen ülkeler, destekle-

247 ABD Kamu Hukuku 101-477; ABD Kamu Hukuku 102-524.

248 Eleştirel bir bakış açısı için bkz. Skutnabb-Kangas (1996:8) tarafından yapılan yorumlar.

yenlerden daha fazladır. Bu yüzden gevşememek lazımdır. Aynı zamanda belli ülkelerde kaydedilen gelişmelerin hakkı teslim edilmelidir çünkü bunlar neler yapılabileceğinin örneğini oluşturur. Muhtemelen en ümit verici gelişmeler Paraguay'da yaşanmaktadır. Guarani bu ülkede ulusal kimliğin ana işareti olmuş, 1992'de resmi statü kazanmış ve bunun sonucunda yaygın prestij ve insanların büyük bağlılığını kazanmıştır. Eskiden nüfusun % 90'ının Guarani konuştuğu Paraguay'ın İspanyolca konuşulan bir ülke olduğu düşünülürdü. Bugün ise bazı yorumcular bu tanımı tersine çevirmekte ve Paraguay'ın Guarani konuşulan bir ülke olduğunu ve İspanyolca'nın da yer yer konuşulduğunu belirtmektedirler.²⁴⁹ Greenland'da da gelişmeler olmaktadır. 1979'da çıkan Ev Kanunu, önemli mevkilere atanan iki dilli Greenlandlilerin sayısında ciddi artış sağlamıştır.²⁵⁰ Ve Eritre'de resmi dilin olmaması devlet politikasıdır. (özellikle Afrika'da) sıra dışı derecede liberal olan bu politikayı Başkan Afewerki 1995'te şöyle vurgulamıştır:²⁵¹

Politikamız açıktır ve pazarlığa giremeyiz. Herkes istediği dili öğrenmekte özgürdür ve hiç kimse şu ya da bu 'resmi' dili konuşmaya zorlanmayacaktır.

4 Tehlikedeki dil eğer konuşmacıları eğitim sisteminde güçlü bir varlığa kavuşursa gelişecektir.

Tehlikedeki herhangi bir dilin ev içindeki kullanımını artırmak aslı önceliklidir. Gördüğümüz gibi bütün sorumluluğu eğitim sistemine bırakan düşünce şekli çözüm getirmemektedir.²⁵² Ama dil, okul sistemi içinde ilkokul ve ortaokul seviyelerinde

249 Örneğin, Rubin (1985).

250 Langgaard (1992).

251 Alıntı, Brenzinger (1998:94) tarafından yapılmıştır.

252 Bkz. sayfa 126. Aynı zamanda bkz. Fishman (1991).

hiç yer bulamıyorsa gelecek karanlık olacaktır. Eğitim dilbiliminde onlarca yıl süren bazı araştırmalardan ve tartışmalardan sonra bir çocuğun ana dilini kullanmasında okulun rolü artık iyi bilinmektedir.²⁵³ Bu çalışmaların çoğu, çocukların tehlikede olmayan dillerdeki becerilerini geliştirmeye yönelik olmasına rağmen daha şanssız dil durumlarına derhal ve kolayca uyarlanabilir. Okul ortamı çocuklar için daha fazla konuşma ve dinleme fırsatı sunar çünkü müfredatın gerektirdiği yerleri öğrenmek zorundadırlar ve (dini ve kültürel toplantılar gibi) okulun önyak olduğu sosyal ortamlarda dili kullanırlar. Çocuklara okuma ve yazma faaliyetiyle uğraşma imkânı tanır ve bu da yeni dünyaların kapılarını açar. Eğer çocukların okulda yazma ve konuşma konusunda edindiği deneyim yalnızca hâkim dilden ibaretse yerli dilinin gelişemediğini görmek hiç de şaşırtıcı olmayacaktır (Bu olaya bir örnek Bradley tarafından Ugong konusunda yukarıda verilmiştir). Öte yandan, eğer dikkatli planlama yerli diline hâkim dilin yanında resmi bir konum kazandırırsa öğrencinin özgüveninde müthiş bir artış olacaktır.

Eğitim, tehlikedeki diller konusunda bir ölçüde hem nimet hem külfet olabilir. Öncelikle öğrencileri dillerini tehlikeye sokan yabancı etki ve değerlerle bizzat tanıştırır. Aynı zamanda eğitim sürecinin kazandırdığı bilgi ve bilinç çocukların güvenini artırıp onların yararına olabilir. Bir dilin tarihi, folkloru ve edebiyatı hakkında bir şeyler bilmek önemli bir güven kaynağıdır. Okul elbette bu bilginin tek kaynağı değildir. Dil konusundaki bilincin ve sosyal birlikteliğin önemli bir kaynağı, bir topluluğun dil koruma programının parçası olarak ayarlayabileceği okul dışı aktivitelerdir. Dil yarışma grupları, yazın yapılacak dil kampları, usta-çırak programları veya iki dilli tatiller bunların arasında sayılabilir. Bu eğitim ortamlarının aynısı toplumun daha yaşlı bireyleri için de

253 Birleşik Krallık Ulusal Müfredatıyla ilgili yararlı bir düşünce sentezi is Brumfit (1995)'tedir. Aynı zamanda bkz. Cantoni ve Reyhner (1998) ve Reyhner (1997).

geçerlidir. ‘Eğitim sistemini’ genel anlamıyla ele alırsak, eğitim merkezlerindeki, kurslardaki, geleneksel çıraklık eğitimlerindeki, her tür yetişkin eğitimini ve ‘bilinç artırma’ başlığı altına sokabileceğimiz birçok aktiviteyi içine alır.²⁵⁴

Ancak hiçbir eğitim programı iyi materyaller olmadan başarılı olamaz ve iyi materyaller bunları kullanmak için eğitilmiş öğretmenler yoksa anlamsızdır. Bu yüzden, tehlikelilik durumlarının çoğunda öğretmen eğitimi çok önemlidir. İdeal olanı bu öğretmenlerin yerli topluluğun içindeki akıcı konuşmacılar arasından gelmesi ve bir sonraki neslin çoğunluğunu oluşturacak olan dil bilmeyenlerle nasıl ilgileneceklerini öğrenmeleridir. Bu tür bir dil öğrenme durumu çok karmaşık olduğundan gerekli eğitim de karmaşıktır. Birçok konuşmacı, makul derece akıcılıktan dili yarım konuşabilmeye kadar birbirinden farklı seviyelerde olacağı için yapılacak işin çoğu, dışarıdan yardımcı olmaya yöneliktir. Birçok öğrenci, ara neslin bireyleri olacaktır. Yani, bu öğrenciler hâkim dili ana dil olarak öğrenip asimile olmuşlardır ve atalarının dilini bir yabancı dil gibi öğrenmek zorundadırlar. Öğretmenler, öğrenci, mizaç, yetenek ve motivasyonundaki devasa farklılıklara hazır olmalıdır. Sosyopolitik ortam her zaman yanlarında olmayabilir ve ekonomik ortam, materyal ve kaynak bulmalarında sıkıntıya neden olabilir. Kısacası, bu kolay bir iş değildir ve doğru dürüst bir statü ve maaş gerektirir. Yerli öğretmenlere, yardım için dışarıdan getirilen öğretmenler kadar maaş verilmesi gerekir. Maalesef, bu tür durumlarda düşük ücretler ve tutarsız seviyeler son derece yaygındır.

5 Tehlikedeki dil, konuşmaları dillerini yazabiliyorsa gelişecektir.

Okuma yazma öğretimi eğitimin ana işlevlerindendir, ancak okuryazarlık o kadar çok konuyu açar ki ayrı bir bölüm ge-

254 ‘Dil bilinci’ (kişinin bildikleri üzerine çalışma) ve ‘bilinç artırma’ (kişinin bilmedikleri üzerine çalışma) arasındaki yararlı bir ayrım için bkz. James (119).

rektirir. Bir dilin korunmasında ve yaşatılmasında eşsiz bir rolü vardır. Samuel Johnson, yazılı olan ve olmayan dil arasındaki farklılıkları yorumlarken bu rol hakkında şöyle der:²⁵⁵

Kitaplar sahibine sadık hazinelerdir. Bir süre ihmal edilebilir veya unutulabilirler. Ama yeniden açıldıklarında içindekileri paylaşırlar. Hafıza bir kere ara verildi mi yerine gelmez. Yazı diliyle öğrenme güneş gibidir; onu gizleyen bulut çekilince her zamanki gibi parlar. Gelenek ise meteora benzer; yere bir kere düştü mü yeniden parlamaz.

Bir dilin sırf yazılmış olması tabii ki otomatikman hayatta kalacağı anlamına gelmez. Klasik dönemlerden kalma öyle çok ölü dil vardır ki varlıklarından ancak yazı yoluyla haberdarızdır. Ancak buna rağmen bir dil ev içinde nesiller arasında nakledilme aşamasını geride bırakmışsa, yazılması geleceğini daha fazla teminat altına alır. Bunun nedeni gelecek nesillere kitaplık bırakmaktan ibaret değildir: Böyle yapmak yeterli olsaydı çok sayıda ses ve görüntü kaydını tutmak yeterli olurdu. Bir dilin yazıya dökülmesi farklı bir iştir çünkü entelektüel bir adım gerektirir. En uygun heceleme sisteminin geliştirilebilmesi ve sözlük, dilbilgisi kitabı ve diğer el kitapları gibi öğrenim materyallerinin hazırlanması için dilin ses sisteminin nasıl işlediğinin analiz edilmesi gerekir. Bu aynı zamanda tartışmalara neden olan bir adım da olabilir. Bu yüzden gelişim açısından bu öneriye temkinli yaklaşılmalıdır.

Kültürleri birkaç yüzyıllık okuryazarlık geçmişine sahip toplumlar için okuryazarlığın tehlikedeki diller açısından dezavantajı olabileceğini fark etmek şaşkınlığa yol açabilir. Ancak birkaç yönden olumsuz sonuçlar doğabilir. Öncelikle insanların

255 *A journey to the Western Islands of Scotland* [İskoçyan'ın Batı Adalarına bir Seyahat] kitabından 'Ostig in Sky', Penguin baskısı s. 113 (Johnson 1990/1773).

kendileri direnç gösterebilirler. Eğer okuryazarlık hiçbir zaman bir kültürün parçası olmamışsa, bir kazançtan ziyade kayıp gibi algılamasını anlamak kolaydır. Kültür yabancı dış dünyaya teslim olmuş gibi düşünülebilir. Bazı insanlar yazıya döküldüğü zaman dillerinin yok edildiğini düşünebilir. Şüphe yok ki dilin temsil şekline bir etkisi olacaktır. Sözlü gelenekle gelen hikâyeler tipik olarak dinamik bir karakter taşır. Yani, tekrar anlatıldığında değişir, konuşmacı-dinleyici arasındaki canlı etkileşime dayanır ve pek çok sözlü olmayan iletişim aracı kullanır. Yazıldıklarında durağanlaşır, şeklini kaybeder ve diyalog unsurlarını yitirir. Dahası, alfabe sistemi, hikâyelere hayat veren melodileri, ritimleri, ses tonlamalarını, el-kol hareketlerini ve yüz işaretlerini taşıyamaz. Her tür kayıt, versiyonlardan herhangi birine öncelik tanır ve işin püf noktasının anlatım çeşitliliğinin önünü açmak olduğu bir gelenekte çok şey kaybolur.

Okuryazarlığın getirilmesi ikinci bir seçim problemini de beraberinde taşır. Dilin hangi şekli yazılacaktır? Tehlikedeki pek çok dil birkaç lehçede yaşamakta ve bu lehçelerin bazıları ses, dilbilgisi ve kelime hazinesi açısından diğerlerinden çok farklı olmaktadır. Bunların hepsini birden yazabilmek nadiren mümkün olmaktadır çünkü pratik değildir. Bu yüzden lehçelerden birine karar vermek gerekir. Peki, o zaman diğerlerine ne olacaktır? İşin ilginç yanı, çeşitliliğini korumak için tasarlanan seçim sürecinin bizatihi kendisi çeşitliliğin kaybolmasına neden olan bir faktör olabilir.²⁵⁶ Okuma yazma programı para israfına dönüşür ve birkaç lehçeyi birden desteklemek için kullanılacak kaynaklar bir anda kuruyabilir. Üstüne üstlük, okuryazarlık için lehçelerden biri seçilince bu lehçe kaçınılmaz olarak daha yüksek bir statü kazanır ve bu toplum içinde ayrılıklara neden olup dilin yok olma sürecini hızlandırabilir. Farklı kültürel ve dini geleneklerden geldikleri için iki farklı alfabe siste-

256 Bu bakış açısı hakkında daha fazla için bkz. Mühlhäusler (1995:234; 1990).

minin rekabet halinde olduğu yerlerde sorun çetrefilleşir. Roma (Hıristiyan) ve Arap (Müslüman) alfabesindeki gibi. Arapça veya Hintçe konuşulan ülkeler içinde yazısı olmayan tehlikedeki dillerin yazıya dökülmesi kararı bu tür yüzleşmelere neden olabilir. ‘Standartlaşmanın, dil güçlendirmesinde neden tek başına en önemli teknik konu olduğu’ böylece anlaşılabilir.²⁵⁷ Yazılı materyallerin ilerleme kaydedilebilmesi için önce bu meselenin çözülmesi gerekir.

Sorunları çok da abartmamak lazımdır. Gerçekten de, risk bazen tam tersidir. İnsanlar okuryazarlığa o kadar olumlu bakarlar ki sahte bir güvenlik hissine kapılıp, örneğin, dilin yazıya döküldü mü kurtulduğuna ve başka bir şey yapmanın gerekli olmadığına inanabilirler. Okuryazarlık programı tehlikedeki yüzlerce dil için başarıyla uygulanmıştır ve canlandırma projelerinde öncelik taşımaktadır.²⁵⁸ Bazen iki yazı sistemi birden kullanılabilir. Örneğin Yupik’de okul çağındaki çocuklar büyükleri anlayamadığı için nesiller arası nakil tehlike içindeydi. Bu yüzden yaşlıların hikâyeleri bir kitapta toplandı ve iki ayrı yazımla basılmalarına karar verildi. Bunun nedeni bölgenin, eskiden misyonerlerin geliştirmiş olduğu ve yaşlıların arasında bir geçiş dönemi yaşamasıydı. (Bu projenin başka ilginç yanları da vardı. Örneğin, hikâyeleri derleyenler çocukları anne-babalarına, öğretmenlerine ve büyüklerine sormaya teşvik etmek için eski ve zor kelimeleri tanımlamadan almaya karar vermişlerdi. Bu strateji dikkati metin üzerinden toplumun kendisine çekmiş ve böylece daha dinamik bir dil etkileşimini sağlamıştır.)²⁵⁹

Dikkatli planlamayla rekabet içinde lehçeler sorunu da halledilebilir. Birkaç yerel lehçenin her birine resmi statü tanındığı

257 England (1998: 113).

258 Dünyadaki dillerin kaçının yazıldığı tam olarak belli değildir. *Ethnologue* verilerini kullanırsak, bir tahmine göre 2,040’tır (yaklaşık üçte bir): bkz. Trosterud (1999: 16).

259 Wyman (1996: 20).

her birinin tek bir alfabeyle yazıldığı Quechua buna bir örnektir.²⁶⁰ Beş lehçenin ayrı birer edebi norm geliştirdiği Romanş bir başka örnektir. 1978’de Romanş olmayan bir dilbilimci olan Heinrich Schmid’e her bir lehçeye tarafsız kalabilecek ortak bir sistem geliştirme görevi verilmiştir. Ortaya çıkan ‘Rumantsch Grischun’ kelimelerin ve yapıların farklı lehçelerdeki kullanım sıklığını göz önüne almış ve (unsurlar arasında rekabet yaşandığı zaman) en yaygın olanlarını seçmiştir. Yapay bir standart olduğu için tartışmalı karşılanmasına rağmen, beş farklı lehçenin ortak bir dile ihtiyaç duyduğu resmi durumlarda gittikçe fazla kullanılan pratik bir yönetsel araç olagelmıştır. Bunun sonucunda bütün lehçeler yeni kazanılan prestijden faydalanmışlardır.²⁶¹

6 Tehlikedeki dil eğer konuşmacıları elektronik teknolojisini kullanırsa geliştirecektir.

Bu önerme bir ölçüde kurumsaldır çünkü dünyanın tehlikedeki dillerin en fazla olduğu pek çok yerinde elektronik teknolojisi (IT) ve özellikle de internet, tehlikede olup da yazısı bulunan dillere henüz faydalanılmaya başlanmamış potansiyeliyle yepyeni fırsatlar sunmaktadır. Yukarıda ilk önermenin ortaya koyduğu şey tehlikedeki bir dili görünebilir kılma ihtiyacıydı. Geleneksel olarak bu pahalı bir iştir: Gazetede bir yer ayrılması, radyo ve televizyonda zaman verilmesi ucuza gelmez. Ancak

260 Grinevald (1998: 130). Ancak standart Quechua’nın ne şekilde gösterileceği Hornberger ve King (1997:19)’da görüldüğü üzere tartışmalara yol açmıştır. Bir grup, İspanyol sömürsünün etkisiyle, beş ünlü için ayrı sembollere sahip bir alfabeyi desteklemektedir; bir diğeri, dilin gerçek sesletim sistemine daha uygun üç ünlüden oluşan bir alfabeyi desteklemektedir. Bu tartışma yazılı materyallerin üretilmesini yavaşlatmıştır çünkü yayıncılar daha sonra reddedilebilir korkusuyla herhangi bir sisteme yatırım yapmaktan doğal olarak kaçınmaktadırlar. Kuvvetle savunulan bu tür duruşlar tarihsel açıdan açıklanabilir olsa da dil canlandırma çabalarına engel olmaktadır çünkü aynı tarafta mücadele ediyor olması gerekenlerin güçlerini azaltmaktadır.

261 Haiman ve Benincā (1992).

daha ‘zengin’ diller bu tür iletişim araçlarını düzenli kullanmaya güç yetirebilir. Ama internetle herkes eşit duruma gelmiştir. Katılımcı ister İngilizce, İspanyolca ister Galce veya Navajo’ca yazsın web sayfasının masrafı aynıdır. Bir azınlık dil kültürünün internette varlığını hissettirebilmesi son derece mümkündür ve bazen servis sağlayıcılar tarafından bazı dillerin bastırılmaya çalışılmasına rağmen bu gerçekleşmeye başlamıştır.²⁶² Şu anda internette muhtemelen 500’den fazla dil bulunmaktadır. Burada öne çıkan şey internetin artık coğrafi bir alana bağlı kalmadan kimlik sunabilmesidir. İnsanlar dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar akrabalarıyla, arkadaşlarıyla ve meslektaşlarıyla bir dil kimliğini sürdürebilirler. Eskiden bir toplumun göç yoluyla farklı coğrafyalara dağılması dilin çözülmesinde önemli bir neden olarak görülürken gelecekte böyle olmayabilir. İnternet, ucuz ve hızlı seyahat vasıtalarının yaygınlaşmasıyla beraber tehlikelilik senaryolarımızı değiştirmektedir.

Bu senaryolar cazip hale gelmeden yapılacak çok iş vardır. Yazılım geliştiriciler daha fazla çok dilli olmalıdırlar. Roma alfabesi dışındaki alfabeler için daha kapsamlı yazı sistemleri uygulanmalıdır. Ve çoğu tehlikedeki dil için internet bağlantısı ihtimali bile uzak görünmektedir, çünkü bilgisayar, hatta elektrik yoktur. Ama ilerleme işaretleri gelmeye başladı bile. Pek çok dil koruma projesi, işlerini kolaylaştırmak için dil teknolojilerini kullanmaya başlamıştır. Örneğin, yeni yazılı dildeki imla kurallarını uygulamak için yazım kılavuzları kullanılmaktadır. Bu tür kılavuzlar bölgedeki bir başka dilden engelleme olduğu zaman özellikle yararlıdır. Bilgisayarlar, yer isimleri, soy ağaçları veya bitki isimleri gibi yüklü miktarda bilgiyi işlemeye başlamıştır. Bilgisayar destekli kendi kendine çalışma materyalleri sürekli çoğalmaktadır. En ümit vaat edici işaretler IT’nin bilgi yöneti-

262 Yakın zamanda gelen raporlar, İrlandaca masaj panolarının AOL (America Online) tarafından kapatılmasını içermektedir (*Ogmios* 10.23 raporu).

minden gelmektedir. Bilgi yönetiminde yerelleşme kavramı öylesine büyümüştür ki kendi başına bir sanayi olarak görülmeye başlamış ve kendi birliğini (LISA) kurmuştur (Yerelleşme Sanayi Standartlar Birliği). Bu bağlamda *yerelleşme* bir ürünün hedef dile ve kültüre uyarlanması anlamına gelmekte ve hem (pazarlama stratejilerinin her türlü bölgesel ihtiyaca göre uyarlandığı) *küreselleşmeden* hem de (bir yazılım gibi bir ürünün yerel ihtiyaçlara cevap verebilecek şekilde değiştirildiği) *uluslararasılaşmaktan* farklılık arz etmektedir.²⁶³ Globalden lokale bu kadar hızlı gerçekleşen değişim sağlıklı bir işarettir ve bu değişimden istifade edecek olanlardan biri tehlikedeki diller olacaktır. Hızı ne olursa olsun elektronik teknolojisinin potansiyel gücünden yeterince eminim. Zaten bu yüzden, bu alanda şu ana dek kısıtlı bir rol oynamış olsa da, ilerlemenin altı şartından birinde ona yer verdim.

Öne sürdüğüm altı şart, pastayı benim tarzıma göre kesmektedir ve bunun başka pek çok yolu vardır. Yine de, terminoloji ve vurgu değişse de benzer konular tekrar etmektedir. Örneğin, Akira Yamamoto 'küçük dillerin korunmasına ve gelişmesine yardımcı olacak' dokuz faktörden bahseder.²⁶⁴

- Dil çeşitliliğinin olumlu bakan bir hâkim kültürün varlığı,
- Tehlikedeki toplum içinde güçlü bir etnik kimlik anlayışı,
- Tehlikedeki dil ve kültür hakkındaki eğitim programlarının desteklenmesi,
- İki dilli/ iki kültürlü okul programlarının oluşturulması,
- Ana dil konuşmacılarının öğretmen olarak eğitilmesi,
- Konuşma topluluğunun bir bütün halinde katılımı,

263 Bu tanımlar *Uluslararası Dil* 10:4 (1998), 19'daki bir rapordandır. Rapor, sanayide bu tanımların pek çok farklı türü olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

264 Yamamoto (1998b: 114).

- Kullanılması kolay dil materyallerinin hazırlanması,
- Hem sözlü hem de yeni yazılı edebiyatın geliştirilmesi,
- Dilin kullanılması gereken çevrelerin oluşturulup güçlendirilmesi.

Ve Lynn Landweer tehlikedeki bir dil için sekiz tane ‘etno-dilbilimsel yaşamsallık göstergesi’ vermektedir.²⁶⁵

- Hâkim şehir kültürünün etkisine karşı gösterdiği direncin boyutu,
- Kullanıldığı alanların sayısı,
- Akıcı konuşmacıların kritik kütlesinin varlığı,
- Sosyal ilişkiler içinde konuşmaların dağılımı,
- Grubun içeriden ve dışarıdan ayrı bir toplum olarak tanınması,
- Çevredeki dillerle kıyaslandığında nispi prestiji,
- Ekonomik temelde sürekli erişimi.

Bu tür listelerin pek çok ortak yönü bulunmaktadır.

Dilbilimcinin rolü

Dilbilimciler bu saydığım altı şartla ilgili olarak arka planda saklanmaktadır ve onların rolünü ön plana çıkarmanın zamanı gelmiştir. Belki rollerini demek daha doğru olur çünkü bir dilin geleceğini teminat altına almak için yapılması gereken pek çok uzmanlık görevi vardır. Klinik dilbilimde²⁶⁶ başarıyla uygulanmış dilbilim diliyle konuşursak bu görevleri üç ana türde top-

265 Landweer (1998).

266 Crystal (1981/1989)’daki tartışmaya bakınız. Tıp benzetmesi Valiquette (1998: 110) tarafından da yapılmıştır.

layabiliriz: Teşhis ve değerlendirmeye ilgili olanlar, tanımlama ve analizle ilgili olanlar, müdahale ve yeniden değerlendirmeye ilgili olanlar.

Klinik benzetmesi özellikle yerindedir çünkü zaman zaman gündeme gelen bir konu hakkında konum almamızı sağlar: Tehlikedeki dillerle çalışırken dilbilimciye lazım olan motivasyon. Benim bakış açım çok nettir: Bu tıpkı doktorların hastalarının fizyolojik sağlıklarını korumayı ana amaç edinmeleri gibidir. Doktorların hastalarının başına ne geleceğini umursamadan tıbbi veri toplamaları nasıl kabul edilemez bir düşünceyse aynı şekilde dilbilimcilerin yalnızca bu tür dillerle ilgilenmeleri ve bu dilleri konuşan insanları tez ve yayınları için veri kaynağından ibaret görmeleri de kabul edilemez. Gerçekten olmuş olmasa bu konunun üstünde durmaya bile değmezdi. Ancak bu bir zamanlar araştırma düzeninin bir parçasıydı. Dilbilim, antropoloji ve etnografya oluşum aşamasındayken veri toplama başlı başına bir amaç olarak görülürdü. Gerekli veriler toplanınca özerk bir varlık gibi ele alınır ve insan davranışları hakkındaki artan bilgi birikimine katkıda bulunulmuş olurdu. Dilbilim için amaç tanımlayıcı ifadenin genelliğini ve teorik açıklamanın gücünü artırmaktı. Dile odaklanırken insanları unutmak çok kolay olmuştu. Ve bilimadamlarının gerçek dünyanın sorunlarını göz ardı ederek yalnızca verileriyle meşgul olduklarına dair yaygın inanç başka yerlerde olduğu gibi dilbilim konusunda da sık sık gündeme gelmektedir. Bu paragrafı yazmadan bir ay önce radyoda bir tartışmaya katılmıştım ve burada katılımcılardan biri ölen dillerin ‘dilbilimcileri çok mutlu ediyor olması gerektiği’ yorumunda bulunmuştu. Bu konu espriyle ifade edilmiş olsa da yeniden gündeme getirilmesi rahatsızlık vericidir çünkü dikkati gerçek konulardan başka yönere çekmektedir. Aynı espri doktorlar için yapılmazdı. Tabii ki dilbilimciler Hipokrat yeminine benzer bir yeminle ant içmezler. Belki de yapmaları gerekir.

Bunların hiçbirisi dilbilimcileri veri toplayıp analiz etmekten genellemelere varıp yorum yapmaktan ve onları gerçekten mutlu eden diğer şeylerle uğraşmaktan alıkoyamaz. Dilbilimciler bunları yapmak için vardırırlar ve onları dilbilimci olmaya iten ilgilerine baştan saygı duymamız gerekir. Her şeyden önce araştırma yayınlarının ve referans kaynaklarının yazılmasını içeren kişisel gelişim ihtiyaçlarını görmezden gelirsek hiç dilbilimci bulamayız. Ancak klinik alanda olduğu gibi tehlikeli diller alanında da tek motivasyon bu olmamalıdır. Dilbilimciler bu alanda özelleşmeye karar verdikleri zaman daha geniş bir perspektif benimsemeli ve yeli topluluğun isteklerini her şeyin merkezinde tutmalıdır. Bu perspektifin ne olması gerektiği konusunda tartışmalar olagelmıştır. Benim görüşüme göre dilbilimciler geniş kapsamda rollerini bir yerli topluluğun dil miraslarında nelerin eşsiz olduğunu ve onu tehdit eden güçlerin neler olduğunu anlamalarına yardım etmek şeklinde görmektedirler. Bunun da anlamı, öncelikli görevlerinden birinin teşhis başlığı altında tehlike durumunun sosyopolitik gerçeklerini olabildiğince iyi anlamak olmasıdır. Karmaşık bir sosyal ortama girmekle gelen risklerin farkında olmaları gerekir. Çünkü sadece bir unsura müdahale etmek başka yerlerde öngörülemeyecek sonuçlara neden olabilir.²⁶⁷ 2. Bölümden hatırlanacağı üzere dil ekolojik sistem içinde yalnızca tek bir unsurdur ve bütün iyi niyetlerine rağmen korumayı düşündükleri çevreye zarar vermek dilbilimciler için çok kolay olabilir. Şu soruyu soracak insanlar hep olacaktır: Neden bir dil destekleniyor da diğeri değil? Bir dil seçilince desteğin nereden verileceği konusu tartışılabilir: Neden A şehrinde de B şehrinde değil? Danışmanların seçimi (ve onların alacağı para) tartışma konusu yaratabilir: Neden bunu seçtin de onu seçmedin? Dilbilimcilerin farkına varmadan kendilerini bir aile kavgasında taraf olarak bulmaları gizli bir siyasi gündemle ilişkilendirilme-

267 mas (1980: 90). Aynı zamanda bkz. bölüm 3, dipnot 9.

leri veya bir dizi ağır sosyal sorumlulukları yerine getirmelerinin beklenmesi işten bile değildir. Dona Gerdt's'in dediği gibi:²⁶⁸

Bir dil programına başarıyla katılabilmek için dilbilim uzmanlığı yeterli değildir. Dilbilimci, dil canlandırma programının etkin bir üyesi olmak için sosyal ve siyasi beceriler geliştirmelidir.

Tehlikedeki dillerle çok fazla uğraşan dilbilimciler –ki burada klinik alanla başka paralellikler vardır– bu sosyopolitik ortamın duygusal açıdan ne kadar yorucu olduğuna sık sık değinirler. Geleneksel olarak dilbilimcilerin eğitiminde onu bunlara hazırlayan hiçbir şey yoktur. Derslerde verilen saha çalışması kavramı yöntemsel detayların açıklanmasından ibaret kalır; saha çalışmasının psikolojik ve sosyal ihtiyaçları açıklanamaz. Deneyimler arttıkça bu durum da değişmektedir. Özellikle akademik bölümlerde uygulamalı çalışmalara ağırlık verilmekte ve antropolojiyle olan ilişkiler güçlü tutulmaktadır. Yine de Gerdt's şu iğneleyici yorumu yapar:²⁶⁹

Genç bilimadamları... Tehlikedeki dillerle ilgili araştırmalar asıl ve ilginç işler gibi görünmesine rağmen, sosyopolitik meselelerden oluşan bir eşek arısı yuvasıyla yüz yüze kalacakları konusunda uyarılmalıdırlar. En fazla arşivleşmeye ihtiyaç duyan diller, büyük ihtimalle siyasi ortamın kabule az hazır olanlarıdır. Dışarıdan damlayıp, saha çalışması ve analiz yapıp sonra da eve dönüp yayın çıkarıldığı eski güzel günler çok gerilerde kalmıştır.

268 Gerdt's (1998: 13)

269 Yerel danışmanların ve dilbilimcilerin fiziksel güvenliğine yönelik tehditler bulunabileceği de unutulmamalıdır. Yerel toplumdaki herkes aralarından birinin 'yabancılarla işbirliği yapmasından' hoşnut olmayabilir.

Akademik uygulamalı dilbilimin güvenli dünyasıyla tehlikelilik durumlarının gerçekleri arasında hâlâ dağlar kadar fark vardır. Burada ‘güvenli’ kelimesi sözün gelişi değildir: gerçekten fiziksel tehlikeler bulunmaktadır. Dünyanın pek çok yeri kriz ve çatışmanın içindedir (bkz. 3. bölüm) gayri nizami güçler (hangi tarafta bulunduğunuza bağlı olarak teröristler veya özgürlük savaşçıları) ve suç operasyonları her an tehdit oluşturmaktadır. Daha sık karşılaşılan durum dilbilimcilerin sosyal ve siyasi yükümlülüklerle yüz yüze gelmesidir. Geçici de olsa yerli toplumun üyesi olunca bunlar kendilerinden beklenmektedir. Bu ilişkinin yakınlığı büyük ölçüde farklılık gösterir ama küçük topluluklarda çok güçlü bağlılığa ve hatta ailevi sorumluluğa varabilir. Örneğin yerli danışman hastalandığında hastaneye götürülmesi için dilbilimci çağırılabilir.

Dahası üçüncü dünya ülkelerinde fakirlik durumu hiç uzakta olmaz. Arka planda insani yardım ihtiyacı hep durur ve (insan olarak) dilbilimcileri kaçınılmaz şekilde etkiler ve dil araştırmalarından çok farklı yönlere götürür. Pek çok yorumcu, yardım çalışanlarında olduğu gibi dilbilimcilerin çevrelerindeki insani ihtiyaçların baskısı yüzünden profesyonelce çalışamayacak kadar zihinsel ve fiziksel açıdan nasıl yorgun düştüğünü anlatmıştır.

Bu duruma ‘tükenme’ denmektedir.²⁷⁰ Rollerinin değerini sorgulamaya başlayabilirler: Gerçekten yardım mı ediyorlar yoksa her şeyi kötüleştiriyorlar mı? İşte asla kurtulamadıkları bu şüphe kontrollerinden çıkabilir. Bunlara ilaveten, amaçlarından şüphelenen yerli halk (hele bir de topluluğu tehdit eden toplumun bir üyesiyseler) düşmanca davranabilir. Ekonomik sömürü o kadar yaygındır ki bir topluluğun gelen bir batılı araştırmacının onlardan para kazanmak amacıyla olduğunu düşünmesi son derece doğaldır. Batının kendisinde olduğu

270 Rhydwen (1998: 104).

gibi şüphecilik siyasi nedenlerden dolayı olabilir. Jens- Eberhard John, Hırvatistan'ın İstria Yarımadası'nda yürüttüğü Hırvatları, Slovenleri, İtalyanları ve başkalarını ele alan çalışmalarında buna tanık olmuştur. Bazı olumlu tavırlarla karşılaşmış olsa da, 'İnsanlara etnik ve dil tutumları hakkında sorular sorduğum için hoşgörüsüzlükle ve nefrete körükle gitmekle de suçlandım' diyerek şu yorumu yapmaktadır:²⁷¹

Bu kuşkuculuk bu tür araştırmalarda hesaba katılması gereken önemli bir faktördür: Bu yüzyıl boyunca evlerinin tepesinde beş farklı bayrak görmüş insanlar, ellerinde anket, özellikle kırsal kesimde etnik azınlık durumlarında tutum ve dil kullanımı konusunda sorular soran kimseye kolay kolay güvenmezler.

Ve bazı çalışanlarının iş bırakması hiç şaşırtıcı olmamaktadır.

Yine de büyük çoğunluk işi bırakmamaktadır. Öncelikle tehlikedeki tüm diller böyle ağır şartların yaşandığı yerlerde değildir. İşin zor olduğu yerlerde bile gerekli hassasiyetleri geliştirmek pekâlâ mümkündür. Saha çalışması projesini tamamlamış veya dil koruma programlarına katılmış pek çok dilbilimci yerli toplulukların ve yerel hükümetlerin sevgisini ve saygısını kazanmıştır. Dil uzmanlıklarına güvenen ve sosyopolitik durumların inceliklerine vâkıf olanlar doğru zamanda doğru tavsiyeleri vermiş, topluluğun neyi ne zaman yapacağına karar vermesine yardım etmiş ve bunu yapmaları için gerekli uzmanlığı veya eğitimi sağlamıştır. Çoğu kez mesele önceliklerin belirlenmesine gelir dayanır. Bazı yerlerde dilbilimciler dilin mümkün olduğunca çabuk kaydedilmesini tavsiye edebilir çünkü tehlike durumunun gerçek ciddiyeti anlaşılmıştır. Afrika'nın durumu konusun-

271 Jahn (1998:46,47). Dilbilim araştırmalarının sömürü olarak görüldüğü bir diğer örnek için bkz. Yamamoto (1998a: 213).

da yapılan yakın zamanlı konferansta varılan sonuç budur.²⁷² Başka yerlerde canlandırma işine olabildiğince çabuk girilmesi tavsiye edilebilir çünkü yerel durumun değerlendirmesi bundan faydalanacak bir nüfus olduğunu göstermiş olabilir. Her iki iş türü de çok fazla faktörü düşünmeyi gerektirmektedir.

Dokümantasyon dil korumanın *olmazsa olmazıdır*. Bütün mesele ondan ibaret değildir; daha önce gördüğümüz gibi hiçbir dil yalnızca kayıtları tutularak kurtarılmamıştır ama bir dilin dokümantasyon durumu tüm araştırmalarda öncelik taşır ve dilin ölüm riski çok yakınsa asli önceliklidir. Bütün örneklerde değerlendirme açısından konuşmak önemlidir çünkü daha önce yapılmış şeyleri tekrar yapmaya çalışarak harcanacak yeterli fırsat, kaynak ve tabii ki dilbilimci yoktur. Bir topluluk için nelerin mevcut bulunabileceğini ve bunların ne durumda olduğunu öğrenmemiz gerekir. İlk sömürgecilerin materyal bıraktığı yerlerde arşiv araştırması özellikle önemlidir. Örneğin, İspanyol ve Portekiz kütüphanelerinde güney Afrika dilleri hakkında bilinmeyen miktarda materyal vardır ve İtalya'da Vatikan'da ve başka yerlerde de olmalıdır. Bu tür materyaller gerçekten varsa korunmaları gerekir ve el yazmalarının hassas olduğu durumlarda özel teknik önlemlerin alınması gerekir. Materyaller için güvenli depolar tasarlamak, özellikle yağmur, sıcak ve böceklerin tehdit oluşturduğu yerlerde hiç de küçümenecek bir mesele değildir. Aynı yerlerdeki tehlike unsurları arasında hırsızlık, içsavaşdaki güçlerin karşılıklı talanları ve tavrı düşmanca olan hükümetlerin yerli dil materyallerini kasıtlı olarak yok etmeleri vardır.

Dokümantasyon ne demektir? Burada atalardan gelen mirası sembol olarak gösteren birkaç kelimeyi bir araya getirmek gibi nispeten basit bir işten bahsetmiyoruz – bunları hediye-

272 1997'de Leipzig'de yapılan Tehlikedeki Afrika Dilleri konferansındaki bir yuvarlak masa toplantısında: bkz. *Ogmios* 6.22.

lik kupa bardaklarda veya turist dergilerinde zaten görebiliriz. Dokümantasyon başlı başına büyük bir girişimdir. Temel olarak mevcut tüm vasıtaları kullanarak dilin kalıcı olarak resmedilmesinden bahsediyoruz. Yüz yüze konuşma seansları yöntemlerinden biridir. Ağızdan çıkan her şey sistemli biçimde sesletim alfabesine dökülür. Bu yöntem, dilbilimcilerin daha sonra etnik danışmanlarla doğrudan kontrol edilecek ses, yapı ve anlamlar hakkında anında analitik kararlar verebilmesini sağlar. Dil aynı zamanda halkın kullanabileceği bir alfabeye yazılmalıdır. Bu durum özellikle pek çok sesin ve tonlamanın olduğu durumlarda önemli bir teknik problem (ve yukarıda okuryazarlık tartışmalarında belirttiğimiz sosyodilbilimsel bir problem) teşkil edebilir: Roma alfabesi çoğu kez yetersizdir ve bazen İngilizcede kullanılmayan düzinelerce sesle başa çıkabilmek için türlü türlü harf kombinasyonlarını ve vurgu işaretlerini kullanmak gerekir. Dokümantasyon çabasının çoğu elbette sözlük ve dilbilgisi kitabının yazılması gibi geleneksel işlere adanacaktır.²⁷³ Ama bugünlere hikâye anlatımı, dualar ve topluluğa hitabet türü konuşma biçimlerinin kaydedilmesine de fazlaca önem verilmektedir. Uzun kelime listeleri ve sıra sıra dilbilgisi kuralları, bir mirası eşsiz kılan şeyi yakalamaya doğru atılan küçük bir adımdır; asıl önemli olan dilin gerçekte nasıl kullanıldığını göstermektir. Ses kayıt faaliyetleri bu noktada özellikle önemlidir çünkü bunlar dilin dinamik yönlerini (örneğin, karşılıklı konuşma stratejilerini) başka hiçbir yöntemin yapamayacağı kadar iyi yakalar. Eğer

273 Farklı türde sözlüklere duyulan ihtiyaç unutulmamalıdır. Bu sadece tehlikeye dilde bulunan kelimeleri listelemek ve karşılıklarını dilbilimcinin dilinde vermekten ibaret değildir. Tehlikeye dil o dilin temasta bulunduğu diğer diller ve özellikle hâkim dil arasındaki karşılıklı etkiyi vurgulayan sözlükler de istenir. Konu tartışmalıdır (bkz. 4. bölüm) ama hâkim dilden tehlikeye dil giren kelimeler dışarıda bırakılmamalıdır. Aynı şekilde, karşı tarafın aldığı kelimeler de sözlüklerde toplanabilir (Yeni Zelanda İngilizcesinde olan Maori kelimeleri gibi): Bu şekilde olması, tehlikeye dilin prestijini önemli ölçüde artıracaktır. İmlanın standartlaştırılması meselesi elbette daha önce çözülmüş olmalıdır.

mevcutsa videoya kayıt imkânları yüz ifadeleri, mimikler, vücudun duruşu ve hareketi gibi sözlü olmayan iletişimin kaydının tutulmasını sağlar.

Dilin derlenmesi yazılı, audio, video ve multimedya kayıtlarını, teypten veya yüz yüze iletişimden konuşmaların yazıya dökülmesini ve mektuplar, yer isimleri ve tarihi belgeler gibi mevcut diğer materyalleri kapsar. Dünyadaki dillerin yalnızca %60'ı bir şekilde derlenmiştir ve birçok dilde şöyle ya da böyle deneme çalışmaları ara ara veya tek yanlı olsa da (örneğin İncil çevirisinde ihtiyaç duyulduğu kadarıyla) yapılmaktadır. Çoğu durumda dilin kalıcı tek kaydı bu derlemeler olacağı için kalitesinin, veri çeşitliliğinin olabildiğince iyi olması şarttır. Bu da ses kayıtlarının duyulabilir ve net olmasını sağlamaktan daha fazlası demektir. (ki bunu bile garanti etmek zor olabilir). Mümkün olduğunca dili gerçek anlamda temsil edebilecek materyallerin toplanması (ve örneğin konuşma özrü olan birinden örnek alınmaması) demektir. Özellikle cinsiyet farklılıklarının konuşmada sistemli biçimde ifade edildiği dillerin hem erkek hem de kadın konuşmacılarının bulunması demektir. Farklı yaşlardan, sınıflardan, mesleklerden veya akrabalık gruplarından konuşmacılar bulmak anlamına da gelebilir. Hayvanlar, bitkiler veya ilaçlar gibi özel bilgiye sahip insanlara ayrı bir önem vermek gerekir. Her şeyden önce çok ciddi tehlikeye içindeki dillerde olabildiğince akıcı konuşan ve yok olmaya yüz tutmuş dillerde hep karşılaşılan tutarsızlıkları ve yapısal bozulmaları en az sergileyen konuşmacıları bulunmalıdır.²⁷⁴ Danışmanların yeterliliği de çok önemlidir çünkü ihtimaller gerçekten akıcı olmaktan, yalnızca parça parça hatırlandığı durumlara kadar değişen geniş bir yelpazede olabilir. Sahte veri ihtimali –bir dilbilimci mevcudiyetini sonu gelmeyen fon kaynağı gören zeki insanların uydurdukları şeyler– göz ardı

274 Dilin yok oluşunda son durum için bkz. bölüm 1, dipnot 42.

edilmemelidir.²⁷⁵ Ancak gerçekçi olmalıyız: Çoğunlukla dilbilimcilerin hiçbir seçeneği olmamaktadır. Son konuşmacı araştırılırken seçenek seçeneksizliktir.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi sosyopolitik açıdan bilinçli olmakla birlikte dilbilimciler insan bilgisinin bir dalı olarak görülen alanlarının taleplerine dikkat etmek zorundadırlar. Sosyobilimsel değil de formel bakış açısından dilin doğasını, insanlık tarihindeki yerini –özellikle de ilk medeniyetin doğasına ve insanların tarih içindeki güçlerine ışık tutarak– anlamamız için dillerin kayda geçirilmesine duyulan ihtiyacın aciliyetine saygı duymak zorundadırlar. Bu bağlamda asli öncelik münferit dilleri –yani bilinen dil akrabalığı olmayanları– ve dünyanın, dil ailesini kuramadığımız yerlerindeki dilleri kayda geçirmektir. Dillerin bambaşka olduğu ve sınıflandırmanın tartışmalı olduğu Rusya’nın kuzeyi bunlardan biridir. Güney Amerika genetik çeşitliliği yüzünden bir başka önemli belgedir: 100’den fazla dil ailesi içermekte olup bunların 70 tanesi münferit dildir ve burarlarda henüz temel dokümantasyon bile yapılmış değildir. Ama her bölgenin kendi münferit dilleri ve aile gruplamaları için geçici taslakları vardır. Çalışmaların başlamış olduğu yerlerde bile bu gruplamaların Hint-Avrupa’da bulunan kesinlik derecesine ulaşabilmesi için yapılması gereken çok şey vardır.

Yapılacak iş göz korkutucu boyuttadır ve dünyanın dört bir yanındaki dilbilim bölümlerinin muazzam çabasını gerektirmektedir.²⁷⁶ Dahası, entelektüel ve pedagojik enerjilerini dilbilimin burada ihtiyaç duyduğu alanların aksi istikametine adanmış bölümlerin yepyeni bir sorumluluk üstlenmelerini gerektirmektedir. Tehlikelilik durumunun gittikçe daha fazla farkına varılmasının neticesinde dilbilim içerisinde önemli bir denge kaybe-

275 Orta Amerika’yla ilgili bazı örneklere Kaufman (1994: 34)’te değinilmiştir. Risk her yerde vardır.

276 Dünyanın değişik yerlerindeki okul ve dil bölümlerinde yapılan kesintiler durumu daha da kötüleştirmektedir.

dilmektedir. Yani, bu alan çok fazla ‘teorik’ olmuş ve yeterince ‘deneysel’ olamamıştır.²⁷⁷ İnanıyorum ki hiç kimse yarım yüzyıl önce gündemde olan yanlış zıtlıkları yeniden alevlendirmeye çalışmamaktadır. Deneysel tarafta teorik bilinçliliğe olan ihtiyaç tartışmasızdır. O tarafta da aşırılıklar olmuştur – Dilbilim Yaz Enstitüsü tarafından İncil tercümesi çalışmalarıyla ilgili olarak kullanılan yaklaşımın beğenilen konumu yüzünden dünyanın pek çok yerinde yalnızca bir tek analitik çerçevenin (tagmemics) kullanılması bunun en bariz örneğidir. Ancak öğrencilerine önemsiz derecede sesletim dersi veren veya saha çalışması derslerine ve (yer isimleriyle, kişi isimleriyle, soy ağaçlarıyla, akrabalık bağlarıyla, etnobotani vs ile ilgili olarak) gerekli antropolojik/sosyal bakış açılarını ihmal eden dilbilim eğitimi programlarıyla karşılaştığımızda –en azından bu satırların yazarı için– doğru dengeyi bulmaktan çok uzak olduğumuz açıktır. Şu da unutulmamalıdır ki tehlikedeki dillerle yaşanan karşılaşmaların önemli bir kısmı müdahaleyle ilgilidir ve bu benim önleyici dilbilim dediğim alanı tam olarak bazı akademik dilbilim bölümlerince fazlaca ihmal edilmiş diğer bir alan olan uygulamalı dilbilimin içine yerleştirmektedir. Aslında, yabancı dil öğretimi, dil öğrenimi, hata analiz ve sözlük bilgisi gibi uygulamalı dilbilimin bilinen alanlarından bazıları bu iş için son derece önemlidir. Ana hat perspektifi de yeterli değildir. Bir dil için tek veri kaynağının bir kimsenin çeviri yazısı olduğu bir durumla ilgilenirken bu kişinin mümkün olan en iyi sesletim eğitimi almış olması hayatidir. Yukarıda tasvir ettiğimiz türden hassas bir sosyopolitik durumla ilgilenirken saha çalışması ve ilke uygulamalarının tam anlamda temelini almak şarttır. Ayrıca önleyici dilbilimin parçası olan teorik ve yöntemsel meseleler, klinik dilbilimi gibi alanların parçası olanlardan daha az önemli değildir.

277 Örneğin, Leipzig’deki Tehlikedeki Afrika Dilleri Konferansı’nda Paul Newman ve diğerleri tarafından bu noktaya değinilmiştir: bkz. *Ogmios* 6.20.

Yeniden Canlandırma Ekibi

Diller yaşamak için toplumlara ihtiyaç duyar. Bu yüzden tehlikedeki bir dili yalnızca bir toplum kurtarabilir. Bu nokta esastır:²⁷⁸

Toplum ve yalnızca toplum yaşayan bir dili koruyabilir. Eğer toplum görevini yabancılara veya (öğretmenler gibi) toplum içinden birkaç kişiye devrederse, dil ölecektir. Dil koruma çabaları toplumun bir parçasını değil tamamını dahil etmelidir.

Bir dilin kurtarılması kararlılık, sorumluluk, açık bir yön duygusu ve çok farklı özel beceriler gerektirir. ‘Pek çok dilin yaşaması iyi yönetilmesine bağlıdır.’²⁷⁹ İşte bu yüzden dünyanın pek çok yerinde dil koruması konusunda ekip yaklaşımının ortaya çıkışına tanık olmaktadır. Bu da yapılacak işin ne denli büyük olduğunu göstermektedir. İyi planlamaya ve yönetime ek olarak toplumun bütünü adına hareket edecek bireysel becerileri olan seçilmiş insanların dahil edilmesine ihtiyaç vardır. Durumlar fazlasıyla farklılık gösterse de atılması gereken pek çok adım vardır ve bu adımların aşağıdaki sıraya göre gitmesi zorunlu değildir:²⁸⁰

- Toplum üyeleri ve dışarıdan gelen saha çalışanları bir araya gelir, birbirlerini tanır ve aktif bir grup kurarlar,
- Sorunun doğası üzerinde anlaşmaya varmak şarttır – dil gerçekten tehlikededir, bu konuda bir şeyler yapma sorumluluğu topluma aittir ve bu konuda bir şeyler yapılabilir,

278 Valiquette (1998: 107).

279 Wurm (1991: 3).

280 Bu liste farklı kişiler tarafından verilen tavsiyelerin sentezi ve genişletilmiş halidir: bkz. özellikle, Yamamoto (1998b: 109-10), England (1998: 106).

- Dikkat edilmesi gereken sosyopolitik veya dini hassasiyetler ve orijinallik, standartlaştırma, sahiplik ve kontrol gibi diğer meseleler göz önüne alınarak yerel durum genel olarak değerlendirilir,
- Kısa vadeli acil işler olup olmadığına ve uzun vadeli dikkatin ana dil öğrenimine mi, ikinci dil öğretimine mi yoksa her ikisine birden verilip verilmeyeceğini karar vermek için dil kullanım araştırması yapılır,
- Koruma şekline karar verilmesi gerekir – ihtimaller hâkim kültür içinde sembolik miras varlığının sağlanmasından günlük konuşma ve yazma aracı olarak tam ölçekli bağımsız varlığa değişebilir,
- Uzun ve kısa vadeli planlamaya ilişkin olarak takım üyelerinin yükümlülüklerinin doğasına ve boyutuna karar verilir,
- Kaydetme, dokümantasyon, öğretim, materyal yazımı ve benzerlerine ayrılacak aktivitelerin dengesi dahil acil hedefler belirlenir,
- Veri toplanması ve depolanması yöntemlerine karar verilir; dilin ‘örnek’ konuşmacıları belirlenir ve danışman olarak görevlendirilir,
- Veri toplanması gerçekleştirilir,
- Dilin yapısının dilbilgisi ve sözlük vs. şeklinde belirlenmesi amacıyla verilerin analizi yapılır,
- Hem konuşma hem de yazma için standartlaştırma süreci başlatılır ve halk tarafından kullanılabilecek bir alfabe tasarlanır,
- Evde ve diğer yerel ortamlarda dilin kullanımını geliştirmek için stratejiler saptanır,
- Yazı dilinin halk içinde kullanımını yaygınlaştırmak için stratejiler ortaya konur,

- Konuşma dilinin halk içinde kullanımını yaygınlaştırmak için stratejiler ortaya konur;
- Dili öğretim dili yapmak amacıyla okullara sokmanın stratejileri ortaya konur;
- Hem çocuk hem de yetişkin kullanımı için müfredat materyalleri hazırlanır ve basılır;
- Hikâyeler, şiirler, gazete makaleleri gibi halkın genel ilgisini çekecek metinler yazılır ve basılır;
- Dilin resmi bölge dili olarak tanınması için ilkeler belirlenir.

Bu listeden de görülebildiği gibi canlandırma ekibi en etkili şekilde çalışabilmek için farklı özelliklere sahip kişilere ihtiyaç duyar. İdeal bir ekipte topluluk yöneticileri, yaşlılar, iyi genel konuşmacılar ve uzmanlık alanı olan konuşmacılar, öğretmenler, materyal tasarlayıcılar, yazarlar ve dilbilimciler bulunur. Gerçek anlamda ideal bir dünyada ise işin dilbilimsel, öğretim ve materyal yanı için genellikle dışarıdan yardıma ihtiyaç vardır.

Ancak saha çalışanlarının anlattıkları gösteriyor ki 'ekip' kavramı -bizim dünyamızdaki tüm olumlu yönlerine karşın- ulaşılması güç bir hedeftir. Bunun sebebi kısmen topluluğun ve dilbilimcilerin (bu bölümün başarılarında tartışıldığı gibi) farklı gündemleri olması ve kısmen farklı rolleri konusunda karşılıklı anlayış eksikliğidir. İnisiyatif genelde dışarıdan geldiği için yerel topluluğun ne istediğini anlamak dilbilimcinin omuzlarına binen bir sorumluluktur. Donna Gredts'e göre üç ana mesele vardır: Kültürlerini ve dillerini geri istiyorlardı; eğitim ve araştırmanın her yönünü kontrol etmek istiyorlardı - ki bu yabancı uzmanlar olmadan kendi başlarına çalışma fırsatı demektir.²⁸¹ Eğer durum böyle ise, dışarıdan gelen dilbilimciye düşen temel amaç -muh-

281 Gredts (1998:17).

temel adaylar mevcut olduğu sürece– yerli halkı gerekli dil becerileri konusunda eğitmektir. İşin yalnızca ‘dil üzerine’ konuşmacılar için ve konuşmacılar ile yapılması yetmez,²⁸² konuşmacılar tarafından da yapılması gerekir. Burada dokümantasyon için dilbilimsel ihtiyacın aciliyetiyle ilgili bir araştırma söz konusu değildir çünkü ancak bu işin gerektirdiği süreçler yoluyla çalışarak eğitim gerçekleştirilir. Kişi yaparak öğrenir – bu uygulamalı dilbilimin diğer alanlarında oturmuş bir usuldür.

Yukarıdaki listedeki bazı konular son derece karmaşıktır ve daha ilk aşamalarda uzun uzadıya tartışılması gerekir. Örneğin, 3. bölümde ele aldığımız sahiplik meselesi pek çok hassas konuyu gündeme getirir. Öncelikle, bazı kültürlerde herkes belli bir hikayeyi okuma veya belli bir şarkıyı söyleme hakkına sahip değildir. Herkesin tanıdığı bir sahiplik kavramı vardır ve bu çoğunlukla klan içindeki akrabalığa, bir kişinin yaşına veya birisinin tören protokolü içindeki statüsüne bağlıdır.²⁸³ Dilin belli bir kullanımın –örneğin teybe alarak veya yazarak– kontrolünü kaybetmek bu yüzden çok ciddi bir sorun olarak görülür. Bu yüzden bazı yaşlılar hikâyelerini anlatmak istemezler veya anlattıkları zaman da akrabaları veya topluluktaki başka gruplar anlatma haklarına karşı çıkabilir veya insanların bunları kullanmasına izin vermeyebilir. Ata dili kutsal görülebilir. Tartışmalar daha da nahoş olabilir. Dilbilimcilerin anlattığı bazı olaylarda insanlar kayıt oturumlarını yarıda kesmiş ve kaydedilmiş olan kasetler sabote edilmiştir. En kötü senaryoda mesele öyle tartışmalı bir hal almış, topluluğun bireyleri öyle zıt kutuplara bölünmüştür

282 Grinewald (1998: 156). Aynı noktaya Yamamoto (1998b: 118) tarafından değinilmiştir. Aynı zamanda bkz. Furbee, Stanley ve Arkeketa (1998:79): ‘Bu tür (dil uzmanı olacak) insanları bulmak, eğitmek ve sonra kenara çekilmek dışarıdan gelen danışmanın görevidir. Öğretmen yetiştirme programlarının örnekleri için Arizona ve Oklahoma’da bulunan Amerikan Kızılderili Dilleri Geliştirme Enstitüsleriyle ilgili örneklerle bakınız (Yamamoto, 1998b: 115).

283 Sahiplik kavramı Dauenhauer ve Dauenhauer tarafından (1998: 91 ve sonrasında) ele alınmıştır.

ki kayıtlara kimsenin dokunmasına bile izin verilmez olmuştur. Kasetler ve yazılar kaldırılıp kilitlenmiştir.

Dilbilimcilerin bu tür şartlarda çalışmasının ne kadar zor olacağını anlamak için kâhin olmak gerekmez. Yapabilecekleri tek şey bu tür hareketlerin sonuçlarına –(kasetler fiziksel olarak muhafaza edilse bile) kaydedilen şeyleri anlayacak kimsenin kalmayacağı bir zamanın geleceğine ve bir sonraki neslin bunları anlayamayacağına– dikkat çekmektir. Buradaki esas konu dilin *sahipliği* kavramıyla *hizmetçiliği* kavramı arasındaki dengeyi bulmaktır. Dilbilimciler genellikle nesiller için sahipliğin gösterilebileceği pratik çözümler de sunabilirler. Söz sanatçısının ismi, resmi, biyografisi veya bir dizi uygun klan sembolü, açıklama prosedürünün resmi bir parçası olabilir. Bu tür şeyler yerli resimlerde ve el sanatlarında zaten yapılmaktadır ve dil ‘ürünlerinin’ de geleneksel bir parçası olabilirler. Seçenekler açıklandığı zaman ve eğer konu hassas biçimde ele alınırsa insanlar ikna edilebilir. Gerçekten de, hem onlar hem de topluluğun geneli kendilerinden kaynaklanan dil materyalleriyle gurur duyabilirler. Bu gerçekleştiği zaman dilin gelecekte yaşama ihtimali artıyor demektir.

Göz önüne alınması gereken bir diğer sahiplik kavramı entelektüel sahiplik haklarıdır. Donna Gerds'e göre bu bir projenin ilerlemesini en fazla geciktiren veya durduran konudur.²⁸⁴ Yerel topluluk, dilbilim çalışmalarını dillerini ‘çalmaya’ yönelik kullandıkları bir fırsat olarak görebilirler ve bu yüzden dilbilimcilerin kaydettikleri veya yazdıkları verilerin, hazırladıkları materyal ve analizlerin sahipliğini talep edebilirler. Öte yandan bu şartlarda yalnız çalışan, bu sonuçları ortaya çıkarmak için onca zamanını ve uzmanlığını bu işe veren ve onlarsız ortada sonuç falan olmayacağı dilbilimciler de bu konuda hak talep edebilirler. Veriler ve kullanım haklarıyla ilgili çatışmaların yerli top-

284 Gerds (1998: 19-21).

luluk ile ziyaretçi dilbilimci arasındaki işbirliği sürecini sekteye uğrattığı çok olmuştur ve bazen bu davalar mahkemeye taşınmaktadır. Belki de ‘korku hikâyelerinin’ (Gerds) en korkuncu hâlâ en iyi uygulama yollarını arayan önleyici dilbilimin gelişme aşamasının bir sonucudur. Aslında buradaki meseleler yazınsal veya klinik eserlerde karşılaşılanlardan farklı değildir: orada da dilbilimsel analiz yapılmadan önce veri toplanmasına, verilerin kopyalanıp yayınlanması için izin alınmasına titizlik gösterilir. Nihayetinde ham verinin telif hakkı, tıpkı yazınsal verinin telif hakkının yazarda olması gibi, topluluğa ait olmalıdır. Ancak, yerli dillerindeki durum daha karmaşıktır çünkü (yayıncılıkta kurallara ‘uygun alıntıda’ olduğu gibi) yararlanılabilecek bir anlayış geleneği ve –Batı kaynaklı bir kavram olan– yasal telif hakkı kavramı genelde yoktur. Bu yüzden araştırma anlaşmaları projenin başında yapılmalı, yükümlülüklerin, masrafların ve kârın (yani telif hakkı ücretinin) nasıl dağıtılacağına karar verilmelidir.

Ekip çalışmasına olumlu bir yaklaşım hızlı kazanılırsa tehlikedeki dillerle ilgili çalışmalar bundan çok şey kazanır ver artık yapılamayacak şey yoktur. Aynı etki, takım çalışmasının başarı için şart olduğu klinik ve eğitim dilbiliminde de kaydedilmektedir. Her şey bireysel güçlerin ve zayıflıkların tanınmasına bağlıdır. Örneğin, dilbilimciler bir dil adına topluluğa heves aşılayamazlar; kültürün öğretmenleri veya tehlikedeki dilin akıcı konuşanları olarak hizmet veremezler. Birçok dilbilimci zamanın tamamını topluluk içinde bile geçirmemektedir çünkü başka yerlerde de işleri vardır ve yılın yalnızca bazı zamanlarında mevcut bulunabilirler. Öte yandan, dilbilimciler, ekipten başka kişilerin sahip olamayacağı deneyime sahiptir. Dilin yazıya dökülmesi ve analizinde; arşivleme ya da yayınlama için sonuç yazılmasında daha bilgili olmalarının yanı sıra nasıl para bulunacağı konusunda diğer insanlardan daha bilinçlidirler. Örneğin, bağış

başvurusu yapma ve fon sağlayan kuruluşlar için proje hedeflerinin kayıtlarını tutma konusuna daha aşinadırlar. Topluluğa karşı konuşmaya alışık olurlar ve bu yüzden topluluk ile siyasi kuruluşlar arasında arabuluculuk yapabilirler. Örneğin, resmi bir incelemede topluluk adına sorunları sunabilir, sivil ya da dil haklarıyla ilgili resmi evrakları tercüme edebilirler. Kendilerini mahkemede bile bulabilirler ve bir arazi anlaşmazlığında veya bir başka sosyal adalet meselesinde topluluk için deliller sağlayabilirler. Örneğin, yer isimleri ile kabile soy ağacının incelenmesi, bir anlaşmanın sınırlarına veya uygulama boyutuna karar verirken çok önemli olabilir.

Ekip çalışmasının başarısı bireylerden her birinin projeye yapabileceği katkıları doğru ve net anlamasına bağlıdır. Ekibin topluluktan gelen üyeleri dilbilimcilerin yeteneklerinin ne olduğunu açıkça bilmelidirler. Dilbilimcilerin çok dil bilen –ki bir başka anlamı budur– veya onların dillerini rahatça konuşan insanlar olmasını beklememelidirler. Dilbilimciler, bir dilbilimcinin oynayacağı analitik rolün doğasını kavrayamamış yerli insanlar tarafından ‘aksanları olduğu’ veya ‘hata yaptıkları’ için sık sık suçlanabilmektedir. Sesletimin yazı diline dökülmesi veya yeni bir yazı sisteminin karmaşıklığı genelde görülmez. Dahası yerli topluluğun üyeleri işin içine bir girdiler mi çabucak sonuç almayı beklerler ve sonuçlar çabuk gelmezse sabırsızlanıp hayal kırıklığı yaşayabilirler. Dilbilimciler çok şey yapabilirler ama sihirbaz değildirler. Veri kaynakları zayıfsa, zaman azsa veya koşullar kötüyse yapabileceklerinin bir sınırı vardır.

Buna karşılık dilbilimciler de ekibin topluluktan gelen üyelerinin ihtiyaçlarını anlayabilmeli ve kendilerinden yardım istendiği zaman olumlu yaklaşmalıdırlar. Normalde yapamayacakları veya dil açısından önemsiz gördükleri her tür işi yapmak zorunda kalabilirler. Örneğin, bir turist broşürü gibi yerel bir ihtiyaca yönelik olarak basit bir kelime ve cümle listesi hazırla-

maları veya bir müze sergisi için başlık veya etiketleri yazmaları istenebilir. Bu tür işlerin dilbilimsel açıdan çok az önemi olabilir veya hiç olmayabilir; dille ilgili yeni gerçekler keşfedilemeyebilir ama topluluğun gözünde önemli bir sosyal değeri olabilir. Değerli zamanlarını, uzman olmayanların anlayamayacağı bulgularının basit bir örneğini çıkararak harcamaları istenebilir – ki bu nokta öğretim materyalleri hazırlanırken çok önemlidir. Bulgularının henüz açıklanamayacak kadar başlangıç safhasında olduğunu düşünseler bile topluluğun olan bitenden haberdar olmak isteyeceğini bilmelidirler. Donna Gerdt's'in de belirttiği gibi nihai analizde sorumluluk topluluğundur.²⁸⁵

Tehlikedeki bir dil üzerinde çalışan dilbilimci topluluktaki yöneticilerin otoritesine saygı duymak zorundadır. Dilbilimci, topluluğun acil ihtiyaçlarını karşılamak için her sapakta uzun vadeli bilimsel hedeflerinden taviz vermek zorunda kalacaktır.

Ancak iki görüş arasındaki fark halen çok büyüktür. Colette Grinevald şöyle der:²⁸⁶

Akademik dilbilimle topluluk ihtiyaç ve çabaları arasındaki boşluğu kapatmak, yeni yüzyılın başında tehlikedeki dillerin durumlarıyla ilgilenirken dilbilim mesleğinin karşılaştığı en ciddi konulardan biridir.

Bu düşünüş biçimlerinden hiçbirisi, yalnızca tehlikedeki dillerle ilgili çalışmalara özgü değildir. Belirtilen bu noktalarla dil patolojisiyle ilgili olarak daha önce karşılaşmıştım.

Ama klinik ve önleyici dilbilimi karşılaştırdığımızda bir farklılık noktası vardır. Dili bozuk birinin ölümü ardından hikâye biter. Ama bir dilin ölümünün ardından hikâyeye bitmeyebilir çünkü insanlar bir gün onu yeniden canlandırmaya karar verebi-

285 Gerdt's (1998: 21).

286 Grinevald (1998: 143).

lir. Dilbilimciler ölmekte olan dilleri kaydetmeye çalışırken akıllarında hep bir ihtimal vardır: Bir gün bir topluluk dil mirasıyla yeniden tanışmak ve topluluğa atalarının dilini yeniden getirmek isteyebilir – tabii ki mevcut kaynaklardan yeniden oluşturulabilirse. Ölü diller bu şekilde canlandırılabilir mi? Ve bu tür çabaların sonucu Frankenstein canavarının dili olabilir mi?

Aslında bazı durumlarda sınırlı başarıya ulaşılmıştır ve şu anda ses ve görüntü kaydı imkânları kullanılarak durum iyileşecektir. Dil canlandırmanın tipik örneği (S.143'te gördüğümüz gibi) –Yahudi diasporasında dilin klasik çağlardan beri kullanılması ne kadar süreklilik olduğu tartışılabilir da– İbranicedir. Stephen Wurm tartışılmayacak bir örnek bildirmiştir: Güney Avustralya'nın Aborjin dillerinden biri olan Kurna. Bu dil yaklaşık yüzyıldır ölüydü ama oldukça iyi kaydı tutulmuştu; bu yüzden yeniden canlandırılması için güçlü bir hareket oluşunca ilerleme mümkün olmuştur.²⁸⁷ Canlandırılan dil elbette aslıyla aynı değildir; en bariz farklılık, aslen sahip olduğu işlev genişliği kalmamasıdır ve eski kelimelerin pek çoğu kayıptır. Ama günümüzde kullanıldığı haliyle, tıpkı yaşayan herhangi bir dilin yapacağı gibi yeni işlevler ve kelimeler geliştirecektir; insanlar onu kimliklerinin gerçek göstergesi olarak görüp kullanmaya devam etmeye hazır oldukları sürece o dili geçerli bir iletişim aracı olarak görmekten başka yapacak makul bir şey yoktur. Wurm'e göre Avustralya'da yaşanan tek örnek bu değildir; başka örnekler de vardır. Britanya, belli bir aradan sonra Cornwall'da Keltçenin yeniden doğuşunu görmüştür ve Man Adası'ndaki Man dilini canlandırmak için çalışmalar sürmektedir. Canlandırılan bu dillerin geleceğini tahmin etmek için henüz çok erkendir ama şu anda vardırırlar ve dünyanın bazı bölgelerinde dilin yaşamasının ön şartı olan olumlu tutum ve halk desteğini cezp etmektedirler. Ancak bu tür beklenmedik ama umut verici şekillerde dünya dillerinin toplam sayısının az da olsa arttığını görebiliriz.

287 Wurm (1998:193).

Yaşayanlar için dilin ölümü korkunç bir kayıptır. ‘Dilin veya kültürün yok olmasıyla yüzleşmek ölüm sürecinde yaşanan acılarla aynı aşamaları paylaşır.’²⁸⁸ Bu acıyı hissedip bu acıya tepki vermek için tehlikedeki topluluğun bir üyesi olmamız gerekir. Çok kısa bir süre de olsa bu topluluklarla çalışan herkes bunun gerçek anlamını bilir ve benzetmenin dramatik doğasına hak verir. Dünyanın birçok bölgesinde dilbilimcilerin, toplulukların, yardım kuruluşlarının motivasyon ve bağlılıklarını artıran işte bu güçlü ortak kayıp duygusudur.

Bu sorunla ilgili dil bilincinin artması ise beraberinde gelen aktivizmin doğuşu ile 1990’ların en heyecan verici gelişmelerinden biri oldu. Bilinçlilik halkın geneli arasında hâlâ zayıf olmasına rağmen değişik uluslararası, ulusal, bölgesel ve yerel ortamlarda profesyonel seviyelerde çok daha fazla tartışılmaya başlanmıştır. Bir uçta Barcelona Dil Hakları Beyannamesi’nin ilanını içeren kampanyalar veya (Tokyo İşlem Odası Projesi’nin bir parçası olan) ‘Tehlikedeki Dillerin Kırmızı Kitabı’ gibi girişimler vardır. Öteki uçta tehlikedeki toplulukların içinde gerçekleşen canlı tartışmalar bulunmaktadır. Varolan enerjiyi kanalize edecek mekanizma ve yapılar yerli yerine oturmuştur. 1990’lardaki bu kitapta pek çoğundan faydalandığım konferans ve yayınların sonucunda kısa, orta ve uzun vadeli hedefler artık çok daha nettir. Koruyucu dilbilim bir alan olarak hâlâ durum çalışmaları aşamasındadır ve dil ölümünün nedenleri, süreçleri ve sonuçları hakkındaki hipotezlerin test edilebilmesi için de-

288 Dauenhauer ve Dauenhauer (1998: 71).

neysel veri tabanı oluşturmaktadır. Ama bu alan gelişme işaretleri göstermektedir.

Ne kadar gelişeceği şu an için belli değildir. Bu bir ölçüde tehlikedeki dil araştırmalarına bizzat dilbilim alanının içinden gelecek tavrın olgunlaşmasına bağlıdır. Tehlikedeki durumlarda çalışmanın yıpratıcı gerçekleri yalnızca sağlıklı dillere çalışan dilbilimciler tarafından pek sık takdir edilmemektedir. Tecrübeli saha çalışanları yaşlı konuşmacıları ve son konuşmacıları bulmanın ve onlarla beraber çalışmanın zorluğunu defalarca dile getirmişlerdir. Dahası, bu tür danışmanların hepsi söz üstadı da değildir: Bazen çok az konuşurlar ve konuştuklarında söyledikleri şeyler tutarsızlıklarla dolu olabilir. Birazcık bilgi toplamak dünya kadar zamana ve paraya mal olabilir ve toplanan bilgiler akademik çalışmalarda genelde bulunan kapsam ve kaliteden uzak olabilir. Keşfedilecek önemli teorik bir nokta da olmayabilir. Görünen o ki dilbilim alanında kıdemli olup araştırma için öğrenci kabul eden veya akademik makaleleri değerlendiren bazıları bunu anlamaktan hâlâ çok uzaktır. Bu yüzden, Amerika Dilbilim Cemiyeti'nin net duruşunu alkışlıyorum. Cemiyet, 1994'teki politika demecinde dilbilim bölümlerinin bugün dünyada yaşayan dillerin tüm çeşitliliğiyle dokümantasyon ve analizini desteklemesi ve en önemli önceliğin ölmek üzere olan pek çok dile ve en fazla çeşitliliği temsil eden dillere verilmesi tavsiyesinde bulunmuş, bu tür verilerin toplanmasının ve analizinin 'dilbilimin temeline yapılacak esaslı ve kalıcı katkısının olacağını' tanımış, yapılan çalışmaların değerinin 'verilecek yüksek diplomalar, uygun işe alma, terfi ve/veya imtiyaz kararlarıyla taltif edilmesini teşvik etmiştir.²⁸⁹

Gelişim aynı zamanda yeni uluslararası trendlerin çıkışı gibi şimdiden öngörülemez şeylere bağlıdır. Avrupa Birliği ve farklı Serbest Ticaret Birlikleri gibi yeni uluslararası politik ve

289 Tehlikedeki Diller ve Korunması Komitesi (1994: 5).

ekonomik dev yapıların etkilerini tahmin etmek güçtür. Olası etkilerden biri yerel bölgesel kimliklerin daha güçlü biçimde vurgulanmasıdır. Böyle bir iradeyle azınlık gruplar için daha fazla siyasi destek ve fon ihtimali olacaktır. Çünkü bu alanda gelişme, nihayetinde fon bulunabilmesine bağlıdır. 'Oralarda bir yerlerde' gönüllü insanlar olacaktır ama para kıtlığı çok çok az projenin desteklenebileceği anlamına gelir. Fon bulmak için çabalayan kuruluşların ısrarla verdikleri mesaj budur. Örneğin, Tehlikedeki Diller Fonu ikinci yılında 70 adet projeden 10 tane-sini destekleyebilmiş, desteği de talep edilenin çoğunlukla aşağı-sında olmuştur. 1998'de 30 projeden 4'üne katkıda bulunabilen Tehlikedeki Diller Vakfı'nın da benzer bir hikâyesi vardır.²⁹⁰

Üstelik şu ana kadar değindiğimiz konuların hepsi kısa vade için geçerlidir. Enerjilerini müdahale konusunda uzun dönemli planlamaya harcayacak projelere acilen ihtiyaç duyulmaktadır. Her şeyden önce, etkileri kısa vadede hafifletilebilecek ancak kesinlikle çözülemeyecek bir sorunla uğraşıyoruz. Uzun yıllardır faaliyet gösteren programlar bu noktayı net bir şekilde tasvir etmektedir: Mohawk, 25 yıldır devam edegelen bir örnektir.²⁹¹ Yeniden canlandırma ile ilgilenirken neyin niçin işe yaradığı sorusu tıpkı klinik müdahalelerde olduğu gibi zor bir sorudur. Bu soruya cevap bulunabilir ama boylamsal araştırmalar gerekecektir. Bu iş zaman alacak ve pahalı olacaktır.

Durumu doğru değerlendirebilmek için yeterli veriye sahip olabilen ilk nesil bugünün neslidir. Gördüğümüz gibi bu bilgiye artık sahibiz ve gelecek karanlık görünüyor. Bu kararla-

290 Bkz. Tehlikede Diller Fonu Bülteni 2:2 (1998), 1-4. Bu fonun önceki ödenekleriyle ilgili bilgi için bkz. *Ogmios* 6 (1997), 16-17; ve Tehlikedeki Diller Vakfı'nın ilk ödenek-leri için bkz. *Ogmios* (1998), 3; *Ogmios* 10 (1998), 3-4. Dünya para piyasalarındaki belirsizlik, duruma yardımcı olmamaktadır: yerel bir paranın devalüasyonu bir yeni-den canlandırma projesi için yıkıcı olabilir – buna bir örnek bir Nahuatl yayınlama projesi tarafından 1996'da bildirilmiştir: bkz. *Iatiku* 2 (1996), 7.

291 Jacobs (1998: 122). SIL dilbilimcisi Lynn Landweer (1998:64)'e göre, bir dilin kaydını tutmak ve sürdürümü için temel oluşturmak '20 yılın üstünde' zaman alır.

rı vermesi gereken, dünya dillerinin yarısını önümüzdeki yüzyılın içinde kaybetme ve birkaç yüzyıl sonra uzak da olsa tek bir dünya ihtimaliyle yüzleşen bu nesildir. İki seçeneğimiz var. Geriye yaslanıp hiçbir şey yapmadan olayları akışına bırakabiliriz. Dilbilimcilerin toparlanmaya başlamasından bu yana zaten çok fazla zaman geçmiş durumdadır ve Nancy Dorian can alıcı noktayı şöyle ifade etmektedir:²⁹²

Tehlikedeki diller için destek toplama işine girişmeden önce uzun uzun beklediğimiz için dillerin yaşayan eşsizliklerini kutlamak yerine cenazelerin ardından ağıtlar yakabiliriz.

Bunun alternatifi mevcut tüm imkânları kullanarak harekete geçmek ve sonuca etki etmektir. Müdahalenin başarılı olabileceğini biliyoruz. Yeniden canlandırma projeleri işe yarayabilir. Ama zaman tükeniyor. Birçok dil için şimdiden çok geç ama diğer pek çoğunun geleceğini ellerimizde tutuyoruz. Saha çalışmalarını bizzat yapan ön cephedeki dilbilimcilerin harekete geçirebileceğimiz desteğin tümüne ihtiyaçları vardır. İnsanların bilinçliliğini artırmak hayati bir adımdır ve ümidim bu kitabın bu amaca hizmet etmesidir.

İş yapma ihtiyacının aciliyetinin dilbilim alanından başka benzeri yoktur. Diller eşi görülmemiş bir hızda ölüyorlar. Eğer 1. bölümde yer verdiğim tahminler doğruysa, ben bu kitabı yazmaya başladığımdan bu yana altı tane kadarı daha yok oldu.

292 Dorian (1998: 21).

Ek: Bazı ilgili organizasyonlar

Bu liste kitap içinde geçen bütün organizasyonları ve dünya genelinde temasa geçilebilecek diğer yerleri içermektedir.

Ad Hoc Committee on Endangered Languages

c/o Université de Québec à Montréal, CP 8888, succ. Centre-ville,
Montréal, Québec H3C 3P8, Canada.
M366050@er.uqam.ca

Committee on Endangered Languages and their Preservation (CLEP)

c/o Linguistic Society of America, 1325 18th Street, NW,
Washington DC 20036-6501
lsa@lsadc.org

The Endangered Language Fund, Inc

c/o Doug Whalen, Department of Linguistics, Yale University,
New Haven, CT 06520, USA
whalen@haskins.yale.edu
<http://sapir.ling.yale.edu/~elf/study.html>

Endangered-Languages-L Electronic Forum

c/o: Mari Rhydwen, Graduate School of Education, University of
Western Australia, Nedlands, Perth, WA 6009, Australia
majordomo@coombs.anu.edu.au
mrhydwen@decel.ecel.uwa.edu.au

Ethnologue

c/o Barbara Grimes, Summer Institute of Linguistics Inc,
International Linguistics Center, 7500 West Camp Wisdom Road,
Dallas, TX 75236, USA

[http:// www.sil.org/ethnologue](http://www.sil.org/ethnologue)

European Bureau of Lesser Used Languages

c/o Information Centre, rue Saint-Josse 49B / Sint-Jooststraat 49B,
1030 Brussels

fax: (+32 2) 2181974

The Foundation for Endangered Languages

c/o Nicholas Ostler, Batheaston Villa, 172 Bailbrook Lane, Bath
BA1 7AA.

nostler@chibcha.demon.co.uk

<http://www.bris.ac.uk/Depts/Philosophy/CTLL/FEL>

Gesellschaft für bedrohte Sprachen (Society for Endangered Languages)

c/o Hans-Jürgen Sasse, Institut für Sprachwissenschaft,
Universität zu Köln, 50923 Köln, Germany

[GBS@uni-koeln.de/phil-fak/ ifs/ pages/d_ agbs.htm](mailto:GBS@uni-koeln.de/phil-fak/ifs/pages/d_agbs.htm)

Institute for the Preservation of the Original Languages of the Americas

c/o Executive Director, 713 1/ 2A Canyon Road, Santa Fe, New
Mexico 87501, USA

ipola@roadrunner.com

International Clearing House for Endangered Languages (ICHEL)

c/o Kazuto Matsumura, Department of Asian and Pacific

Linguistics, Institute of Cross-Cultural Studies, University of
Tokyo, Hongo 7-3-1, Bunkyo-ku, Tokyo 113, Japan
kmatsum@tooyoo.L.u-tokyo.ac.jp
<http://www.tooyoo.L.u-tokyo.ac.jp>

Language Documentation Urgency List

c/o Dietmar Zaefferer, Institut für Deutsche Philologie,
Universität München, Schellingstr. 3, D-80799, München,
Germany
ue303bh@sunmail.lrz-muenchen.de

List Endangered-Languages-L

<http://carmen.murdoch.edu.au/lists/endangered-languages-l/ell-websites.html>

Logosphere

c/o David Dalby, Observatoire Linguistique, Hebron, Dyfed SA34
0XT, UK
logosphere@aol.com

Network on Endangered Languages

c/o T. Matthew Ciolek, Computer Centre, Research School
of Pacific and Asian Studies, Australian National University,
Canberra, Australia
coombspapers@coombs.anu.edu.au

Society for the Study of the Indigenous Languages of the Americas

c/o Victor Golla, Department of Native American Studies,
Humboldt State University, Arcata, CA 95521.
gollav@axe.humboldt.edu

Terralingua: Partnerships for Linguistic and Biological Diversity

c/o David Harmon, PO Box 122, Hancock, Michigan 49930?
0122, USA

<http://cougar.ucdavis.edu/nas/terralin/home.html>

UNESCO (Study of Endangered Languages)

c/o Jean Biengen, Secretary-General, CIPSH (International
Council for Philosophy and Humanistic Studies), 1 rue Miollis,
75732 Paris, France
fax: 33-1-406559480

UNESCO (World Languages Report)

c/o Paul Ortega, UNESCO Centre Basque Country, Alameda de
Urquijo, 60, ppal. Dcha, E-48011 Bilbao, Pais Vasco (Spain)

<http://www.unescoeh.org>

unescopv@eurosur.org

Universal Declaration of Linguistic Rights

c/o Follow-up Committee, Rocafort 242 bis 2n, =20, 08029
Barcelona, Catalunya, Spain

dudl@linguistic-declaration.org

<http://www.linguistic-declaration.org>

Adams, Douglas. 1979. The hitch-hiker's guide to the galaxy. London: Pan.

Adelaar, William F. H. 1998. The endangered situation of native languages in South America. In Matsumura (ed.), 1-15.

Ahlers, Jocelyn, and Leanne Hinton. 1997. Authenticity in the context of California native languages. Foundation for Endangered Languages Newsletter 5. 18-19.

Aitchison, Joan. 1991. Language change: progress or decay-2nd edn. Cambridge: Cambridge University Press.

Andersen, Ole Stig. 1998. The burial of Ubykh. In Abstracts for the Open Forum, supplement to Ostler (ed.), 3.

Annamalai, E. 1998. Language survival in India: challenges and responses. In Matsumura (ed.), 17-31.

Arcand, Jean-Louis. 1996. Development economics and language: the earnest search for a mirage-International Journal of the Sociology of Language 121. 119-57.

Atwood, Margaret. 1995. Marsh languages. In Morning in the burned house. Boston: Houghton Mifflin; reprinted in Ogmios 8 (1998), 28.

Babe, R. E. 1997. Understanding the cultural ecology model. In Cliché (ed.), 1-23.

Baker, Colin, and Sylvia Prys Jones. 1998. Encyclopedia of bilingualism and bilingual education. Clevedon: Multilingual Matters.

Ball, Martin J., ed. 1988. *The use of Welsh*. Clevedon: Multilingual Matters.

Bamford, Samuel. 1854. *The dialect of South Lancashire*. London: John Russell Smith.

Bamgbose, Ayo. 1997. Contribution to the symposium on Endangered Languages in Africa, Leipzig. *Ogmios* 6. 21-2.

Barnes, J. 1984. Evidentials in the Tuyuca verb. *International Journal of American Linguistics* 50. 255-71.

Barthes, Roland. 1977. *Déclaration*. In *Fragments d'un discours amoureux*. Paris: Editions du Seuil.

Bauer, Laurie, and Peter Trudgill, eds. 1998. *Language myths*. Harmondsworth: Penguin.

Bauman, James A. 1980. *A guide to issues in Indian language retention*. Washington: Center for Applied Linguistics.

Bauman, Richard, and Joel Sherzer, eds. 1974. *Explorations in the ethnography of speaking*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bellin, Wynford. 1984. Welsh and English in Wales. In Peter Trudgill (ed.), *Language in the British Isles*. Cambridge: Cambridge University Press, 449-79.

Benton, Richard A. 1996. Language policy in New Zealand: defining the ineffable. In Michael Herriman and Barbara Burnaby (eds.), *Language policies in English-dominant countries*. Clevedon: Multilingual Matters, 62-98.

Bergsland, Knut. 1998. Two cases of language endangerment: Aleut and Sámi. In Matsumura (ed.), 33-48.

Bernard, H. Russell. 1992. Preserving language diversity. *Human Organization* 51. 82-9.

Bixler, M. T. 1992. *Winds of freedom: the story of the Navajo code talkers of World War II*. Darien, CT: Two Bytes.

Blench, Roger. 1998. Recent fieldwork in Nigeria: report on Horom and Tapshin. *Ogmios* 9. 10-11.

Bloch, Bernard, and George Trager. 1942. *Outline of linguistic analysis*. Baltimore: Linguistic Society of America.

Bloomfield, Leonard. 1933. *Language*. London: Allen and Unwin.

Bodmer, Frederick. 1944. *The loom of language*. London: Allen and Unwin.

Borst, Arno. 1957-63. *Der Turmbau von Babel*, 6 vols. Stuttgart: Hiersemann.

Boswell, James. 1785. *The journal of a tour to the Hebrides*. London: Charles Dilly. 1791. *The life of Samuel Johnson*. London: Charles Dilly.

Bourhis, R., H. Giles, and H. Tajfel. 1974. Language as a determinant of Welsh identity. *European Journal of Social Psychology* 3. 447-60.

Bradley, David. 1989. The disappearance of Ugong in Thailand. In Dorian (ed.), 33-40. 1998. Minority language policy and endangered languages in China and Southeast Asia. In Matsumura (ed.), 49-83.

Brenzinger, Matthias. 1995. Contribution to a seminar on Endangered Languages at Dartmouth College, Hanover (New Hampshire, USA). *Iatiku* 1. 5. 1998. Various ways of dying and different kinds of deaths: scholarly approaches to language endangerment on the African continent. In Matsumura (ed.), 85-100.

Brenzinger, Matthias, Bernd Heine, and Gabriele Somner. 1991. Language death in Africa. In Robins and Uhlenbeck (eds.), 19-44.

Bright, William, ed. 1992. *The international encyclopedia of linguistics*. Oxford and New York: Oxford University Press.

Brumfit, Christopher, ed. 1995. *Language education in the National Curriculum*. Oxford: Blackwell.

Bullock, A., O. Stallybrass, and S. Trombley, eds. 1988. *The Fontana dictionary of modern thought*. 2nd edn. London: Fontana.

Cantoni, Gina, and Jon Reyhner. 1998. What educators can do to aid community efforts at indigenous language revitalization. In Ostler (ed.), 33-7.

Carroll, J. B., ed. 1956. *Language, thought and reality*. Cambridge, MA: MIT Press.

Chafe, W., and J. Nichols, eds. 1986. *Evidentiality: the linguistic coding of epistemology*. Norwood, NJ: Ablex.

Chambers, J. K., and P. Trudgill. 1980. *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Champion, S. G., ed. 1938. *Racial proverbs*. London: Routledge.

Chomsky, A. N. 1957. *Syntactic structures*. The Hague: Mouton.

Cliché, Danielle, ed. 1997. *Cultural ecology: the changing dynamics of communications*. London: International Institute of Communications.

Committee on Endangered Languages and their Preservation. 1994. The need for the documentation of linguistic diversity. *Linguistic Society of America Bulletin* 144 (June 1994). 5.

Connell, Bruce. 1997. *Ƙasabe (Luo)*. *Iatiku* 4. 27.

Coulmas, Florian. 1992. *Language and economy*. Oxford: Blackwell.

Craig, Colette. 1992. A constitutional response to language endangerment: the case of Nicaragua. *Language* 68. 17-24.

Crow, Ron. 1997. Guest editorial in *Iatiku* 4. 3-4.

Crystal, David. 1981/ 9. *Clinical linguistics*. Vienna: Springer / London: Whurr.

1982. Terms, time and teeth. *British Journal of Disorders of Communication*, 17. 3-19.

1985. *Linguistics*. 2nd edn. Harmondsworth: Penguin.

1997a. *Cambridge encyclopedia of language*. 2nd edn. Cambridge: Cambridge University Press.

1997b. *English as a global language*. Cambridge: Cambridge University Press.

ed. 1997c. *The Cambridge encyclopedia*. 3rd edn. Cambridge: Cambridge University Press.

1998. Moving towards an English family of languages? In O. Alexandrova and M. Konurbayev (eds.), *Folia Anglistica* (Festschrift for Olga S. Akhmanova on ?World Englishes?). Moscow: Moscow State University, 84-95.

1999. 'From out in left field? That's not cricket.' Finding a focus for the language curriculum. In R. S. Wheeler (ed.), *The workings of language*. New York: Praeger.

Dalby, David. 1997. Exploring the Logosphere: review of results. Paper presented at the Logosphere Workshop, School of Oriental and African Studies, London, 11 September 1997.

Daniszewski, John. 1997. Teacher tries to rescue language spoken by Jesus. *Los Angeles Times*, 29 March 1997, A1.

Dante. c. 1304. *De vulgari eloquentia*, translated by A. G. Ferrers Howell.

Dauenhauer, Nora Marks, and Richard Dauenhauer. 1998. Technical, emotional, and ideological issues in reversing language

shift: examples from Southeast Alaska. In Grenoble and Whaley (eds.), 57-98.

Dimmendaal, Gerrit J. 1989. On language death in eastern Africa. In Dorian (ed.), 13-31.

Dixon, R. M. W. 1972. The Dyirbal language of North Queensland. Cambridge: Cambridge University Press.

1991. The endangered languages of Australia, Indonesia and Oceania. In Robins and Uhlenbeck (eds.), 229-55.

1997. The rise and fall of languages. Cambridge: Cambridge University Press.

Dorian, Nancy C. 1981. Language death: the life cycle of a Scottish Gaelic dialect. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

ed. 1989. Investigating obsolescence: studies in language contraction and death. Cambridge: Cambridge University Press.

1993. A response to Ladefoged's other view of endangered languages. *Language* 69. 575-9.

1998. Western language ideologies and small-language prospects. In Grenoble and Whaley (eds.), 3-21.

Duffy, J. 1953. Epidemics in Colonial America. Baton Rouge, LA: Louisiana State University Press.

Duranti, Alessandro. 1997. Linguistic anthropology. Cambridge: Cambridge University Press.

Ebes, Hank, and Michael Hollow, eds. 1992. Modern art - ancient icon. Melbourne: The Aboriginal Gallery of Dreamings.

Eco, Umberto. 1995. The search for the perfect language. Oxford: Blackwell.

Edmonds, Margot, and Ella E Clark. 1989. Voices of the winds: native American legends. New York: Facts on File.

Edwards, John. 1985. *Language, society and identity*. Oxford: Blackwell.

1992. Sociopolitical aspects of language maintenance and loss: towards a typology of minority language situations. In Willem Fasseur, Koen

Jaspert, and Sjaak Kroon (eds.), *Maintenance and loss of minority languages*. Amsterdam: Benjamins, 37-54.

Edwards, V., and T. J. Sienkewicz. 1990. *Oral cultures past and present*. Oxford: Blackwell.

Eliot, T. S. 1942/ 53. *The Classics and the man of letters*. (Presidential address to the Classical Association in Cambridge, 1942.) In John Hayward (ed.), *Selected prose*. Harmondsworth: Penguin, 233-9.

Emerson, Ralph Waldo. 1833/ 1909. *Journals of Ralph Waldo Emerson*. Boston: Houghton Mifflin.

1844. *Essays: second series*. Boston: Phillips, Sampson.

1860. *The conduct of life*. Boston: Ticknor and Fields.

England, Nora C. 1998. Mayan efforts toward language preservation. In Grenoble and Whaley (eds.), 99-116.

European Bureau for Lesser Used Languages. 1994. *Vademecum: guide to legal documents, support structures and action programmes pertaining to the lesser used languages of Europe*. Dublin.

Evans, Nicholas. 1998. Aborigines speak a primitive language. In Laurie Bauer and Peter Trudgill (eds.), *Language myths*. Harmondsworth: Penguin, 159-68.

forthcoming. The last speaker is dead ? long live the last speaker! In Paul Newman and Martha Ratcliff (eds.), *Linguistic fieldwork*. Cambridge: Cambridge University Press.

Fill, Alwin. 1998. Ecolinguistics ? state of the art 1998. AAA ? Arbeiten aus Anglistik und Amerikanistik 23(1), 3-16.

Fill, Alwin and Peter Mülhäusler, eds. 2001. The ecolinguistics reader. London: Continuum.

Fishman, J. A. 1987. Language spread and language policy for endangered languages. In Proceedings of the Georgetown University Round Table on Language and Linguistics. Washington: Georgetown University Press, 1-15.

1991. Reversing language shift. Clevedon: Multilingual Matters.

Furbee, N. Louanna, Lori A. Stanley, and Tony Arkeketa. 1998. The roles of two kinds of expert in language renewal. In Ostler (ed.), 75-9.,

Geary, James. 1997. Speaking in tongues. Time (7 July 1997), 52-8.

Gerds, Donna B. 1998. Beyond expertise: the role of the linguist in language revitalization programs. In Ostler (ed.), 14.

Golla, Victor. 1998. Contribution to 'What language is revitalized after all?' Ogmios 8. 20.

Graddol, David. 1997. The future of English. London: The British Council.

Grenand, Pierre, and Françoise Grenand. 1993. Amérique Equatoriale: Grande Amazonie. In Serge Bahuchet (ed.), Situation des populations indigènes des forêts denses et humides. Luxemburg: Office des publications officielles des communautés européennes, 89-176.

Grenoble, Lenore A., and Lindsay I. Whaley, eds. 1998a. Endangered languages: current issues and future prospects. Cambridge: Cambridge University Press.

1998b. Toward a typology of language endangerment. In Grenoble and Whaley (1998a), 22-54.

Grimes, Barbara F., ed. 1996. *Ethnologue: languages of the world*. 13th edn. Dallas, TX: Summer Institute of Linguistics.

Grin, F. 1996. The economics of language: survey, assessment, and prospects. *International Journal of the Sociology of Language* 121. 17-44.

Grinevald, Colette. 1998. Language endangerment in South America: a programmatic approach. In Grenoble and Whaley (eds.), 124-59.

Grosjean, François. 1982. *Life with two languages*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Gumperz, John J., and Stephen C. Levinson, eds. 1996. *Rethinking linguistic relativity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hagège, Claude. 2001. *Halte à la mort des langues*. Paris: Edition Odile Jacob.

Haiman, J., and P. Benincà. 1992. *The Rhaeto-Romance languages*. London: Routledge.

Hale, Ken. 1992a. On endangered languages and the safeguarding of diversity. *Language* 68. 1-3.

1992b. Language endangerment and the human value of linguistic diversity. *Language* 68. 35-42.

1995. Contribution to a seminar on Endangered Languages, Dartmouth College, Hanover (New Hampshire, USA). *Iatiku* 1. 5.

1998. On endangered languages and the importance of linguistic diversity. In Grenoble and Whaley (eds.), 205 ff.

Harrison, B. 1997. Language integration: results of an intergenerational analysis. *Statistical Journal of the United Nations* ECE 14. 289-303.

Haugen, Einar. 1971. The ecology of language. *Linguistic Reporter*, Supplement 25 to vol. 13 (1). 25.

1972. *The ecology of language*. Stanford: Stanford University Press.

Heidegger, Martin. 1971. *On the way to language*, translated by P. D. Hertz. New York: Harper and Row.

Henze, Hans Werner. 1982. *Music and politics: collected writings 1953-81*, translated by Peter Labanyi. London: Faber.

Hockett, Charles F. 1958. *A course in modern linguistics*. New York: Macmillan.,

Hoenigswald, Henry M. 1989. Language obsolescence and languagehistory: matters of linearity, leveling, loss, and the like. In Dorian (ed.), 347-54.

Holloway, Charles E. 1997. *Dialect death: the case of Brule Spanish*. Amsterdam: Benjamins.

Holmes, Oliver Wendell, Sr. 1860. *The professor at the breakfast table*. Boston: Ticknor and Fields.

Holt, Dennis. 1998. may· por· é: a linguistic sculpture. *Endangered Language Fund Newsletter* 2 (1). 1-3.

Hook, Brian, ed. 1982. *The Cambridge encyclopedia of China*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hornberger, Nancy, and Kendall King. 1996. Contribution to a conference on Authenticity and Identity in Indigenous Language Revitalization (American Anthropological Association), held in November 1996. *Newsletter of the Foundation for Endangered Languages* 5. 19.

Hughes, Geoffrey. 1988. *Words in time*. Oxford: Blackwell.

Hymes, Dell. 1966. *Introduction to Part 2 of Language in culture and society*. New York: Harper and Row.

Iorwerth, Dylan. 1995. *A week in Europe*. Cardiff: University of Wales Press.

Ivanov, Vjaceslav. 1992. *Reconstructing the past*. Intercom 15 (1).

Jacobs, Kaia'titahkhe Annette. 1998. A chronology of Mohawk language instruction at Kahnawà: ke. In Grenoble and Whaley (eds.), 117-23.

Jahn, Jens-Eberhard. 1998. Minority languages in Istria: experiences from a sociolinguistic fieldwork. In Ostler (ed.), 45-52.

James, Carl. 1977. Welsh bilingualism - fact and fiction. *Language Problems and Language Planning* 1. 73-81.

1999. Language awareness: implications for the language curriculum. *Language, Culture, Curriculum* 12. 94-115.

Jocks, Christopher. 1998. Living words and cartoon translations: longhouse 'texts' and the limitations of English. In Grenoble and Whaley (eds.), 217-33.

Johnson, Jerald Jay. 1978. Yana. In R. F. Heizer (ed.), *Handbook of North American Indians*, vol. viii. Washington: Smithsonian Institution 361-9.

Johnson, Samuel. 1990 (1773). *A journey to the Western Islands of Scotland*. Harmondsworth: Penguin.

Jones, Ann E. 1985. Erydiad geirfaol ym Mhenterfi Clunderwen, Efailwen a Llandysilio (Lexical erosion in the villages of Clunderwen, Efailwen and Llandysilio). *Cardiff Working Papers in Welsh Linguistics* 4. 81-100.

Jones, Steve, Robert Martin, and David Pilbeam, eds. 1992. *The Cambridge encyclopedia of human evolution*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kaufman, Terrence. 1994. The native languages of South America. In Christopher Moseley and R. E. Asher (eds.), *Atlas of the world's languages*. London: Routledge, 46-76.

Kellett, Arnold. 1996. *Ee by gum, Lord! The Gospels in broad Yorkshire*. Otley: Smith Settle.

Kincade, M. Dale. 1991. The decline of native languages in Canada. In Robins and Uhlenbeck (eds.), 157-76.

Kipling, Rudyard. 1912/ 28. The uses of reading. (Speech at Wellington College, 1912.) In Rudyard Kipling, *A book of words*. Doubleday: Doran, 73-90.

Koch, Eddie, and Siven Maslamoney. 1997. Words that click and rustle softly like the wild. *Mail & Guardian* (Braamfontein), 12-18 September 1997, 28.

Krauss, Michael. 1992. The world's languages in crisis. *Language* 68. 4-10. 1998. The scope of the language endangerment crisis and recent response to it. In Matsumura (ed.), 108-9.

Kroskrity, Paul V. 1993. *Language, history and identity: ethnolinguistic studies of the Arizona Tewa*. Tucson: University of Arizona Press.

Ladefoged, Peter. 1992. Another view of endangered languages. *Language* 68. 809-11.

Landaburu, Jon. 1979. *La langue des Andoke (Amazonie colombienne)*, Paris: SELAF.

Landweer, M. Lynn. 1998. Indicators of ethnolinguistic vitality: case study of two languages ? Labu and Vanimo. In Ostler (ed.), 64-72.

Langgaard, Per. 1992. Greenlandic is not an ideology, it is a language. In N. H. H. Graburn and R. Iutzi-Mitchell (eds.), *Language and educational policy in the north*. Berkeley: University of California, 167-78.

Lord, A. B. 1960. *The singer of tales*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

McArthur, Tom. 1998. *The English languages*. Cambridge: Cambridge University Press.

McDaniel, Matthew. 1998. *The Akha Heritage Foundation*. Ogmios 7. 14-15.

MacDougall, R. C. 1998. Individuals, cultures and telecommunication technology. In Ostler (ed.), 91-8.

McKay, Graham. 1996. Comment. *Iatiku* 2. 18-19.

McNeill, W. H. 1976. *Plagues and peoples*. Garden City, NY: Anchor Press.

Maddieson, Ian. 1984. *Patterns of sounds*. Cambridge: Cambridge University Press.

Maguire, Gabrielle. 1991. *Our own language: an Irish initiative*. Clevedon: Multilingual Matters.

Malouf, David. 1985. The only speaker of his tongue. In *Antipodes: stories*. Sydney: Random House.

Markey, Thomas L. 1988. Ladin and other relic language forms in the eastern Alpine region. In Jacek Fisiak (ed.), *Historical dialectology: regional and social*. Berlin: Mouton de Gruyter, 357-75.

Martin, Laura. 1986. 'Eskimo words for snow': a case study in the genesis and decay of an anthropological sample. *American Anthropologist* 88. 418-23.

Maslow, Abraham. 1954. *Motivation and personality*. New York: Harper and Row.

Matisoff, James A. 1991. Endangered languages of Mainland Southeast Asia. In Robins and Uhlenbeck (eds.), 189-228.

Matsumura, Kazuto, ed. 1998. *Studies in endangered languages (Papers from the International Symposium on Endangered Languages, Tokyo, 18-20 November 1995.)* Tokyo: Hituzi Syobo.

Maurais, J., ed. 1996. Quebec's aboriginal languages: history, planning and development. Clevedon: Multilingual Matters.

Menn, Lise. 1989. Some people who don't talk right: universal and particular in child language, aphasia, and language obsolescence. In Dorian (ed.), 335-45.

Mikhalchenko, V. Y. 1998. Endangered languages of Russia: an informational database. In Matsumura (ed.), 129-38.

Mithun, Marianne. 1998. The significance of diversity in language endangerment and preservation. In Grenoble and Whaley (eds.), 163-91.

Mosely, Christopher, and R. E. Asher, eds. 1994. Atlas of the world's languages. London: Routledge.

Mühlhäusler, Peter. 1990. 'Reducing' Pacific languages to writing. In J. E. Joseph and T. J. Taylor (eds.), Ideologies of language. London: Routledge, 189-205.

1995. Linguistic ecology: language change and linguistic imperialism in the Pacific rim. London: Routledge.

Nettle, Daniel and Suzanne Romaine. 2001. Vanishing voices. Oxford: Oxford University Press.

Ngugi wa Thiong'o. 1986. Decolonising the mind: the politics of language in African literature. London: Currey / Portsmouth, NH: Heinemann.

Norris, Mary Jane. 1998. Canada's aboriginal languages. Canadian Social Trends, Winter.

Odum, Eugene P. 1986. Ecosystems. Encyclopaedia Britannica. 15th edn. Macropaedia XVII, 979-83.

Ostler, Nicholas. 1996. Tongues ancient and postmodern. *Iatiku* 3. 1-2. 1997. Editorial. *Ogmios* 6. 3-5.

ed. 1998. Endangered languages: what role for the specialist? (Proceedings of the Second FEL Conference, University

of Edinburgh, 25-7 September 1998.) Bath: Foundation for Endangered Languages.

Pagel, Mark. 1995. Contribution to the Conservation of Endangered Languages seminar, University of Bristol, 21 April 1995. *Iatiku* 1. 6.

Palmer, F. R. 1986. *Mood and modality*. Cambridge: Cambridge University Press.

Paul, D. A. 1973. *The Navajo code talkers*. Pittsburgh, PA: Dorrance.

Peat, F. David. 1995. *Blackfoot physics*. London: Fourth Estate.

Pei, Mario. 1952. *The story of language*. London: Allen and Unwin. 1954. *All about language*. Philadelphia: Lippincott.

Pinter, Harold. 1988. *Mountain language*. London: Faber.

Pogson, Geoff. 1998. Digital technology will save your language. *InfoNT 2* (Conférence des Services de Traduction des Etats Européens, The Hague), 1-5.

Posey, Darrell. 1997. Biological and cultural diversity - the inextricable linked by language and politics. Summary in *Iatiku* 4. 7-8.

Pound, Ezra. 1960. *The ABC of reading*. New York: Laughlin.

Price, Glanville, ed. 1998. *Encyclopedia of the languages of Europe*. Oxford: Blackwell.

Pullum, G. K. 1991. *The great Eskimo vocabulary hoax*. Chicago: Chicago University Press.

Quesada, J. Diego. 1998. Competing interpretations of history: what if they are wrong? In Ostler (ed.), 53-7.

Reyhner, Jon, ed. 1997. *Teaching indigenous languages*. Flagstaff: Northern Arizona University.

Rhydwen, Mari. 1998. Strategies for doing the impossible. In Ostler (ed.), 101-6.

Robins, R. H., and E. M. Uhlenbeck, eds. 1991. Endangered languages. Oxford and New York: Berg.

Rodrigues, A. D. 1993. Linguas indígenas: 500 anos de descobertas e perdas. DELTA 9. 83-103.

Romaine, Suzanne. 1989. Pidgins, creoles, immigrant, and dying languages. In Dorian (ed.), 369-83.

Rosen, Barbara. 1994. Is English really a family of languages? International Herald Tribune, 15 October.

Rubin, Joan. 1985. Toward bilingual education in Paraguay. In J. E. Alatis and J. J. Staczek (eds.), Perspectives on bilingualism and bilingual education. Washington: Georgetown University Press, 423-35.

Ruhlen, Merritt. 1987. A guide to the world's languages. Stanford: Stanford University Press.

Sapir, Edward. 1921. Language. New York: Harcourt, Brace, and World.

Sawai, Harumi. 1998. The present situation of the Ainu language. In Matsumura (ed.), 177-89.

Schiller, Herbert I. 1969. Mass communications and American empire. New York: Kelley. 1976. Communication and cultural domination. New York: Sharpe.

Sealey, Alison. 1996. Learning about language: issues for primary teachers. Buckingham: Open University Press.

Seifart, Frank. 1998. Situation of the indigenous languages of Colombia, especially Chimila. Ogmios 9. 8-10.

Silverstein, M., ed. 1971. Whitney on language. Cambridge, MA: MIT Press.

Skutnabb-Kangas, Tove. 1996. Comment. Iatiku 3. 8.

Sloboda, John A. 1986. *The musical mind: the cognitive psychology of music*. Oxford: Oxford University Press.

Stearn, E. W., and A. E. Stearn. 1945. *The effect of smallpox on the destiny of the Amerindian*. Boston: Humphries.

Steiner, George. 1967. *Language and silence*. London: Faber and Faber.

Swann, B., ed. 1992. *On the translation of Native American literatures*. Washington: Smithsonian Institution Press.

Thomas, Lewis. 1980. On meddling. In *The medusa and the snail: more notes of a biology watcher*. London: Allen Lane.

Todd, Loreto. 1984. *Modern Englishes: pidgins and creoles*. Oxford: Blackwell.

Tosco, Mauro. 1997. Contribution to a symposium on *Endangered Languages in Africa*, Leipzig. *Ogmios* 6. 21.

Trosterud, Trond. 1997. On supporting threatened languages. *Iatiku* 4. 22-4.

1999. How many written languages in the world? *Ogmios* 11. 16-18.

Trudgill, Peter. 1991. Language maintenance and language shift: preservation versus extinction. *International Journal of Applied Linguistics* 1. 61-9.

2000. *Sociolinguistics*. 4th edn. Harmondsworth: Penguin.

Valiquette, Hilaire Paul. 1998. Community, professionals, and language preservation: first things first. In Ostler (ed.), 107-12.

Van Deusen-Scholl, Nelleke. 1998. Heritage language instruction: issues and challenges. *AILA News* 1. 12-14.

Van Hoorde, Johan. 1998. Let Dutch die? Over the Taalunie's dead body. *InfoNT 2* (Conférence des Services de Traduction des Etats Européens, The Hague), 6-10.

Voegelin, C. F., and F. M. Voegelin. 1977. *Classification and index of the world's languages*. New York: Elsevier.

Vydrine, Valentin. 1998. Kagoro: a language transforming into a dialect? *Ogmios* 8. 3-5.

Walker, Ronald. 1993. Language shift in Europe and Irian Jaya, Indonesia: toward the heart of the matter. *AILA Review* 10. 77-87.

Wardhaugh, Ronald. 1987. *Languages in competition*. Oxford: Blackwell.

Watson, Seosamh. 1991. Scottish and Irish Gaelic: the giants' bed-fellows. In Robins and Uhlenbeck (eds.), 41-59.

Weinreich, Max. 1980. *History of the Yiddish language*. Chicago: University of Chicago Press.

Whatmough, Joshua. 1956. *Language: a modern synthesis*. London: Secker and Warburg.

Wheeler, Rebecca, ed. 1999. *The workings of language*. New York: Praeger.

Woodbury, Anthony C. 1998. Documenting rhetorical, aesthetic, and expressive loss in language shift. In Grenoble and Whaley (eds.), 234-58.

Wurm, Stephen A. 1991. Language death and disappearance: causes and circumstances. In Robins and Uhlenbeck (eds.), 1-18.

1998. Methods of language maintenance and revival, with selected cases of language endangerment in the world. In Matsumura (ed.), 191-211.

Wyman, Thornton. 1996. Contribution to a conference on Authenticity and Identity in Indigenous Language Revitalization (American Anthropological Association), held in November 1996. *Newsletter of the Foundation for Endangered Languages* 5. 20.

Yallop, Colin. 1982. Australian aboriginal languages. London: Deutsch.

Yamamoto, Akira Y. 1997. A survey of endangered languages and related resources. Newsletter of the Foundation for Endangered Languages 5. 8-14.

1998a. Linguists and endangered language communities: issues and approaches. In Matsumura (ed.), 213-52.

1998b. Retrospect and prospect on new emerging language communities. In Ostler (ed.), 114.

Şive, dil, dil ailesi ve etnik grup indeksi

A

Aboro 19
Afango 19
Afrikaan 26
Ainu 105, 106, 122, 154, 212, 233
Akha 125, 209
Aleut 29, 198
Almanca 20, 43, 61
Alyawarra 81
Andamanese 92
Andoke 96, 208
Aneityum 75
Angas 19
Anglo-Sakson 50, 58
Aramaic 39
Arapça 39, 61, 165
Arawakan 38
Arop 90
Aukedate 17
Aymará 104
Aztek 104

B

Bantu 135
Bask 16, 221
Bengalce 28
Berom 19
Berum 19
Birom 19
Blackfoot 64, 211
Breton 26

C

Carib 121
Cariban 38
Cayuga 154
Chimila 154, 212
Chumash 152
Çince 43, 147
Cockney 21
Cree 30, 75
Cymraeg Byw 21

D

Dahalo 127
Damin 81
Danimarkaca 21
Dishili 19
Djabugay 154
Dyirbal 29, 81, 202

E

Eboniks 23
Embera 102
Erse 19
Eskimo 78, 79, 209, 211
Eyak 50

F

Faeroese 154
Flathead 62
Franco-Provençale 157

Fransızca 20, 26, 43, 49, 50, 61,
62, 72, 74, 79

Friulian 157

Fulani 95

G

Gafat 92

Galce 11, 19, 21, 36, 55, 105, 106,
108, 127, 128, 135, 136,
137, 153, 156, 167, 252

Ge'ez 36

Gikuyu 105

Gunwinggu 66

Guwal 81, 82

H

Haida 29

Hawaiice 154

Hint-Avrupa 72, 178, 234

Hintçe 28, 165

Hırvatça 22

Hollandaca 36, 58, 61

Hopi 152

Hupa 139

I

İbranice 151

İngilizce 8, 9, 22, 23, 26, 27, 28,
34, 35, 49, 50, 54, 58, 61,
68, 72, 74, 77, 89, 98, 102,
105, 107, 123, 126, 131,
137, 139, 140, 146, 153,
167, 229, 231, 247

Inuktitut 30

Inupiak 154

İrlandaca 19, 153, 167

İspanyolca 28, 97, 131, 139, 152,
160, 167

İsveççe 21

J

Japonca 28

K

Kagoro 26, 214

Karitiana 25

Kasabe 13, 14, 63, 200

Katalanca 157

Kaurna 188

Keresan 25

Khoekhoegowap 103

Khoikhoi 38

Khoisan 66, 74, 103

Kibbo 19

Kibbun 19

Kibo 19

Kibyen 19

Kunwinjku 66, 68

L

Ladin 157, 209

Lapp 154

Lardil 81

Latince 117, 238, 249

Livonca 154

Luo (Cameroon) 13, 200

M

Malol 90

Mambiloid 95

Mandarin 28

Maori 152, 176

Maya 104, 122, 148, 219

Maypuré 121

Mohawk 131, 144, 154, 191, 207

Mparntwe Arrernte 66, 68

Myet 18, 19

N

Nam 103

Navajo 102, 167, 198, 211

Ndebele 26

Ngas 19

Ngiyambaa 76

Ns'r 18

Nsur 18, 19

Nuba 96

Nunggubuyu 75

O

Ogoni 96

Ojibway 30

P

Pintup 81

Pitjantjatjara 80

Portekizce 25, 28, 61, 97

Q

Quechua 21, 38, 98, 104, 131, 166

R

Romanş 157, 166

Ruşça 28, 107

S

Sahaptin 25

Salish 154

Salishan 62

Sámi 198

Scouse 21

Serer 144

Shona 26

Shosho 19, 20

Sırpça 21, 22

Sissano 90

Suru 18, 19

Swahili 35, 98, 127

T

Tapshin 18, 19, 199

Tapshinawa 18

Tayland 125, 152, 250

Tedesco 20

Teribes 131

Ticuna 95

Tlingit 29, 106, 141, 143

Tok Pisin 75

Tuyuca 76, 77, 198

Twahka 108

U

Ubuh 14

Ubykh 14, 15, 50, 73, 197

Ugong 152, 161, 199

Ulwa 25

V

Vahudate 17

Vanimo 95, 208

W

Walser 157

Warupu 90

Wolof 144

Y

Yaku 37, 217

Yana 207

Yanomami 95

Yiddish 214

Yoruba 26

Yukagir 154

Yup'ik Eskimo 79

Yazarlar ve konuşmacılar indeksi

A

A.N. Chomsky 46
Adelaar 17, 67, 103, 104
Akira Yamamoto 25, 104, 168
Alan Bullock 47
Alessandro Duranti 142
Alison Sealey 118
Anthony Woodbury 79, 145
Arnold Kellet 52
Aryon Dall'igna Rodrigues 61

B

B. Swann 58
Barbara Rosen 22
Bauman 35
Beninca 166
Benjamin Lee Whorf 71
Bourhis 143
Brenzinger 26, 37, 96, 102, 103,
134, 144, 160
Brumfit 118
Bullock 47

C

Carl James 10
Chafe 76
Charles Dickens 62
Chaucer 62
Christopher Brumfit 161
Colin Yallop 73, 75, 81
Craig 153

D

Dante 42
David Bradley 152

David Crystal 11
David Malouf 40, 121
David Peat 64
Dickens 62
Dorian 37, 38, 89, 124, 127, 143,
153, 192
Douglas Adams 42
Duffy, J. 91
Dylan Iorwerth 120

E

E. Annamalai 29, 92, 95, 103
Eco 41
Edwards 58, 91, 107, 109, 115
Edward Sapir 56, 71
Einar Haugen 114
Emerson 56, 57, 60, 61
England 89, 99, 148, 153, 165,
180

F

Fiona Archer 66
Florian Coulmas 45
Frank Seifart 96, 103, 109, 148
Furbee 29, 99, 183

G

George Rizkalla 39
George Steiner 50, 70
Giles 143
Gina Cantoni 161
Graddol 43
Grenand 92
Grenoble 16, 97, 112, 115, 145,
148, 153, 156

Grimes 16
Grosjean 61
Gwynfor Evans 108

H

H. Russell Bernard 48
Hagége 40
Haiman 166
Hank Ebes 67
Harrison 30
Heidegger 70
Hendrik Stuurman 38
Hinton 139
Hockett 85
Hoenigswald 37
Hugo 62

J

J. K. Chambers 21
J. Maurais 48
James 10, 40, 56, 143, 162
James A. Bauman 67
James Boswell 56
James Kelman 40
Jean-Louis Arcand 45
Jean Aitchison 10
Joan Rubin 160
Jocelyn Ahlers 139
Jocks 145
Joel Sherzer 67
John Edwards 109, 115
Jones 36, 48, 59, 61
Joshua Whatmough 16

K

Kincade 34
Koch 38, 66, 103

L

Ladefoged 49, 124, 127, 128
Landaburu 96
Langgaard 160
Linda Rabben 94

M

M.T Bixler 102
Maguire 153
Mamadou Kouyaté 58
Margaret Atwood 120
Margot Edmonds 62
Markey 157
Martin 48, 79
Matisoff 113, 151
Matthew McDaniel 125
Matthias Brenzinger 26, 37, 96,
102, 103, 134, 144, 160
McArthur 22
Mellanby 47
Michael Krauss 16, 32, 33, 34, 50,
83, 88, 98, 107, 110
Molière 62
Mülhausler 46

N

Nancy Dorian 127, 143, 192
Nettle 40
Newman 179
Ngugi 105
Nichols 76
Norris 25, 30

O

Odum 48
Ole Stig Andersen 14
Ostler 38, 112, 127

P

Pagel 24
 Palmer 76
 Peat 64, 65, 91
 Pei 16
 Peter Hagget 47
 Peter Trudgill 10, 49
 Pinter 106, 120
 Pogson 49
 Pound 69
 Price 26, 157

Q

Quechua 21, 38, 98, 104, 131, 166

R

R.E. Babe 47, 98
 Rachel Berwick 121
 Ray Bradbury 132
 Rebecca Wheeler 129
 Richard A. Benton 153
 Roger Blench 18
 Romaine 37, 40
 Romeo Labillos 48
 Ronald Walker 126
 Rudyard Kipling 69

S

Samuel Bamford 52
 Samuel Johnson 40, 163
 Seifart 96, 103, 109, 148
 Shakespeare 52, 62
 Sienkewicz 58
 Silverstein 15
 Somner 134, 144
 Stallybrass 47

Stanley 29, 99, 183
 Steve Jones 48
 Suzanne Romaine 37, 40

T

T. S. Eliot 69
 Tajfel 143
 Terrence Kaufman 178
 Tefrik Esenç 14
 Thiong 105
 Thomas Mann 53
 Thornton Wyman 165
 Tony Arkeketa 29, 99, 183
 Tosco 38

U

Umberto Eco 42

V

Valentin Vydrine 26
 Van Deusen 146
 Van Hoorde 36, 58
 Vjaceslav Ivanov 51
 Voegelin 16, 87
 Voltaire 42, 43
 Vydrine 26

W

Whaley 16, 97, 112, 115, 145,
 148, 153, 156
 William Dnight 15
 William Dnight Whiney 15
 William F. H. Adelaar 67
 William Wordsworth 62

Konu İndeksi

A

Afrika 9, 17, 20, 26, 28, 35, 38,
42, 58, 66, 74, 91, 92, 93,
95, 97, 98, 102, 103, 105,
135, 144, 147, 160, 174,
175, 179

AIDS 92, 93

aksan 117

aktivizm 120, 121

aliterasyon 67, 145

Almanya 158

Amerika Dilbilim Cemiyeti 190

antropoloji 81, 88, 170

AOL 167

Asya 17, 28, 93

Avrupa 17, 19, 25, 36, 72, 79, 80,
87, 88, 92, 102, 116, 120,
122, 151, 158, 178, 190

Avrupa Az Kullanılan Diller

Bürosu 116, 120, 158

Avrupa Birliği 158, 190

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği

Örgütü 158

Avrupa Konseyi 158

Avrupa Konseyi Bölgesel ve

Azınlık Dilleri için Avrupa

Şartı 158

Avrupa Parlamentosu 158

Avustralya 28, 29, 34, 65, 66, 67,

73, 75, 76, 81, 97, 107, 110,
120, 123, 154, 188

azınlık dilleri 88, 115, 120, 121,
157, 158

B

Babil balığı 42

Batı Afrika 26, 58

Belfast 153

Beowulf 59

bilinç artırma 129, 162

bir dilin korunması 49, 146

Birleşmiş Milletler 92, 111

bir toplumun kendini ifade
etmesi 54

botanik 65

Brezilya 25, 77, 89, 94, 95, 122

Brüksel 158

bürokratik çözüm 141

Burundi 42

Büyük Britanya 158

C

California 119

çeşitlilik 47, 48, 49, 50, 70

çeviri 54, 62, 179

CIA 130

çiçek hastalığı 91

çifte zamirler 75

Çin 19

çölleşme 93

Cornwall 188

D

Danimarka 158

dans 120, 135, 144

deneme zamirleri 75

De vulgari eloquentia 42

dilbilim 7, 8, 21, 24, 35, 38, 46,
49, 72, 73, 78, 83, 84, 88,
117, 169, 170, 172, 178,
179, 184, 187, 189, 190,
192

Dilbilim Yaz Enstitüsü 90, 179

dil değiştirimi 38

dilden dile geçiş 36

Dil Hakları Evrensel Beyanname-
si 111, 159

dilin göreceliği 71

dilin işlevleri 35

dilin ölümü 9, 10, 48, 53, 72, 109,
189

dilin sahipliği 184

diller 9, 10, 20, 21, 22, 24, 25, 27,
31, 34, 35, 37, 42, 43, 45,
49, 53, 55, 56, 57, 60, 68,
69, 70, 71, 72, 73, 75, 78,
82, 87, 91, 101, 102, 105,
107, 110, 114, 116, 117,
120, 121, 127, 131, 134,
139, 145, 147, 149, 157,
161, 163, 167, 168, 171,
172, 174, 176, 188, 192

diyalog 164

Doğu Afrika 98, 144

dokümantasyon 175, 178, 181,
183, 190

Dünya Dilleri Atlası 16

Dünya İngilizceleri 22

durum çalışmaları 189

E

edebiyat 120, 132, 135, 139

eğitim 35, 69, 105, 109, 117, 123,
129, 141, 152, 153, 158,
159, 160, 161, 162, 168,
182, 183, 185

eğitim dilbilimi 129

eisteddfod geleneği 135

ekodilbilim 46

ekoloji 8, 63, 64, 84, 119

ekonomi 44, 91, 125, 148, 156

ekosistem 47

elektronik teknolojisi 166

Endonezya 17

ergenlik çağı 137

Eritre 102, 160

Escarre Uluslararası Etnik

Azınlıklar ve Uluslar

Merkezi 111

Ethnologue 16, 17, 18, 19, 20, 27,
90, 91, 165

etimoloji 50

etnisite 144, 146

etnografya 170

evlilik 80, 81, 152

F

Fahrenheit 132

Finlandiya 158
folklor 67, 103
frikatifler 73

G

Gaeltacht 109
Gal Dili Kurumu 136
Galler 21, 55, 105, 119, 132, 135,
136, 137, 138, 143, 155
Galler Akademisi 132
Galler Ansiklopedisi 132
Gal Tahtası 105
globalleşme 89
göçler 93
Graubünden 157
Greenland 160
Guatemala 122
Güney Amerika 17, 28, 34, 50,
72, 97, 104, 105, 108, 121,

H

hafıza 59, 60
hastalık 93, 129
Hawaii Dil Programı 123
heykel 120, 121
Hint-Avrupa 72, 178
Hırvatistan 158, 174
Hokkaido Ainu Kültür
Araştırmaları Merkezi 122
Hollanda 36, 158
hoşgörü 136, 152

I

Iatiku 13, 32, 42, 92, 115, 119,
123, 154, 191

iki dillilik 99, 100, 101
ilkel 44, 72, 73
İncil 21, 52, 177, 179
insan sermayesi teorisi 45
İrian Jaya 17
İrlanda 91, 106, 109, 153
işbirliği 96, 172, 185
isimler 65
İskoçya 56, 127, 135, 136, 143
İspanya 158
İsrail 151
İsviçre 157, 158
İtalya 157, 175

J

Japonya 105, 154

K

kadınlar 31
Kanada 30, 32, 75
kanıtsallık 76
karşılıklı konuşma 176
Katalonya 157
kelime 19, 36, 37, 44, 50, 52, 66,
73, 79, 81, 82, 104, 139,
145, 164, 176, 186
kelime hazinesi 44, 81, 164
kendi kendine çalışma 167
Kıbrıs 158
kitaplar 11, 22
kıtık 46, 91, 129
Kızılderili Özerklik Kanunu 131
klik sesleri 74
kod konuşmacıları 102

kohanga reo 153
Kolombiya 77, 96, 109, 122, 148,
152, 159
Kolombiya Yerli Dilleri Araştırma
Merkezi 122
konuşmacılar 10, 18, 92, 114,
132, 162, 177, 182, 183
konuşma yarışmaları 135
kritik kütle 114
kültür 70, 72, 97, 98, 119, 142,
143, 144, 145, 148, 149,
153, 155, 168, 181
kültürel asimilasyon 101, 128
kuraklık 91
Kuzey Amerika 34, 54, 72, 97,
102, 106
Kuzey İrlanda 153

L

Liechtenstein 158
Linguapax 16
Living on [Yaşamaya devam et]
10, 121
Logosphere 20
Los Angeles Times 39

M

Macaristan 158
Mail & Guardian 38
Makedonya 158
Mali 26
maliyet-yarar analizi 45
Malta 158
Man Adası 188

Manic Street Preachers 136, 137
materyaller 162, 175
Maya Dilleri Akademisi 122, 148
medya 85, 155, 158
Meksika 42, 92
metinler 58, 182
misyonerler 95
mitoloji 67
Mozambik 135
müzik 55, 121, 139

N

Namibya 93
Nederlandse Taalunie 58
Nijerya 18, 93, 96, 122
Nikaragua 25, 108, 153
Norveç 154, 158

O

Observatoire Linguistique 20
ölü diller 34, 69, 87, 139
önleyici dilbilim 179
Orta Afrika 17
Orta Amerika 34, 178
Otostoğunun Galaksi Rehberi 42
özerklik kaybı 98
özgüven 45

P

Panama 131
Papua Yeni Gine 17, 75, 90, 95
Paraguay 160
Peridilbilim 113
Plaid Cymru 108

politika 23, 40, 118, 122, 190
 Portekiz 105, 175
 prestij 22, 135, 155, 160

Q

Quebec 7, 43, 119

R

Reading Üniversitesi 82
 reklam kampanyaları 116
 Roma alfabesi 167, 176
 Romanya 158
 Ruanda 42
 Rusya 178

S

saha dilbilimi 83
 sakınma dilleri 81
 Sapir-Whorf hipotezi 71
 şarkı galaları 135
 savaş 41, 96, 102
 Sealaska Mirası Vakfı 141
 seçkincilik 136
 semantik 36
 Serbest Ticaret Birlikleri 190
 sınır aşırı değiş tokuş 158
 şive 51, 52, 53, 68
 Slovenya 158
 Somali 91
 sömürü 11, 157, 173, 174
 son konuşmacılar 10, 114
 sosyal ilişkiler 17, 65, 66
 sosyal statü 80, 115
 sosyodilbilim 129

soyut kelimeler 81
 sözlü anlatım 67
 sözlük bilgisi 179
 sözlükbirim 78
 sözlükler 176
 sözlü olmayan iletişim 164
 Sudan 91, 96
 süreklilik endeksi 30
 Swaziland 93

T

tanıtım 10
 Tayland 125, 152
 Tehlikedeki Diller Fonu 7, 191
 Tehlikedeki Diller için
 Uluslararası İşlem Odası
 7, 112
 Tehlikedeki Dillerin Kırmızı
 Kitabı 7, 189
 Tehlikedeki Diller Merkezi 122
 Tehlikedeki Diller Projesi 7
 Tehlikedeki Diller Vakfı 8, 11, 13,
 18, 32, 38, 115, 191
 Tehlikedeki Diller ve Korunması
 Komitesi 49, 190
 teknik çözüm 141
 telif hakkı 11, 185
 terminoloji 113, 117, 168
 Terralingua 119
 teşhis 113, 171
 tıp 64, 65, 151
 tipoloji 114
 Tirol 157
 tiyatro grupları 135

toplumun karakteri 53
tüketim kültürü 97
turizm 45, 157

U

Ukrayna 158
Ulusal Audubon Cemiyeti 46
Uluslararası Af Örgütü 94
Uluslararası Dil 45, 168
Uluslararası Gelişim Enstitüsü 18
Uluslararası PEN Kulübü 111
UNAIDS 92
UNESCO 7, 16, 111, 159
üslup 50, 82, 104, 115

V

Vallée d'Aoste 157
Vallée de Gressoney 157
Vatikan 175
veri 14, 27, 28, 70, 83, 89, 154,
170, 171, 177, 179, 185,
190
Vietnam 42

Y

yabancı dil öğretimi 114, 179
yaşlılar 36, 136, 139, 140, 141,
182, 183
yazı sistemleri 167
Yeni Gine 17, 75, 90, 95, 135
Yeni Zelanda 152, 176
yerelleşme 168
Yerelleşme Sanayi Standartlar
Birliği 168

Yorkshire Şivesi Cemiyeti 52
Yugoslavya 21
yüksek dinamizm 97
Yunanistan 156

Z

zamirler 75
zatürree 93
Zimbabwe 26, 93
zooloji 65

Elinizdeki kitap insanoğlunun geleceği hakkında kaygı duyan herkese hitap ediyor. Dillerin Katli'ndeki bilgi, gözlem ve analiz zenginliği zihinleri aydınlatıyor, toplum ve kimlik ruhunu canlandırıyor.

Language International

DİLLERİN KATLİ DAVID CRYSTAL

Herhangi bir dilin yok oluşu insanoğlu için telafisi olmayan bir kayıptır. Tam boyutları bilinmese de dünyanın pek çok bölgesinde dillerin hızla yok olduğu kesindir. Bazı hesaplara göre 6.000 dilden sadece 600 tanesi güvendedir. Peki bu tehlikenin önüne geçilebilir mi? Yok olmaktan kurtarılabilir mi?

Dilbilim alanında dünyanın önde gelen uzmanlarından David Crystal bu tehlikenin sebeplerini ve neler yapılması gerektiğine dair önemli ipuçları sunuyor. Yazar, "Dilin yok oluşu niçin önemlidir?" sorusunu masaya yatırarak diller hakkında geniş bir perspektif sunuyor.

00'51 4

/profilkitap
/profilkitap

